حکومەتی هەرێمی کوردستان- عێراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

قۆناغی بنەڕەتی
پۆلی نۆیەم

چاپی شازدەیەم   (١٤٤٤) کۆچی   (٢٠٢٣) زایینی   (٢٧٢٣) کوردی

لــــيژنـــــەی

پێداچوونەوە و بژارکردنی زانستیی سێیەم

دانانی لیژنەیەک لە وەزارەتی پەروەردە

سەرپەرشتیی زانستیی چاپ: چیمەن کریم حمەأمین - هەڵمەت انور عمر

سەرپەرشتیی هونەریی چاپ: خالد سلیم محمود - عوسمان پیرداود کواز

نەخشەسازی ناوەڕۆک: یوسف احمد اسماعیل

نەخشەسازی بەرگ: ئاری محسن احمد

پێشەكی

مامۆستایانی بەڕێز...

پڕۆگرامەكانی خوێندن پێویستی بە گەشەپێدان و پێداچوونەوەی بەردەوام هەیە، چونكە سیستەمی خوێندنی زمان و ئەزمونەكان و وانەگوتنەوە گۆڕاوە، لە ڕوانگەی ئەو دیدوبۆچوونە، بە مەبەستی گونجاندن و ئاسانكاری لیژنەیەكی پسپۆڕ لەلایەن وەزارەتی پەروەردە بۆ ئەم مەبەستە ڕاسپێردرا. كتێبی زمان و ئەدەبی كوردی پۆلی نۆیەمی بنەڕەتی پوختكراوەتەوە و پێداچوونەوەی زانستی و ڕاستكردنەوەی هەڵەی زمانەوانی بۆ كراوە و دیزاینكراوەتەوە، كتێبەكە سێ بابەت (ڕێزمان، ئەدەب و خوێندنەوە) لەخۆدەگرێت.

لە بەشی ڕێزماندا، هەوڵمانداوە ڕستە و شرۆڤە و دەستور و ڕاهێنانەكان پوختەتر و زانستیانەتر بخەینەڕوو، هەروەها هەڵەی زمانەوانی و تایپ بنبڕبكەین. لە بەشی ئەدەبدا بابەتەكانمان چڕكردوونەتەوە و هەڵەی زانستی و تایپ و زمانەوانیمان ڕاستكردوونەتەوە. لەبەشی خوێندنەوەش هەڵەی زانستی و زمانەوانیمان ڕاستكردوونەتەوە. كتێبەكە بە شێوازێكی نوێ دیزاینكراوەتەوە و بابەتەكان بۆ وەرزی خوێندنی یەكەم و دووەم دەستنیشانكراون و وێنەی ئەدیب و نوسەرانی بۆ دانراوە و لە بەرگێكی نوێ چاپكراوە.

بێگومان هیچ كارێك بێ كەموكوڕی نابێت، بۆیە داواكارین لە ئێوەی بەڕێز لە هەر هەڵەیەك یان كەموكورییەك ئاگادارمان بكەنەوە، بۆ ئەوەی لە چاپەكانی ئایندە لەبەرچاوی بگرین.

لیژنەی پێداچوونەوە

٢٠٢٢

پێرست

پێشەکی	٣
پێرست	٤
بەشی ڕێزمان	٨
وەرزی یەکەم	٩
ناو لە ڕووی پێکهاتنەوە	١٠
چاوگ لە ڕووی پێکهاتنەوە	١٥
بەکارهێنانی چاوگ وەك ناو	٢١
ڕەگی کار	٢٤
دۆزینەوەی ڕەگی کار	٢٥
دەمەکانی کاری ڕابردوو	٣٣
دەمەکانی کاری ڕانەبردوو	٣٩
کاری داخوازی	٤٤
کاری بکەردیار و کاری بکەرنادیار لە شێوەزاری کرمانجیی خواروو	٤٨
وەرزی دووەم	٥٣
کاری بکەردیار و کاری بکەرنادیار لە شێوەزاری کرمانجیی سەروو	٥٤

جێناوی پرس	٥٨
هاوەڵناوی پرس	٦١
هاوەڵکاری پرس	٦٥
ڕستەی لێکدراو	٦٨
ئامرازی پەیوەندی	٧١
ئامرازی دانەپاڵ	٧٣
بەشی ئەدەب	٧٦
وەرزی یەکەم	٧٧
ئەدەب	٧٨
جۆر و مەبەستەکانی هۆنراوە	٨٢
فۆلکلۆر چییە؟	٨٩
داستان	٩٢
مێژوی داستان لە جیهاندا	٩٣
داستانی ڕۆژهەڵات	٩٦

وەرزی دووەم ٩٩

داستانی کوردی ١٠٠

پەندی پێشینان ١٠٥

لێکۆڵینەوەی تازەی ئەدەبی کوردی ١٠٩

نمونەی ئەدەب ١١٨

وەرزی یەکەم ١١٩

حاجی قادری کۆیی ١٢٠

وەلی دێوانە ١٢٣

پیرەمێرد ١٢٦

هەژاری موکریانی ١٣٠

دیلان ١٣٢

وەرزی دووەم ١٣٥

سەبری بۆتانی ١٣٦

میقداد مەدحەت بەدرخان ١٣٨

شاکر فەتاح ١٤٢

بەشی خوێندنەوە ………. ١٤٧
قازی محەممەدی پێشەوا و کۆماری کوردستان ………. ١٤٨
مەستورە ………. ١٥٢
نرخی سەربەستی ………. ١٥٦
دوازدە سوارەی مەریوان ………. ١٥٨
ڕەواندز ………. ١٦٤
دارگوێز ………. ١٦٦
سەرهەڵدان ………. ١٦٨
ژیانی کۆچەر ………. ١٧٠
سەرچاوەکان ………. ١٧٣

بەشی ڕێزمان

وەرزی یەکەم

ناو لە ڕووی پێکهاتنەوە

یەکەم

١- کەوێک لەسەر بەردەکە هەڵنیشتبوو.

٢- ئەڤینیا مەم و زینێ ناڤدارە.

٣- ئازادی دەستێ خۆ هاڤێتە دەستێ کامەرانی.

٤- پیاوەکە پەزی لە مێرگەکەدا دەلەوەڕاند.

٥- لە هەموو هەورێك باران نابارێت.

دووەم

أ

١- کوردستان بە دارستان ڕازاوەتەوە.

٢- زانا دێ چیتە هاڤینگەها سۆلاڤێ.

٣- هۆزانڤان بەرهەمێن خۆ بلاڤ دکەن.

٤- نەرمین حەز لە چاکەکاری دەکات.

٥- نەمام و هاوڕێ دڵسۆزن.

٦- هاوکاری پیاوە نابیناکە دەکەم.

ب

١- دۆتماما تە گوڵاڤێ ژ گوڵەباخێ دروستـدکەت.

٢- گوڵەهێرۆ جوانە.

٣- هەڤاڵێن مە ژ گردەسۆری چوونە کێوەڕەشێ.

٤- تەمۆ لەبن ڕەشماڵەکە ڕەشمارێکی کوشت.

٥- دڵخواز ڕۆمانێکی نوسیوە.

٦- ژێرپیاڵەکەم بۆ بهێنە.

دەستور

ناو لە ڕووی پێکهاتنەوە دەکرێت بە دوو جۆر:

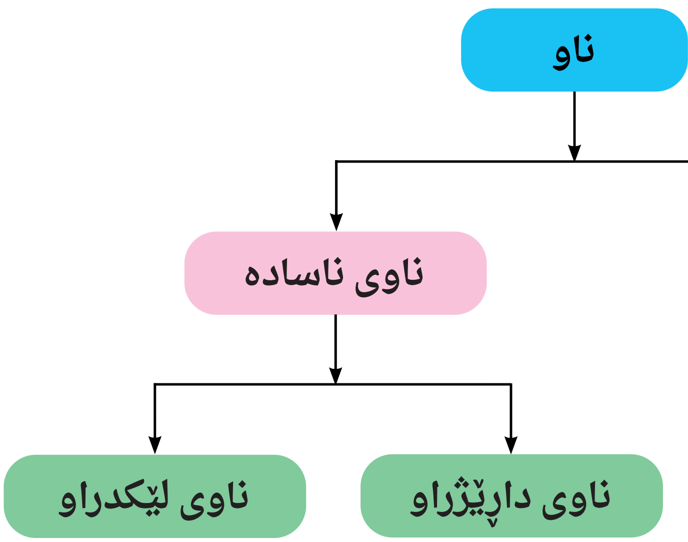

یەکەم

ناوی سادە: وشەیەکی واتاداری سەربەخۆیە، واتا و مەبەستێکی دیاریکراوی هەیە، وەک (کەو، بەرد، هەور، دەست...هتد).

دووەم

ناوی ناسادە: دەکرێت بە دوو جۆر:

أ- ناوی دارێژراو: ناوێکە لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پێشگرێک یان پاشگرێک پێکهاتووە بەم شێوەیە:

١- (**ناو + پاشگر**) وەک (کوردستان، گوڵدان، شەرمین، جێگا...)

٢- (**ڕەگی کار + پاشگر**) وەک (زانا، ناڵە، نفیسەر، فرگە...)

٣- (**هاوەڵناو + پاشگر**) وەک (نەرمین، چاکە، جوانی ...)

٤- (**پێشگر + ناو**) وەک (هاوکار، هاوژین، هامڕاز ...)

ب ناوی لێکدراو: ناوێکە لە دوو وشەی واتادار یا پتر پێکهاتووە، بەم شێوەی خوارەوە:

١- (**ناو + ناو**) وەک (دۆتمام، گوڵاو، ماستاو...)

٢- (**ناو + ە + ناو**) وەک (گوڵەباغ، گوڵەگەنم، گوڵەهێرۆ...)

٣- (**ناو + ە + هاوڵناو**) وەک (گردەسۆر، کێوەڕەش، کێلەشین...)

٤- (**هاوەڵناو + ناو**) وەک (ڕەشماڵ، سۆرگوڵ، نەوزاد...)

٥- (**ناو + ڕەگی کار**) وەک (دڵخواز، سەرپۆش، ڕۆژنامەنوس...)

٦- (**هاوەڵکار + ناو**) وەک (ژێرپیاڵە، ژێرزەمین، بندیوار...)

تێبینی

نیشانەکانی (ناسراوی، نەناسراوی و کۆ) ناوی سادە ناکەن بە ناوی داڕێژراو.

ڕاهێنان ١

بۆ هەریەکێک لەم پاشگرانەی خوارەوە، ناوێکی داڕێژراو دروستبکە و لە ڕستەدا بەکاریبهێنە: (ایی، ین، ەڵان، گار، ێن)

ڕاهێنان ٢

جۆر و شێوەی پێکهاتنی ئەم ناوانەی خوارەوە بنوسە.

(مانگەشەو، ڕێگا، نانەوا، شاخ، بەردەڕەش)

ڕاهێنان ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- ناوی (زێڕین) پێکهاتووە لە:

ئـ - ڕەگی کار+ پاشگر
ب- ناو + پاشگر
پ- هاوەڵناو + پاشگر
ت- پێشگر+ ناو + پاشگر

٢- (ماستاو) پێکهاتووە لە:

ئـ - هاوەڵناو + ڕەگی کار
ب- هاوەڵناو + ناو+ پاشگر
پ- ناو+ ناو
ت- ناو + ڕەگی کار

٣- (زانا) پێکهاتووە لە:

ئـ- ناو + ڕەگی کار
ب- ڕەگی کار + پاشگر
پ- پێشگر+ ناو
ت- هاوەڵکار + پاشگر

٤- (دۆتمام) ناوێکی لێکدراوە، پێکهاتووە لە:

ئـ- هاوەڵناو + ناو
ب- پێشگر + ناو
پ- ناو + ناو
ت- ناو + پاشگر

٥- (نەڕە) پێکهاتووە لە:

ئـ- ڕەگی کار + پاشگر
ب- ناو + پاشگر
پ- هاوەڵناو + ڕەگی کار
ت- پێشگر+ ڕەگی کار + پاشگر

٦- (قورئانخوێن) پێکهاتووە لە:

ئـ- هاوەڵکار + ڕەگی کار
ب- پێشگر + ڕەگی کار + پاشگر
پ- هاوەڵناو + ڕەگی کار
ت- ناو + ڕەگی کار

٧- (ڕۆژگار) پێکهاتووە لە:

ئـ- ناو + ڕەگی کار
ب- ناو + هاوەڵناو
پ- ناو + پاشگر
ت- هاوەڵکار + پاشگر

٨- ناوی (نەورۆز) بە چ شێوازێک دروستبووە؟

ئـ- هاوەڵناو + ناو
ب- ناو + ناو
پ- هاوەڵناو + پاشگر
ت- هاوەڵناو + هاوەڵناو

٩- کام لەم ناوانە لێکدراو نییە؟

ئـ- گوڵەهێرۆ
ب- کوردستان
پ- دەستەسڕ
ت- مێرگەسۆر

١٠- ناوێکە لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پێشگر یان پاشگرێک پێکهاتووە:

ئـ- سادە
ب- لێکدراو
پ- داڕێژراو
ت- هیچیان

ڕاهێنان ٤

لەم وشانە ناوی لێکدراو دروستبکە.

(**گوڵ، ماڵ، سور، دار، زمان**)

چــاوگ لە ڕووی پێکهاتنەوە

یەکەم

١- کوتانی منداڵان دژی نەخۆشییەکان پێویستە.
٢- ب هاتنا وە ئەم دلشادبووین.
٣- وڵاتەکەمان بە چاندنی درەخت دەڕازێتەوە.
٤- نرخی دروونی کراسەکە گران بوو.
٥- پشکفتنا بشکۆژێن گوڵان ل بهاران دبیت.
٦- خوێندنم تەواوکردووە.

دووەم

أ

١- ب ڤەکرنا خوێندنگەهان وەلات پێشدکەڤیت.
٢- هەڵبژاردنەکەیان جێبەجێکرد.
٣- لە ڕاسپاردنەکەت گەیشتم.
٤- تێگەهشتن بناغێ زانستێیە.
٥- بە خوێندنەوە زانیاریی نوێ فێردەبین.
٦- قرتاندنی گوڵی باخان جوان نییە.
٧- هەڵدانەوەی لاپەڕەیەکی نوێ بۆ ئێمە پێویستە.

ب

١- ئاڤدانا باغچان گەلەك پێدڤییە.
٢- ئێمە بۆ یارمەتیدانی ئێوە هاتووین.
٣- جوانکردنی شارەکان ئەرکێکی نیشتمانییە.
٤- بە گەرمبوون تەنە ڕەقەکان لێکدەکشێن.
٥- دەستپێکرنا هەر کارەکی پێویستی ب نەخشە دانانێ هەیە.
٦- ڕاستکردنەوەی هەڵەکانم بینی.

دەستور

چـاوگ وشـەیەکە، ڕوودانێـک یـا کردەوەیـەک پیشـاندەدات، بـەڵام ئـەم کردەوەیـە نەدراوەتـە پـاڵ کەسـێک یـا شـتێک، کاتیشـی تێـدا نییـە.

چـاوگ لـە ڕسـتەدا وەک نـاوی (واتایـی) بەکاردێـت و هەمـوو تایبەتییەکانـی نـاو وەردەگرێـت و ئەرکەکانـی ناویـش دەبینێـت، هەروەهـا دەبێتە سـەرچاوەی دروسـتکردنی کار و گەلێک وشـەی تـر.

أ

نیشـانەکانی چـاوگ ئەمانـەن: (ان- یـن- دن- تـن- وون)، بـەم جـۆرە چـاوگ دەکرێـت بـە پێنـج جـۆر:

١- **چاوگی ئەلفی:** ئەو چاوگەیە کە پیتی پێشی (ن)، (ا)یە.

٢- **چاوگی یائی:** ئەو چاوگەیە کە پیتی پێشی (ن)، (ی)یە.

٣- **چاوگی دالی:** ئەو چاوگەیە کە پیتی پێشی (ن) (د)ە.

٤- **چاوگی تائی:** ئەو چاوگەیە کە پیتی پێشی (ن) (ت)ە.

٥- **چاوگی واوی:** ئەو چاوگەیە کە پیتی پێشی (ن) (وو)ە.

ب

بە پیتی (ن)ی کۆتایی چاوگ دەگوترێت (نونی چاوگ).

چاوگ لەڕووی پێکهاتنەوە دوو جۆرە:

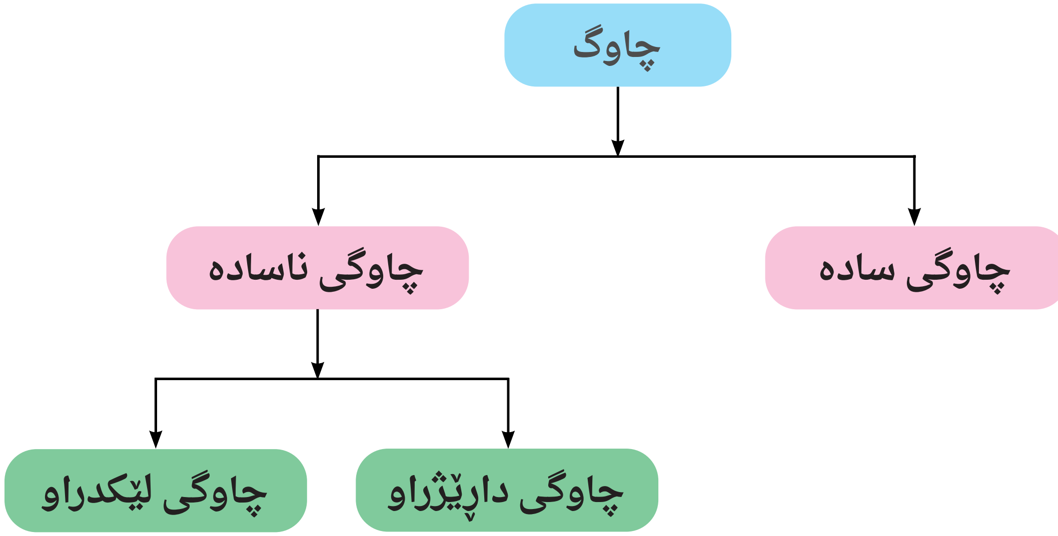

١- چاوگی سادە:

چاوگێکی واتاداری سەربەخۆیە. وەک: (نوسین، خوێندن، نوستن، کێڵان، بوون، کردن،...هتد)

٢- چاوگی ناسادە: دوو جۆرە.

ئـ- چاوگی دارێژراو:

ئەو چاوگەیە کە لە چاوگێکی سادە لەگەڵ پێشگرێک یان پاشگرێک یان لەگەڵ هەردووکیان پێکهاتووە:

١- **(پێشگر + چاوگی سادە)** وەک: هەڵبوون، ڕاکردن، لێنان، لێدان ...

٢- **(چاوگی سادە + پاشگر)** وەک: خواردنەوە، خوێندنەوە، کردنەوە ...

٣- **(پێشگر + چاوگی سادە + پاشگر)** وەک: هەڵبوونەوە، ڕاکردنەوە، لێدانەوە ...

پێشگرەکان ئەمانەن: (هەڵ، دا، ڕا، پێ، تێ، دەر، بەر، ڤە، لێ، وەر).

پاشگریش وەک: (ەوە).

ب- **چاوگی لێکدراو:**

لە چاوگێکی سادە یان داڕێژراو، لەگەڵ وشەیەکی واتاداری تر یان پتر پێکهاتووە. بەم شێوەیە:

١- **(ناو + چاوگی سادە)** وەک: یارمەتیدان، دەستگرتن.

٢- **(هاوەڵناوی چۆنی + چاوگی سادە)** وەک: گەورەکردن، گەرمبوون، بڵندکردن.

٣- **(ناو + چاوگی داڕێژراو)** وەک: دەستهەڵگرتن، سەرهەڵبڕین.

٤- **(هاوەڵناوی چۆنی + چاوگی داڕێژراو)** وەک: ڕاستکردنەوە، چاکبوونەوە.

٥- **(ناوی داڕێژراو + چاوگی سادە)** وەک: ڕێگەدان، جێگەگرتن.

٦- **(هاوەڵناوی داڕێژراو + چاوگی سادە)** وەک: بەهێزکردن، بەئاگاهاتن.

٧- **(هاوەڵکاری داڕێژراو + چاوگی سادە)** وەک: ل ناڤچوون، لەناوبردن.

ڕاهێنان ١

لەم چاوگە سادانەی خوارەوە چاوگی داڕێژراو و لێکدراو دروستبکە: (چوون، کێشان، گرتن، خواردن، بڕین، هێنان)

ڕاهێنان ٢

نمونەی ڕستە بۆ ئەمانە بهێنەوە:

ئـ- دوو چاوگی ئەلفی.

ب- دوو چاوگی یائی.

پـ- دوو چاوگی تائی.

ت- دوو چاوگی واوی.

جـ- دوو چاوگی دالی.

٣ ڕاهێنان

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- (هاندان) چاوگێکی:

ئـ- سادەیە. ب- داڕێژراوە.

پ- لێکدراوە. ت- هیچیان.

٢- (ڕێزگرتن) پێکهاتووە لە:

ئـ- ناو + چاوگی سادە ب- هاوەڵناو + چاوگی سادە

پ- هاوەڵکار + چاوگی سادە ت- چاوگی سادە + ناو

٣- (گەرمبوون) پێکهاتووە لە:

ئـ- هاوەڵناو + پاشگر ب- هاوەڵناو + چاوگی سادە

پ- ناو + ڕەگی کار ت- هاوەڵناو + ناو

٤- (لێنان) پێکهاتووە:

ئـ- پێشگر + چاوگی سادە ب- ناو + چاوگی سادە

پ- پێشگر + چاوگی داڕێژراو ت- چاوگی سادە + پاشگر

٥- (ڕاپەرین) پێکهاتووە لە:

ئـ-پێشگر+ ناو ب- ناو + ڕەگی کار

پ- هاوەڵکار + پاشگر ت- پێشگر + چاوگی سادە

٦- کام لەم چاوگانە لە (پێشگر+ چاوگی سادە + پاشگر) دروستبووە؟

ئـ- وەرگرتنەوە ب- ڕاپەرین

پ- سەرکەوتن ت- کردنەوە

٧- لە کرمانجیی سەروودا، هەندێك جار پیتی پێش (نونی چاوگ) دەرناکەوێت لە:

ئـ- چاوگی واوی
ب- چاوگی ئەلفی
پ- چاوگی یائی
ت- چاوگی دالی

٨- (خوێندنەوە) بریتییە لە چاوگێکی:

ئـ- ئەلفی
ب- تائی
ب- واوی
ت- دالی

٩- چاوگ:

ئـ- سەرچاوەی کارە
ب- هاوەڵناوە
پ- هاوەڵکارە
ت- هەموویان

١٠- پیتی (ن) لە کۆتایی چاوگ پێیدەگوترێت:

ئـ- جێناوی لکاو
ب- نونی چاوگ
پ- ناوبەند
ت- نیشانەی کۆ

ڕاهێنان ٤

جیاوازی لەنێوان وشەی (ڕۆیشتن) لەم دوو ڕستەیەدا چییە؟ڕوونیبکەوە:

١- ڕۆیشتن جۆرێکە لە وەرزش.

٢- ئەوان ڕۆیشتن بۆ کتێبخانە.

بەکارهێنانی چاوگ وەك ناو

ئـ

١- نوسینەکەم هێناوە.
٢- نوسینەکانم کۆکردەوە.
٣- ئاخافتنا باش دلێ مرۆڤی خۆشدکەت.
٤- نوسینی هێمنم خوێندووەتەوە.
٥- هاتنا وان بۆ کارگەهێ گەلەک باش بوو.

ب

١- چاندنی درەخت پێویستە.
٢- خوێندن کۆمەڵ پێشدەخات.
٣- خوێندنم تەواوکردووە.
٤- مە خوارن دانایە.
٥- بە تێکۆشان دەگەینە ئامانج.
٦- کوردستان هەر ب زانینێ پێشدکەڤیت.
٧- بەرهەمی ڕاپەڕین دیارە.
٨- کاری قوتابی خوێندنە.
٩- هەڵبژاردنەکە ئەنجامدرا.
١٠- پێوستمان بە هەوڵدانە.

دەستور

چاوگ لە ڕستەدا وەک ناوێک بەکاردێت، چونکە:

أ

تایبەتییەکانی ناو وەردەگرێت، دەتوانرێت بکرێت بە (تاکی ناسراو، کۆی ناسراو، دیارخراو بێت بە ناو یان بە جێناو یان بە هاوەڵناوی چۆنی).

ب

ئەرکەکانی ناو دەبینێت، دەبێت بە (نیهاد، بکەر، بەرکار، تەواوکەری بەیاریدە، دیارخەری ناو، تەواوکەری کاری ناتەواو، تەواوکەری بەیاریدەی کاری ناتەواو، جێگری بکەر) لە ڕستەدا.

ڕاهێنان ١

ئەرکی وشە هێڵ بەژێرهاتووەکان هەڵبژێرە.

١- بژارکردن بۆ کشتوکاڵ بەسودە.

ئـ- نیهاد　　ب- بکەر

پ- تەواوکەری بەیاریدە　　ت- بەرکار

٢- هێنان بردنەوەی دەوێت.

ئـ- بکەر　　ب- بەرکار

پ- دیارخەر　　ت- نیهاد

٣- ب ئاڤاکرنا گوندان ژێر خانا ئابوری ڤەدژیت.

ئـ- بەرکار　　ب- تەواوکەری کاری ناتەواو

پ- تەواوکەری بەیاریدە　　ت- جێگری بکەر

٤- خوێندن تەواودەکەم.

ئـ- بکەر	ب- بەرکار
پ- دیارخەر	ت- تەواوکەری بەیاریدە

٥- کارگەی چنین کوتاڵ دروستدەکات.

ئـ- بەرکار	ب- دیارخەر
پ- دیارخراو	ت- نیهاد

٦- کارێ قوتابی نقیسینە؟

ئـ- نیهاد	ب- تەواوکەری کاری ناتەواو
پ- بەرکار	ت- بکەر

٧- خوێندن تەواوکرا.

ئـ- جێگری بکەر	ب- بکەر
پ- نیهاد	ت- بەرکار

ڕاهێنان ٢

چاوگی (یارمەتیدان) لە ڕستەدا بەکاربهێنە، بەمەرجێک هەموو ئەرکەکان ببینێت.

ڕاهێنان ٣

لە ڕستەی (ڕاپەڕین ئێمەی گەیاندە سەرکەوتن.)

١- وشەی (**ڕاپەڕین**) چییە؟ چۆن دروستکراوە؟ ئەرکی چییە؟

٢- وشەی (**ئێمە**) شیبکەوە.

٣- وشەی (**سەرکەوتن**) چییە؟ چ جۆرێکە؟ ئەرکی چییە؟

٤- (**ی**) لەدوای وشەی (**ئێمە**) چییە؟ ئەرکی چییە؟

٥- وشەی (**ڕاپەڕین**) لە ڕستەیەکی تردا ببێتە بەرکار.

٦- وشەی (**سەرکەوتن**) بکە بە کۆی ناسراو و لە ڕستەیەکی تردا ببێتە نیهاد.

ڕەگـــــــی کار

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
کێڵان	کێڵا	کێڵ
کوتان	کوتا	کوت
پیڤان	پیڤا	پیڤ
کڕین	کڕی	کڕ
مردن	مرد	مر
خوێندن	خوێند	خوێن
ڕەڤین	ڕەڤی	ڕەڤ
گرتن	گرت	گر
دانیشتن	دانیشت	دانیش
چوون	چوو	چ
بوون	بوو	ب

دەستور

أ ڕەگی کار: ئەو بەشەیە لە چاوگ وەردەگیرێت و واتای چاوگ هەڵدەگرێت، بەشی هەرە زۆری ڕەگی کار بە تەنیا بەکارنایەت و واتای تەواونابەخشێت، بەڵام دەبێتە سەرچاوە بۆ دروستکردنی کاری (ڕانەبردوو، داخوازی) و گەلێک وشەی تر لە زمانەکەمان.

ب بۆ دۆزینەوەی **ڕەگی کار**، کارەکە دەکەینە ڕانەبردوو دوای لابردنی (دە، جێناوی لکاو) ئەوەی دەمێنێتەوە پێیدەگوترێت ڕەگی کار وەک:

نوسین ← دەنوسم (دە + نوس + م) ← نوس

دۆزینەوەی ڕەگی کار لە چاوگی ئەلفی

أ

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
هێنان	هێنا	هێن
پیڤان	پیڤا	پیڤ
کێڵان	کێڵا	کێڵ
شێلان	شێلا	شێل
کێشان	کێشا	کێش

ب

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
خنکان	خنکا	خنکێ
برژان	برژا	برژێ
زان	زا	زێ
شکان	شکا	شکێ
دڕان	دڕا	دڕێ

دەستور

دۆزینەوەی **ڕەگی کار** لە چاوگە ئەلفییەکان بەم شێوەیە دەبێت:

أ ئەگەر **چاوگی ئەلفی تێپەڕ** بوو، ڕەگی کار دروستدەکرێت، تەنها بە لابردنی نیشانەی چاوگ **(ان)** ئەوەی دەمێنێتەوە ڕەگی کارە.

ب ئەگەر چاوگی ئەلفی تێنەپەڕ بوو، ڕەگی کار دروستدەکرێت بە لابردنی پیتی (ن)ی چاوگ و گۆڕینی پیتی (ا) بۆ (ێ).

پ هەندێک ڕەگی کار هەیە بە پێی دەستور ڕەگەکانیان نادۆزرێتەوە. وەک:

(شیان) ← (شێ)

(گریان) ← (گری)

(ژیان) ← (ژی)

(مان) ← (مێن)

(دان) ← (دە)

ئەمانە لە دەستور لایانداوە.

دۆزینەوەی ڕەگی کار لە چاوگی یائی

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
بڕین	بڕی	بڕ
نقیسین	نقیسی	نقیس
بەخشین	بەخشی	بەخش
بارین	باری	بار
فڕین	فڕی	فڕ

دەستور

دۆزینەوەی **ڕەگی کار** لەچاوگی یائی تێپەڕ و تێنەپەڕ بە لابردنی نیشانەی چاوگ (ین) دەبێت.

دۆزینەوەی ڕەگی کار لە چاوگی واوی

ئـ

ڕەگی کار	قەدی چاوگ	چاوگ
چـ	چوو	چوون
ب	بوو	بوون

ب

ڕەگی کار	قەدی چاوگ	چاوگ
دروو	دروو	درووون
گروو	گروو	گرووون

دەستور

دۆزینەوەی **ڕەگی کار** لەچاوگی واوی بەم شێوەیە:

ئـ لـە چاوگـی واوی تێنەپـەڕدا **ڕەگـی کار** دروسـتدەکرێت بـە لابردنـی نیشـانەی چـاوگ، کـە (**وون**)ە.

ب لـە چاوگـی واوی تێپـەڕدا **ڕەگـی کار** دروسـتدەکرێت تەنهـا بـە لابردنـی پیتـی (**ن**)ی چـاوگ. واتـا (ڕەگ و قـەد) وەک یەکـن.

زمان ڕابێنە لەسەر قسەی حەق

دۆزینەوەی ڕەگی کار لە چاوگی تائی و دالی

ئـ

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
فرۆشتن	فرۆشت	فرۆش
ڕێستن	ڕێست	ڕێس
کەفتن	کەفت	کەف
گرتن	گرت	گر
خوێندن	خوێند	خوێن
مردن	مرد	مر
لێبوردن	لێبورد	لێبور

ب

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
سپاردن	سپارد	سپێر
چاندن	چاند	چێن
ناردن	نارد	نێر
سەندن	سەند	سێن
برژاندن	برژاند	برژێن
ستاندن	ستاند	ستێن
پاڵاوتن	پاڵاوت	پاڵێو

پ

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
خواستن	خواست	خواز
گەستن	گەست	گەز
پاراستن	پاراست	پارێز
کوشتن	کوشت	کوژ
هاڤێشتن	هاڤێشت	هاڤێژ
چێشتن	چێشت	چێژ
ڕێشتن	ڕێشت	ڕێژ
بێشتن	بێشت	بێژ

ت

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
نوستن	نوست	نو
ڕۆیشتن	ڕۆیشت	ڕۆ
خواردن	خوارد	خۆ
شوشتن	شوشت	شو
خستن	خست	خە
هاتن	هات	هێ (ێ)
بردن	برد	بە
کردن	کرد	کە
هێشتن	هێشت	هێڵ
ویستن	ویست	ەوێ
گوتن	گوت	ڵێ/ بێژ

دەستور

دۆزینەوەی ڕەگی کار لە چاوگی (تائی و دالی)دا بەم شێوەیە وەردەگیرێت:

أ لە بەشێکی چاوگی تائی یان دالی ڕەگی کار بە لابردنی نیشانەی چاوگ (تن، دن) وەردەگیرێت.

ب لە بەشێکی تری چاوگی تائی یان دالی بە تایبەتی لەو چاوگانەی کە پیتی پێش پیتە نەبزوێنەکەی پێش نیشانەی چاوگ(ا، ە)یە، ڕەگی کار بە لابردنی نیشانەی چاوگ (تن، دن) لەگەڵ گۆڕینی پیتی (ا، ە) بۆ پیتی (ێ) وەردەگیرێت.

پ لە بەشێکی تری چاوگی (تائی)دا بەتایبەتی لە هەندێک لەو چاوگانەی، کە پیتی پێش نیشانەی چاوگ (س، ش)ە، ڕەگی کار بە لابردنی نیشانەی چاوگ (تن) لەگەڵ گۆڕینی پیتی (س) بۆ پیتی (ز)، پیتی (ش) بۆ پیتی (ژ) وەردەگیرێت.

ت لە بەشێکی تری چاوگی (تائی و دالی) ڕەگی کار بەبێ دەستور وەردەگیرێت، لەبەرئەوە دەبێت لەبەربکرێن، بەڵام ژمارەیان کەمە، چاوگی تائی هەیە ڕەگی کاری تەنها بە لابردنی پیتی (ن)ی چاوگ لێوەردەگیرێت.

زمان شکۆی نەتەوەیە

ڕاهێنان ١

لەم چاوگانەی خوارەوە ڕەگی کار وەربگرە و چۆنیەتی وەرگرتنەکەی دیاربکە:

(پسان، ژیان، گریان، لێنان، ڕاپەڕاندن، مانەوە، بارین).

ڕاهێنان ٢

ئەم ڕەگی کارانە لە چ چاوگێک دروستکراون و چۆن دروستکراون؟

(گۆڕ، بە، ڕۆ، چێن، پارێز)

ڕاهێنان ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- ئەگەر ڕەگی کار لە چاوگی واوی تێپەڕ وەربگرین، ئەو پیتە لادەدەین:

ئـ- واو و نون   ب- واو

پ- نون   ت- هیچیان

٢- یەکێک لەم چاوگانە دوو ڕەگی هەیە:

ئـ- کردن   ب- بوون

پ- گوتن   ت- بیستن

٣- ئەگەر ڕەگی کار لە چاوگی ئەلفی تێپەڕ وەربگرین، بە لابردنی پیتی:

ئـ- ئەلف و نون   ب- ئەلف

پ- نون   ت- هیچیان

٤- ڕەگی کاری (ڕێژ) وەرگیراوە لە چاوگی:

ئـ- ڕژان
ب- چێشتن
پ- ڕێشتن
ت- ڕێسین

٥- ڕەگی کاری (مێن) وەرگیراوە لە چاوگی:

ئـ- گوتن
ب- بێشتن
پ- مان
ت- هەموویان

ڕاهێنان ٤

بەنموونە وەڵامی ئەمانە بدەوە:

ئـ- ڕەگی کاری (هاتن) چییە؟ دەگۆڕێت بۆچی؟

ب- چۆن ڕەگی کار لە چاوگی ئەلفی تێنەپەڕ دروستدەکرێت؟

پ- کەی پیتی (س) دەگۆڕێت بۆ (ز) پیتی (ش) دەگۆڕێت بۆ (ژ) لە دروستکردنی ڕەگی کاردا؟

ت- کەی پیتی (ا، ە) دەگۆڕێت بۆ (ێ) لەکاتی دروستکردنی ڕەگی کاردا؟

دەمەکانی کاری ڕابردوو

١- دیار چوو بۆ قوتابخانە.
٢- تابلۆکەم بینیوە.
٣- بانو نانەکەی خواردبوو.
٤- شازاد وێنەکەی دەکێشا.
٥- بریا شکۆ بەیەکەم دەرچووبا.

دەستور

کاری ڕابـردوو: ئـەو کارەیـە کردەوەیـەک پیشـاندەدات کـە لـە ڕابـردوودا ڕوویـداوە و دراوەتـە پـاڵ کەسێک یـان شتێک، کاری ڕابـردووی ڕاگەیانـدن چـوار دەمـی جیـاوازی هەیـە:

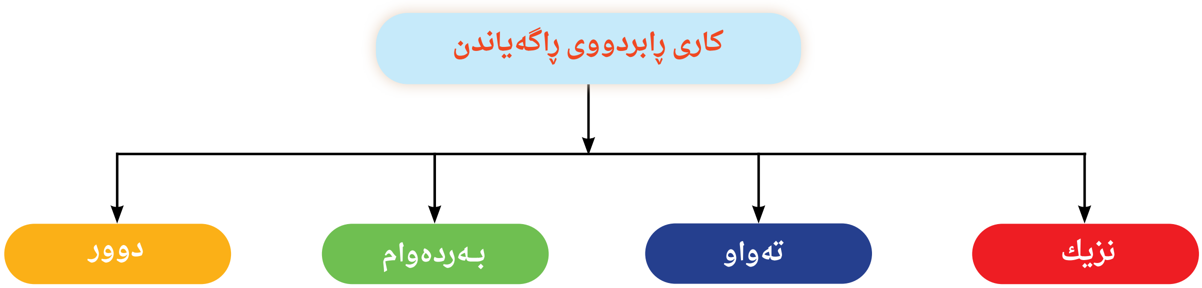

١- **کاری ڕابـردووی نزیـک:** لـە ڕووی دروسـتکردنییەوە لـە چـاوگ دروسـتدەکرێت، بـە لابردنـی پیتـی (ن)ی چـاوگ، وەک:

چاوگ	کاری ڕابردووی نزیك
هەڵکشان	هەڵکشا
هێنان	هێنا
نوسین	نوسی
دانیشتن	دانیشت
خوێندن	خوێند
چوون	چوو
گەڕانەوە	گەڕایەوە

تێبینی

لەچاوگـی (ئەلفی و یائی) کاتێک کۆتایـی بـە پاشـگری (ەوە) هاتبێـت لـە ڕابـردووی نزیکـی ڕاگەیانـدن ناوبەنـدی (ی) بەکاردێـت.

٢- **کاری ڕابردووی تەواو:** بەم شێوەیە دروستدەکرێت:

(کاری ڕابردووی نزیک + وە) وەک:

(قەدی چاوگ + وە)

هێنا + وە = هێناوە

نوسی + وە = نوسیوە

چوو + وە = چووە

تێبینی

لـە چاوگــی (واوی) کــە نیشــانەی (وە) زیــاد دەکرێــت، بزوێنــی (وو) درێــژ کورتدەکرێتــەوە بــۆ (و)ی کــورت.
بـەڵام ئەگـەر کاری ڕابـردووی نزیک کۆتایـی بـە پیتـی نەبزوێنـی (ت، د) هاتبـوو، نیشــانەی (ووە) بەکاردێــت:

دانیشت + ووە = دانیشتووە

خوێند + ووە = خوێندووە

لـە کرمانجیـی سـەروودا لەجیاتـی نیشـانەی (وە) نیشـانەی (یـە) بەکاربێـت وەک: لـە جیاتـی نیشـانەی (ووە) نیشـانەی (یـیە) بەکاردێـت.

هێنا + یە = هێنایە

نوسی + یە = نوسییە

دانیشت + ییە = دانیشتییە

خوێند + ییە = خوێندییە

تێبینی

ئـەم چاوگانـەی کـە پاشـگری (ەوە)یـان پێوەیـە بـەم جـۆرە ڕابـردووی تەواویـان لێدروســتدەکرێت.

ئـ- لابردنی نونی چاوگ.

ب- دانانی نیشانەی (ووە) لە شوێنی (ن)ی لابراو.

پ- دانانی ناوبەندی (ت) لە نێوان بزوێنەکان

خوێندنەوە   خوێند + ووە + ت + ەوە = خوێندووەتەوە

دۆزینەوە   دۆزی + وە + ت + ەوە = دۆزیوەتەوە

٣- **کاری ڕابردووی بەردەوام:** بەم شێوەیە دروستدەکرێت:

(دە + ڕابردووی نزیک) وەک:

دە + هێنا = دەهێنا

دە + نوسی = دەنوسی

دە + وەرگرت = وەردەگرت

دە + دروستکرد = دروستدەکرد

لە کرمانجیی سەرووودا لە جیاتی نیشانەی (دە)، نیشانەی (د) بەکاردێت وەک:

د + هێنا = دهێنا

د + چوو = دچوو

د + وەگرت = وەردگرت.

٤- **کاری ڕابردووی دوور:** بەم شێوەیە دروستدەکرێت:

(کاری ڕابردووی نزیک + بوو) وەک:

هێنا + بوو = هێنابوو

نوسی + بوو = نوسیبوو

چوو + بوو = چووبوو

وەرگرت + بوو = وەرگرتبوو

تێبینی

١- کاری ڕابردوو بە ئامرازی (نە) نەرێ دەکرێت.

نوسیوە = نەنوسیوە

شوشت = نەشوشت

هەڵگرتبوو = هەڵنەگرتبوو

بانگدەکرد = بانگنەدەکرد

٢- کاری ڕابردووی نزیکی دانانی بەم شێوەیە دروستدەکرێت.
(کاری ڕابردووی نزیک + با) وەک:

هات + با = هاتبا
خوێند+ با = خوێندبا

ڕاهێنان ١

لەم چاوگانەی خوارەوەدا کاری ڕابردووی نزیک و دوور دروستبکە:
(پێشکەوتن، نقیسین، بردن، ئاڤدان، داخستن)

ڕاهێنان ٢

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- قەد لە چاوگ وەردەگیرێت بە لابردنی:

ئـ-ئەلف
ب- نون
پ- ئەلف و نون
ت- نیشانەی چاوگ

٢. ئەگەر (ن) لە چاوگ لابدەین چ کارێکی لێ دروستدەکرێت؟

ئـ-داخوازی
ب-ڕابردوی نزیک
پ-ڕانەبردوو
ت- ڕابردووی بەردەوام

٣- پرژە وانەکەی خوێندبوو. (خوێندبوو) کارێکی ڕابردووی:

ئـ- دووره
ب- نزیکه
پ- تەواوه
ت- بەردەوامە

٤- کاری ڕابردووی دوور بەم شێوەیە دروستدەبێت:

ئـ- ڕابردووی نزیک + ووه
ب- ده + ڕابردووی نزیک
پ- ڕابردووی نزیک + بوو
ت- ڕابردووی نزیک + با

٥- کاری ڕابردووی نزیکی دانانی بەم شێوەیە دروستدەبێت:

ئـ- ڕابردووی نزیک + با
ب- ده + ڕابردووی نزیک
پ- ڕابردووی نزیک + بوو
ت- ڕابردووی نزیک + وه

ڕاهێنان ٣

لەم چاوگانەی خوارەوەدا کاری ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن و کاری ڕابردووی نزیکی دانانی دروستبکە و لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە.

(سەرکەوتن، هەڵکێشان، خوێندن، یارمەتیدان، فرۆشتن)

ڕاهێنان ٤

لەم ڕستەی خوارەوەدا:

(دوێنێ پەخشان ڕۆژنامەی دەخوێندەوە).

١- وشەی (دوێنێ) چییە و ئەرکی چییە؟

٢- وشەی (ڕۆژنامە) شیبکەوە.

٣- کاری (دەخوێندەوە) کام جۆری کاری ڕابردووە؟ چۆن دروستکراوە؟

٤- بکەری ڕستەکە دیاربکە.

٥- لە کاری (دەخوێندەوە) کاری ڕابردووی تەواو دروستبکە.

٦- لە کاری (دەخوێندەوە) کاری ڕابردووی دوور دروستبکە.

دەمەکانی کاری ڕانەبردوو

١- ئێستا چیرۆک دەنوسم.
٢- ساڵێکی تر گەشت ناکەین.
٣- نازدار وانێ دخوینیت.
٤- ئەژی خەلاتی دێ وەرگریت.
٥- دەبێت یەکرێزی گەل بپارێزین.

دەستور

کاری ڕانەبـردوو: کارێکـە، کردەوەیـەک پیشـاندەدات و لـەدوای ئاخاوتـن ڕوودەدات، کردەوەکـە دەدرێتـە پـاڵ کەسـێک یـان شـتێک.

کاری ڕانەبردوو دوو دەمی هەیە، کاری ڕانەبردووی (ئێستا و ئاینده).

له کرمانجیی خواروودا کاری ڕانەبردوو بەم شێوەیە دروستدەکرێت

(دە + ڕەگی کار + جێناوی لکاو)(م-ین، یت-ن، ات/ێت-ن)

دە + چـ + یت = دەچیت

دە + نوس + م = دەنوسم

کاری ڕانەبـردووی ئێسـتا و ئاینـدە لـە کرمانجیـی خـواروودا بـە هـۆی هاوەڵـکاری کاتییـەوە لـە یـەک جیادەکرێنـەوە، بـۆ کاتـی ئێسـتا بـە هـۆی هاوەڵکارەکانـی کاتـی، وەک (**ئێسـتا، وا، ئـەوا**) دەردەکەوێـت کـە دەچنـە پێـش کاری ڕانەبـردوو، وەک:

- ئێستا دەچم بۆ قوتابخانە.
- وا دەڕۆم بۆ ماڵەوە.
- ئەوا دەچن بۆ سەیران.

بۆ کاتی ئایندەش بە هۆی هاوەڵکارەکانی کاتی، وەک (لەمەودوا، بەیانی، سبەی، مانگێکی تر، ساڵێکی تر...) دەردەکەوێت کە دەچنە پێش کاری ڕانەبردوو، وەک:

- ساڵێکی تر دەچم بۆ زانکۆ.
- سبەی تاقیکردنەوە ئەنجامدەدەن.

لە شێوەی کرمانجیی سەروودا کاری ڕانەبردووی بۆ دەمی ئێستا و ئایندە بە نیشانەی (د، دێ) جیادەکرێتەوە و بەم شێوەیە دروستدەکرێت.

أ کاری ڕانەبردوو بۆ دەمی ئێستا

(د + ڕەگی کار + جێناوی لکاو)

د + کر + م = دکرم

د + چ + م = دچم

ب کاری ڕانەبردوو بۆ دەمی ئایندە

دێ + ڕەگی کار + جێناوی لکاو

دێ + کر + م = دێ کرم

دێ + چـ + ین = دێ چین

تێبینی

١- کاری ڕانەبردووی ئێستا و ئایندە بە ئامرازی (نا) دەکرێن بە نەرێ کە شوێنی نیشانەی (دە، د، دێ) دەگرێتەوە.

دەکێلێت ⟵ ناکێلێت

دنڤیسن ⟵ نانڤیسن

٢- کاری ڕانەبردووی ئێستا و ئایندە، کە خوێندمان، کاری ڕانەبردووی ڕاگەیاندن بوو. جگە لەمە کاری ڕانەبردووی دانانی هەیە، کە بەم شێوەیەی خوارەوە پێکدێت. لە کاری ڕانەبردووی ڕاگەیاندن نیشانەی (دە، د، دێ) دەگۆڕێت بۆ (ب) وەک:

(ب + ڕەگی کار + جێناوی لکاو)

دەخوێنم	بخوێنم
دچم	بچم
دێ نڤیسم	بنڤیسم

٣- کاری ڕانەبردووی دانانی بە (نە) نەرێ دەکرێت.

بخوێنم	نەخوێنم
بچم	نەچم

ڕاهێنان ١

لەم چاوگانەی خوارەوەدا کاری ڕانەبردوو دروستبکە و لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە:

(خواستن، پاراستن، دەرچوون، چاندن، دانان، وەرگرتن)

ڕاهێنان ٢

ئ- لە شێوەی کرمانجیی خواروودا بە هۆی چییەوە کاری ڕانەبردووی ئێستا و ئایندە لەیەکتر جیادەکەینەوە؟ بە نمونە ڕوونیبکەوە.

ب- لە شێوەی کرمانجیی سەرووودا چۆن کاری ڕانەبردووی ئێستا و ئایندە لەیەکتر جیادەکەیتەوە؟ بە نمونە ڕوونیبکەوە.

ڕاهێنان ٣

لە ڕستەی (ڕاپۆرتەکە بەباشی دەنوسم)

١- بکەری ڕستەکە دیاربکە؟ بۆ خراوەتە ئەویێ؟

٢- کارەکە چ جۆرە کارێکە؟ چۆن دروستکراوە؟

٣- کاری ڕستەکە بکە بە نەرێ و ڕستەکە سەر لە نوێ بنوسەوە.

٤- وشەی (ڕاپۆرتەکە) شیبکەوە.

٥- دەتوانیت کارەکە بکەیت بە کاری ڕانەبردووی دانانی؟ چۆن؟

٦- دەتوانیت کارەکە بکەیت بە کاری ڕابردووی تەواو؟ چۆن؟

ڕاهێنان ٤

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- ئەز چیرۆکی دێ نڤیسم (دێ نڤیسم) کاری ڕانەبردووە بۆ دەمی:

ئـ- ئایندە ب- ئێستا

پ- ئێستا و ئایندە ت- هیچیان

٢- کاری ڕانەبردوو لە کرمانجیی خواروو بەم شێوەیە دروستدەبێت:

ئـ- ڕابردووی نزیک + ووە ب- دە + ڕابردووی نزیک

پ- دە + ڕەگی کار + جێناوی لکاو ت- ڕابردووی نزیک + بوو

٣- کاری ڕانەبردوو بۆ دەمی ئایندە لە شێوەزاری کرمانجیی سەروو بەم شێوەیە دروستدەکرێت:

ئـ- ڕابردووی نزیک + با ب- دە + ڕابردووی نزیک

پ- د + ڕەگی کار + جێناوی لکاو ت- دێ + ڕەگی کار + جێناوی لکاو

٤- کاری ڕانەبردوو بۆ دەمی ئێستا لە کرمانجیی سەروو بەم شێوەیە دروستدەکرێت:

ئـ- د + ڕەگی کار + جێناوی لکاو
ب- دە + ڕابردووی نزیک
پ- دە + ڕەگی کار + جێناوی لکاو
ت- هیچیان

٥- کاری ڕانەبردووی دانانی بەم شێوەیە دروستدەکرێت:

ئـ- ب + ڕەگی کار + جێناوی لکاو
ب- دە + ڕابردووی نزیک
پ- دە + ڕەگی کار + جێناوی لکاو
ت- ڕابردووی نزیک + با

٦- کاری ڕانەبردووی دانانی دەکرێتە نەرێ بەهۆی نیشانەی:

ئـ- نە
ب- نی
پ- نا
ت- مە

٧- کاری ڕانەبردوو لە شێوەزاری کرمانجیی سەروو و خواروو دروستدەکرێت لە:

ئـ- قەد
ب- چاوگ
پ- ڕەگ
ت- هیچیان

٨- (ئەو دەهات بۆ کتێبخانە)، کاری ڕستەکە:

ئـ- ڕابردووی نزیک
ب- ڕانەبردوو بۆ دەمی ئێستا
پ- ڕانەبردوو بۆ دەمی ئایندە
ت- ڕابردووی بەردەوام

٩- کام لەم کارانەی ڕانەبردووە؟

ئـ- دەردەچووم
ب- دەردکەڤم
پ- دەردەکەوتم
ت- دچاند

کاری داخوازی

١- لاوی کورد، بخوێنە.

٢- گوێ لە مامۆستا بگرن.

٣- تو چیرۆک بنڤیسە.

٤-کوڕم یاری بە ئایپاد مەکە.

٥- کارەکە ئەنجامبدە.

٦- ئاو بەفیڕۆمەدەن.

دەستور

کاری داخوازی: ئەو کارەیە کە کەسی یەکەم داوا لە کەسی دووەمی **تاک** یان **کۆ** دەکات بۆ ئەنجامدانی یان ئەنجامنەدانی **کارێک** یەکسەر لەدوای ئاخافتن. کاری داخوازی بەم شێوەیەی خوارەوە دروستدەکرێت:

[ب + ڕەگی کار + جێناوی لکاو(ە، ن)]

یەکەم

ب + ڕەگی کار + ە : بۆ کەسی دووەمی تاک:

ب + خوێن + ە = بخوێنە

ب + نڤیس + ە = بنڤیسە

دووەم

ب + ڕەگی کار + ن : بۆ کەسی دووەمی کۆ

ب + گر + ن = بگرن

ب + هێن + ن = بهێنن

تێبینی

١- **ئەگەر ڕەگی کار** کۆتایی بە پیتی نەبزوێن هاتبوو، وەک (خوێن، نقیس)جێناوی لکاوی (ە) دەردەکەوێت و دەبێتە بکەری ڕستە.

٢- **ئەگەر ڕەگی کار** کۆتایی بە پیتی بزوێنی (ۆ، وو، ی، ێ، ە) هاتبوو جێناوی لکاوی (ە)بۆ کەسی دووەمی **تاک** بەکارناهێنرێت، واتە دەرناکەوێت چونکە دوو پیتی بزوێن بەدوای یەکتردا نایێن، وەک کاری داخوازی (بڕۆ، بنو، بژی، بڵێ، بکە). جێناوی لکاوی (ن) بۆ کەسی دووەمی کۆ هەمیشە دەردەکەوێت، ئەگەر ڕەگی کار کۆتایی بە پیتی نەبزوێن یان بزوێن هاتبێت.

٣- **ئەگەر کاری داخوازی داڕێژراو یان لێکدراو بوو** نیشانەی (ب) دروستە لە کاتی ئاخافتن یا نوسیندا دەرنەکەوێت، وەک:

ئـ- **کاری داخوازی داڕێژراو**

(تێبکۆشە، دابنیشە) دەتوانرێت بگوترێت (تێکۆشە، دانیشە)

ب- **کاری داخوازی لێکدراو**

(فڕێدە، تەواوبکە، یارمەتیبدە) دەتوانرێت بگوترێت (فڕێدە، تەواوکە، یارمەتیدە)

٤- **کاری داخوازی** بە ئامرازی (مە) دەکرێت بە نەرێ و شوێنی نیشانەی (ب) دەگرێتەوە، وەک: (بخۆ، ڕابورن، یارمەتیبدە) دەبێتە (مەخۆ، ڕامەبورن، یارمەتیمەدە)

* کاری داخوازی لە کرمانجیی سەروودا بە ئامرازی (نە) نەرێ دەکرێت و شوێنی نیشانەی (ب) دەگرێت.

٥- **ئەگەر کاری داخوازی سادە بوو** نیشانەی (**ب**) دەچێتە سەرەتای کاری داخوازی، بەڵام ئەگەر داڕێژراو یان لێکدراو بوو ئەوا نیشانەی (**ب**)دەچێتە دواى بەشی یەکەمی کارەکە.

٦- **هەندێک کاری داخوازی هەیە** لەڕووی دروستکردنییەوە لەو دەستوورەی کە باسمانکرد لادەدات، وەک: (**وەرە، وەرن**)

ڕاهێنان ١

لەم چاوگانەی خوارەوە کاری داخوازی دروستبکە و لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە:

(هەڵکێشان، یارمەتیدان، گوتن، دامەزراندن، ئاڤاکرن).

ڕاهێنان ٢

لە ڕستەی (پڕۆژەکە بەخێرایی تەواوبکەن.)

١- کاری داخوازی دیاربکە، چۆن دروستکراوە؟

٢- بکەری ڕستەکە دیاربکە.

٣- وشەی پڕۆژەکە شیبکەوە.

٤- لە کاری (تەواوبکەن) دەگونجێ نیشانەی (ب) لاببرێت؟ بۆچی؟

٥- کاری (تەواوبکەن) بکە بە نەرێ و ڕستەکە سەر لەنوێ بنوسەوە.

٣ ڕاهێنان

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- (بنوسن، بکێڵن) کاری داخوازییە، (ن) جێناوی لکاوە ئەرکی:

ئـ- بکەرە
ب- بەرکارە
پ- دیارخەری ناوە
ت- تەواوکەری بەیاریدە

٢- کاری داخوازی نەرێ دەکرێت بە:

ئـ- نا
ب- مە
پ- نی
ت- هەرسێکیان

٣- کاری داخوازی لە چاوگی خواردن:

ئـ- خوارد
ب- بخۆ
پ- بخۆم
ت- بخوات

٤- کاری داخوازی (بڕۆ، بنو) وەرگیراوە لە چاوگی:

ئـ- خەوتن و نوستن
ب- ڕۆیشتن و نوستن
پ- نواندن و ڕواندن
ت- چوون و نوستن

٥- (بکرە، بخوێنە) کاری داخوازییە، (ە) جێناوی لکاوە بۆ کەسی:

ئـ- سێیەمی تاک
ب- دووەمی تاک
پ- دووەمی کۆ
ت- سێیەمی کۆ

٦- لە یەکێك لەم کارە داخوازیانە جێناوی لکاوی (ە) دەرنەکەوتووە:

ئـ- بنوسە
ب- بدە
پ- بخوێنە
ت- تێکۆشە

٧- چ کاتێك نیشانەی (ب) دروستە لە کاری داخوازی دەرنەکەوێت، ئەگەر کارەکە:

ئـ- سادە
ب- دارێژراو
پ- لێکدراو
ت- (ب، پ) ڕاستن

کاری بکەردیار و بکەرنادیار لە شێوەزاری کرمانجیی خواروودا

ب	ئـ
کاری بکەرنادیار	**کاری بکەردیار**
١- گوڵەکە چێنرا.	١- شاد گوڵەکەی چاند.
٢- وانەکان نوسرانەوە.	٢- کوڕەکان وانەکانیان نوسییەوە.
٣- زەوییەکە دەکێڵرێت.	٣- جوتیارەکە زەوییەکە دەکێڵێت.
٤- نامەکان دەخوێنرێنەوە.	٤- تاقگە نامەکان دەخوێنێتەوە.

دەستور

١- **کاری بکەردیار**: ئەو کارەیە کە یەکسەر دەخرێتە پاڵ (**بکەر**)ەکەی و لە ناو ڕستەکەشدا باسدەکرێت.

٢- **کاری بکەرنادیار**: ئەو کارەیە کە (**بکەر**)ەکەی لەناو ڕستەدا باسناکرێت و (**بەرکار**)ەکەی دەبێتە جێگری بکەرەکەی.

٣- تەنیا کاری تێپەڕ دەگۆڕێت بۆ کاری بکەرنادیار.

٤- هەنگاوەکانی گۆڕینی کاری بکەردیار بۆ بکەرنادیار:

ئـ - بکەری ڕستەکە و ئەو جێناوە لکاوەی کە بۆ بکەر دەگەڕێتەوە لاببریت.

ب - بەرکاری ڕستەکە دێتە پیشەوە، دەبێت بە جێگری بکەر.

پ - ڕەگی کارەکە وەردەگیرێت.

ت - ئەگەر کارەکە ڕابردوو بوو نیشانەی (**را**) وەردەگرێت، ئەگەر کارەکە ڕانەبردوو بوو نیشانەی (**رێ**) وەردەگرێت.

حـ - کاری بکەرنادیار بۆ کاتی ڕابردوو هەموو دەمکاتەکانی هەیە، وەک: (نزیک، تەواو، بەردەوام، دوور)

٥- ئەگەر کارە تێپەڕەکە:

ئـ - ڕابردوو بوو، ڕەگی کار وەردەگرین و نیشانەی (را)ی دەخەینە سەر، وەک:

ئـ چاوگ	ڕەگی کار	ڕابردووی بکەرنادیار
خوساندن	خوسێن	خوسێن + را = خوسێنرا
کێڵان	کێڵ	کێڵ + را = کێڵرا
شوشتن	شۆ	شۆ + را = شۆرا
نوسین	نوس	نوس + را = نوسرا

ب- ڕانەبردوو بوو، ڕەگی کار وەردەگرین و نیشانەی (رێ)ی دەخەینە سەر، وەک:

ب چاوگ	ڕەگی کار	ڕانەبردووی بکەرنادیار
نوسین	نوس	دە + نوس + رێ = دەنوسرێ
خوێندن	خوێن	دە + خوێن + رێ = دەخوێنرێ
فرۆشتن	فرۆش	دە + فرۆش + رێ = دەفرۆشرێ
چاندن	چێن	دە + چێن + رێ = دەچێنرێ

تێبینی

١- کاتێک هەندێ کار دەکرێن بە کاری بکەرنادیار لە دەستور لادەدەن، چونکە بە ڕەگی کار ناکرێن بە کاری بکەرنادیار، بەڵکو بە قەدی چاوگ دەکرێن بە بکەرنادیار. واتە:

ئـ- ڕابردوو

قەدی چاوگ + را

گوتن: گوت + را = گوترا

ویستن: ویست+ را = ویسترا

ب- ڕانەبردوو

دە + قەدی چاوگ + رێ

دە + گوت + رێ = دەگوترێ

دە + ویست + رێ = دەویسترێ

٢- لە کاتی دروستکردنی کاری بکەرنادیار، ئەگەر ڕەگی کار کۆتایی بە بزوێن هات، ئەوا پەیڕەوی ئەم خاڵانە دەکەین.

ئـ- بزوێنی (ێ، ە) لە ناو دەچن.

دانان: دا + نێ + را = دانرا

کردن: کە + را = کرا

ب- بزوێنی (ۆ) دەگۆڕێت بۆ بزوێنی (و)

خواردن: خۆ + را = خورا

ڕاهێنان ١

ئەم ڕستانە لە کاری بکەردیارەوە بگۆڕە بۆ کاری بکەرنادیار:

١- منداڵەکە هێلکەیەکی خوارد.

٢- قارەمانێک فڕۆکەیەکی دوژمنی خستە خوارەوە.

٣- ئەندازیارەکان خانووەکان دروستدەکەن.

٤- ئەوان چوار جار وانەکە دەنوسنەوە.

٥- ئەو هەموو ڕۆژێ سێ جار دەموچاوی دەشوات.

ڕاهێنان ٢

ئەم کارانە لە کاری بکەرنادیارەوە بگۆڕە بۆ کاری بکەردیار:

١- ڕۆمانەکە چاپکرا.

٢- دوو چاڵ هەڵکەنرا.

٣- دوێنێ دیوارەکان و سەربانەکان سواخدران.

٤- شەش مانگە باخەکە ئاو دەدرێ.

٥- تابلۆیەک دەکێشرێت.

ڕاهێنان ٣

ئەم کارە بکەرنادیارانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

(خورا، دەنوسرێت، دەبینرێت، دەخوێنرێ، پێشکەشدەکرێ، هەڵدرا)

ڕاهێنان ٤

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- پەنجەرەکە شکێنرا، (شکێنرا) کاری ڕابردووی بکەرنادیاری:

ئـ-نزیک ب- دوور

پ- تەواو ت-بەردەوام

٢- نیشانەی کاری بکەرنادیار لە کرمانجیی خواروو بۆ ڕابردوو:

ئـ- رێ ب- را

پ_ هاتە ت- دهێتە

٣- گوڵەکە چێنرابوو، (چێنرابوو) کاری رابردووی بکەرنادیاری:

ئـ- نزیک ب- دوور

پ- بەردەوام ت- تەواو

٤- (دیواری باخەکە ڕوخێنرا)، ئەو ڕستەیە کارەکەی:

ئـ- بکەردیارە ب- بکەرنادیارە

پ- ڕانەبردووە ت- هیچیان

٥- کاری بکەردیار لە ڕستەدا یەکسەر دەخرێتە پاڵ:

ئـ-بکەر ب-هاوەڵناو

پ- ئامرازی دانەپاڵ ت- بەرکارە

وەرزی دووەم

کاری بکەردیار و بکەرنادیار لە شێوەزاری کرمانجیی سەروودا

ئـ — کاری بکەردیار	ب — کاری بکەرنادیار
١- شڤانی پەز چەراند.	١- پەز هاتە چەراندن.
٢- ڕەزڤانی ڕەزێ خۆ ئاڤدایە.	٢- ڕەز هاتییە ئاڤدان.
٣- وێ نان دخوار.	٣- نان دهاتە خوارن.
٤- وی کەوەک گرتبوو.	٤- کەوەک هاتبوو گرتن.
٥- پەری چیرۆکێ دنڤیسیت.	٥- چیرۆک دهێتە نڤیسین.
٦- ئەز نامەکێ دێ نڤیسم.	٦- نامەك دێ هێتە نڤیسین.

دەستور

کاری بکەرنادیار لە کاری ڕابردوو

١- کاری ڕابردووی نزیک:

ئەم جۆرە کارە بە پێی ئەم یاسایەی خوارەوە دروستدەکرێت:

هاتە + چاوگ

هاتە + چاندن = هاتە چاندن

هاتە + کڕین = هاتە کڕین

٢- کاری ڕابردووی تەواو:

ئەم جۆرە کارەش بەپێی ئەم یاسایەی خوارەوە دروستدەکرێت:

هاتییە + چاوگ

هاتییە + نڤیسین = هاتییە نڤیسین

هاتییە + لێنان = هاتییە لێنان

٣- **کاری ڕابردووی بەردەوام:**

دهاتە + چاوگ

دهاتە + ئینان = دهاتە ئینان

دهاتە + ڕێشتن = دهاتە ڕێشتن

٤- **کاری ڕابردووی دوور:**

هاتبوو + چاوگ

هاتبوو + خوارن = هاتبوو خوارن

هاتبوو + خواندن = هاتبوو خواندن (خاندن)

کاری بکەرنادیار لە کاری ڕانەبردوو

لە شێوەزاری کرمانجیی سەروودا کاری ڕانەبردوو بۆ دەمی ئێستا و ئایندە بە ئاشکرا دەردەکەوێت لە کاتی ئاخاوتندا، لەبەرئەوە پێویستە ڕەچاوی ئەم خاڵانە بکرێت لە کاتی گۆڕینی کاری بکەردیار بۆ کاری بکەرنادیار:

١- **کاری ڕانەبردوو بۆ دەمی ئێستا:**

کاری یاریدەدەری (دهێتە) بەکاردێت لەپێش چاوگەکە:

دهێتە + چاوگ

دهێتە + کڕین = دهێتە کڕین

دهێتە + نڤیسین = دهێتە نڤیسین

٢- **کاری ڕانەبردوو بۆ دەمی ئایندە:**

کاری یاریدەدەری (دێ هێتە) لە پێش چاوگەکەدا بەکاردێت:

دێ هێتە + چاوگ

دێ هێتە + فرۆتن = دێ هێتە فرۆتن

دێ هێتە + هاڤێتن = دێ هێتە هاڤێتن

ڕاهێنان ١

لەم ڕستانەی خوارەوەدا کاری بکەردیار بگۆڕە بۆ کاری بکەرنادیار:

١- سەرداری وانە نڤیسی.

٢- وێ هەڤیر کربوو.

٣- نەسرین دێ شیڤێ لێنیت.

٤- من کتێب ژ وی وەرگرتییە.

ڕاهێنان ٢

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- نیشانەی کاری بکەرنادیار لە کرمانجیی سەروودا بۆ ڕانەبردوو دەمی ئێستا:

ئـ- ڕەگی کار + رێ
ب- دهێتە + چاوگ
پ- دێ هێتە + چاوگ
ت- هاتە + چاوگ

٢- نیشانەی کاری بکەرنادیار لە کرمانجیی سەروودا بۆ ڕابردووی نزیک:

ئـ- دهاتە + چاوگ
ب- دێ هێتە + چاوگ
پ- هاتە + چاوگ
ت- هاتبوو + چاوگ

٣- پەز هاتە چەراندن، (هاتە) کارێکی:

ئـ- تێپەڕە
ب- ڕابردووی تێنەپەڕە
پ- یاریدەدەرە
ت- ڕانەبردووە

٤- (کەوەک هاتییە گرتن)، ڕستەیەکی بکەرنادیارە کارەکەی:

ئـ- ڕابردووی تەواوە
ب- ڕانەبردووی ئایندەیە
پ- ڕانەبردووی ئێستایە
ت- ڕابردووی نزیکە

٥- نان دهاتە خوارن، ڕستەیەکی بکەرنادیارە کارەکەی ڕابردووی:

ئـ- تەواو
ب- نزیک

پ- بەردەوامە
ت- دوورە

٦- لە ڕستەی (چیرۆک دهێتە نڤیسین) کاری ڕستەکە بریتییە لە::

ئـ- دهێتە
ب- نڤیسین

پ- دهێتە نڤیسین
ت- هیچیان

ڕاهێنان ٣

نمونـــە بـــۆ ئـــەم جـــۆرە کارانـــە بهێنـــەوە و لـــە ڕســـتەدا بەکاربهێنـــە لـــە شـــێوەی بکەرنادیـــاردا.

ئـ- کاری ڕابردووی تەواو.

بـ- کاری ڕابردووی بەردەوام.

پـ- کاری ڕانەبردووی بۆ دەمی ئیستا.

تـ- کاری ڕابردووی دوور.

حـ- کاری ڕانەبردوو بۆ دەمی داهاتوو.

جێناوی پرس

١- کێ ژیرە؟
٢- ئەم کتێبەت لە کێ وەرگرت؟
٣- منداڵەکە چی خوارد؟
٤- کچی کێ یەکەم بوو؟
٥- نارینێ چ خواند؟

دەستور

ئـ - جێناوی پرس: ئەو وشانەن کە لە جێی ناوی کەسێک، یان شتێک، لە شێوەی پرسکردندا بەکاردێن و ئەرکی ناوە لێپرسراوەکەش لە ڕستەکەدا دەبینن:

ب- جێناوی پرس هەموو ئەرکەکانی ناو دەبێت:

١- **بکەری ڕستە**، وەک: کێ شاری سلێمانی دروستکرد؟
٢- **بەرکاری ڕستە**، وەک: دوێنێ کێت بینی؟
٣- **تەواوکەری بەیاریدە**، وەک: تە ئەڤ پەرتوکە ژ کێ وەرگرت؟
٤- **دیارخەری ناو**، وەک: کوڕێ کێ خەڵاتکرا؟
٥- **تەواوکەری کاری ناتەواو**، وەک: شیرین کێیە؟
٦- **نیهادی ڕستە**، وەک: کێ زیرەکە؟
٧- **جێگری بکەر**، وەک: کێ بینرا؟
٨- **تەواوکەری بەیاریدە کاری ناتەواو**، وەک: خەڵاتەکە بۆ کێیە؟

پ- ئەو وشانەی دەبنە جێناوی پرس ئەمانەن:

١- کێ – کی: لە جێی ناوی **کەسێک** لە شێوەی پرسدا بەکاردێت.
٢- (چ – چی): لە جێی ناوی **شتێک** بەکاردێت، لە شێوەی پرس، وەک:
کتێبی چی دەخوێنیتەوە؟

ڕاهێنان ١

ئەرکی جێناوی پرس لەم ڕستانەدا دەستنیشانبکە:

١- قوتابییان، کێیان لەناو باخچەکەدا دیت؟

٢- کێ نەخۆشکەوت؟

٣- چ کەوتە خوارەوە؟

٤- ڕەخنەکەتان چییە؟

٥- نەرمین کچی کێیە؟

٦- ئێوە گۆشتی چی دەخۆن؟

ڕاهێنان ٢

کتێبەکەت لە کێ وەرگرت؟

١- بکەری ڕستەکە دیاربکە.

٢- کێ جێناوی پرسە، ئەرکی چییە؟

٣- کتێبەکە شیبکەوە.

٤- کارەکە چ جۆرێکە؟

٥- کاری ڕستەکە بکە بە ڕانەبردووی ڕاگەیاندن، ڕستەکە بنوسەوە؟

ڕاهێنان ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- کێ نەخۆشکەوت؟ (کێ) ئەرکی:

ئـ- بەرکارە　　ب- بکەرە

پ- نیهادە　　ت- گوزارە

٢- چ کەوتە خوارەوە؟ (چ) ئەرکی:

ئـ- بەرکارە　　ب- بکەرە

پ- نیهادە　　ت- دیارخەری ناوە

٣- دوێنێ کێت بینی؟ (کێ) ئەرکی:

ئـ- بەرکارە　　ب- تەواوکەری بەیاریدە

پ- نیهادە　　ت- بکەرە

٤- ناوت چییە؟ جێناوە پرسی(چی) ئەرکی:

ئـ- بەرکارە　　ب- بکەرە

پ- نیهادە　　ت- تەواوکەری کاری ناتەواو

٥- بۆ پرسیارکردن لە کەسێک بەکاردێت:

ئـ- کێ　　ب- چۆن

پ- کوێ　　ت- چەند

٦- کێ بینیرا؟ (کێ)ئەرکی:

ئـ- بەرکارە　　ب- بکەرە

پ- دیارخەری ناوە　　ت- جێگری بکەرە

٧- پێنوسی کێی بەکارهێنا؟ (کێ)ئەرکی چییە؟

ئـ- بەرکارە　　ب- بکەرە

پ- دیارخەری ناوە　　ت- هیچیان

هاوەڵناوی پرس

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:
١- چەند پێنوست کڕی؟
تە چەند (چقاس) پارە هەیە؟
٢- کام ئەستێرە جوانە؟
٣- کیژان ژن ژ هەمیا درێژترە؟
٤- جەژنی نەورۆزی ئەمساڵ چۆن بوو؟
چۆن دیارییەکت بۆ براکەت نارد؟
دیارییەکی چۆنت بۆ نەوزادی برات نارد؟
تە دیارییەکا چەوا بۆ نەوزادێ برایێ خۆ هنارد؟
٥- چ قوتابییێک لە تاقیکردنەوە لە هەموو وانەکان دەردەچێت؟
٦- پۆلی چەندەمیت؟
٧- ئازاد چەندەمین قوتابییە، کە لە ڕێزماندا دەرچووە؟

دەستور

١- **هاوەڵناوی پرس**، وشەیەکی پرسە، وەسفی ناوێک دەکات و دەبێتە دیارخەری ناو یان تەواوکەری کاری ناتەواو لە شێوەی پرسدا.

٢- **ئەگەر هاوەڵناوی پرس لەپێش ناوەکە هات**، پێویستی بە ئامرازی دانەپاڵ نابێت وەک:

کام سوار گەیشتە جێ؟

کیژ هەسپ ژ هەمیا بلەزترە؟

چەند هەڤاڵت هەن؟

چ ئەسپێك ڕەسەنە؟

ئەگەر لەپاش ناوەکە هات، ئەو کاتە ئامرازی دانەپاڵی دەوێت وەک:

هوین ل گوڤەندەکا چاوان پشکداربوون؟ (ا) ئامرازی دانەپاڵە.

ئەوان لە ڕۆژێکی چۆن سەفەریان کرد؟ (ی) ئامرازی دانە پاڵە.

٣- **ئەو پەیڤێن پرسێن** کو دبنە هاوەڵناوی پرس ئەڤەنە:

ئـ- کام، کامە، کیهان، کیهە، کیژان، کیژ.

ب- چەند (**چقاس**).

پ- چەوان، چۆن، چلۆن.

ت- چ... ێك، ەك، ێ.

٤- **ئەرکی هاوەڵناوی پرس لە ڕستەدا**

ئـ- دەبێتە دیارخەری ناو. وەک:

١- **کراسێکی چۆنت کڕی؟**

٢- **کام قوتابی بەیەکەم دەرچوو؟**

ب- دەبێتە تەواوکەری کاری ناتەواو

١- **خواردنەکە چۆن بوو؟**

ڕاهێنان ١

وشـەی (چۆن) لـە دوو ڕسـتەدا بەکاربێنـە، لـە یەکەمیانـدا تەواوکـەری کارێکـی ناتـەواو بێـت و لـە دووەمیانـدا دیارخـەری نـاو بێـت.

ڕاهێنان ٢

وەڵامی ئەمانەی خوارەوە بدەوە.

١- چ کاتێک هاوەڵناوی پرس پێویستی بە ئامرازی دانەپاڵ نابێت؟

٢- ئەم پەیڤانە کامانەن کە دەبنە هاوەڵناوی پرس؟

٣- نمونەی ڕستە بۆ ئەمانەی خوارەوە بهێنەوە.

ئـ- هاوەڵناوی پرس ببێتە دیارخەری ناو.

بـ- هاوەڵناوی پرس ببێتە تەواوکەری کاری ناتەواو.

ڕاهێنان ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- (پێنوسێکی چۆنت کڕی؟) ئەرکی وشەی (چۆن) چییە؟

ئـ- بەرکارە ب- دیارخەرە

پ- تەواوکەری کاری ناتەواو ت- بکەرە

٢- کەی هاوەڵناوی پرس پێویستی بە ئامرازی دانەپاڵ دەبێت؟

ئـ- ئەگەر لە پێش ناوەکە هات ب- ئەگەر لە پاش ناوەکە هات

پ- ئەگەر ناوەکە کەوتبێتە نێوان هاوەڵناوەکە ت- (ت، ب) ڕاستن

٣- هاوەڵناوی پرسی(کیژان) بۆ پرسیارکردنە لە:

ئـ- کەسێک ب- شتێک

پ- کەسێک لە نێوان کۆمەڵە کەسێک ت- هەموویان

٤- کام لەم هاوەڵناوی پرسانە بۆ پرسیارکردنە لە ژمارە؟

ئـ- چۆن ب- کامە

پ- چ شتێک ت- چەند

ڕاهێنان ٤

هێڵ بە ژێر داهاتووەکان شیبکەوە.

١- چەند ڕۆژنامە لە کوردستان دەردەچن؟

٢- کیهان کچ خوشکا تەیە؟

هاوەڵکاری پرس

یەکەم

ئـ- قوتابییان لە ڕۆژی نمایشی وەرزشیدا چۆن دەڕۆیشتن؟

ب- ئەڤ کوڕە چاوا دنڤیسیت؟

پ- منداڵەکان لە کوێ دانیشتوون؟

دووەم

ئـ- سۆران دوێنێ چەند پێکەنی؟

ب- پەروین ل نك تە چەند ڕوونیشت؟

سێیەم

ئـ- کەنگی ئەم دێ چینە زۆزانان؟

ب- کەینێ زەنگی یەکەم وانە لێدەدرێت؟

چوارەم

ئـ- هاوینان لەکوێ دەنون؟

ب- لەزگین ل کیڤە ڕوونیشتبوو؟

دەستور

١- **هاوەڵـكاری پـرس:** وشـەیەكە لـە شـێوەی پرسـدا، وەسـفی كارێـك دەكات و سنورێك بـۆ ڕوودانـی كارەكـە دادەنێـت و كارەكـە ڕووندەكاتەوە.

٢- **ئەو پەیڤێن پرسێ،** كە دبنە هاوەڵكاری پرس ئەمانەن؟

ئـ- (**چەند**) لە ئەندازەی ڕوودانی كارەكە دەپرسێت.

ب- (**چۆن، چاوا، كوو**): لە چۆنیەتی ڕوودانی كاری ڕستەكە دەپرسن.

پ- (**كەی، كەنگی، كەینێ**): لە كاتی ڕوودانی كاری ڕستەكە دەپرسن.

ت- (**لە كوێ، ل كیڤە**): لە شوێنی ڕوودانی كارەكە دەپرسن.

ڕاهێنان ١

پەیڤـی (چـۆن) لـە دوو ڕسـتەدا بەكاربێنـە، لـە ڕسـتەی یەكەمیانـدا هاوەڵنـاوی پـرس و لـە دووەمیانـدا هاوەڵـكاری پـرس بێـت.

ڕاهێنان ٢

وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١- جیاوازی لەنێوان هاوەڵناوی پرس و هاوەڵكاری پرس و جێناوی پرسدا چییە؟

٢- دوو ڕستە بهێنەوە هاوەڵكاری پرسی تێدابێت.

ڕاهێنان ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- کەی، لە هەموو ڕستەیەکدا:

ئـ- هاوەڵناوی پرسە　　ب- هاوەڵکاری پرسە

پ- دیارخەری ناوە　　ت- جێناوی پرسە

٢- کەینێ زەنگی یەکەم لێدەدات؟ (کەینێ)

ئـ- هاوەڵناوی پرسە　　ب- هاوەڵکاری پرسە

پ- جێناوی پرسە　　ت- هیچیان

٣- کێهان کچ خوشکا تەیە؟ (کێهان):

ئـ- هاوەڵناوی پرسە　　ب- هاوەڵکاری پرسە

پ- دیارخەری ناوە　　ت- (ئـ - پ) ڕاستن

٤- تۆ پۆلی چەندەمیت؟ (چەندەم):

ئـ- هاوەڵناوی پرسە　　ب- هاوەڵکاری پرسە

پ- جێناوی پرسە　　ت- هیچیان

٥- هاوینان لەکوێ دەخەون؟ (لەکوێ):

ئـ- هاوەڵناوی پرسە　　ب- هاوەڵکاری پرسە

پ- جێناوی پرسە　　ت- هیچیان

٦- منداڵەکە چەند نوست؟ (چەند)

ئـ- هاوەڵناوی پرسە　　ب- هاوەڵکاری پرسە

پ- جێناوی پرسە　　ت- دیارخەری ناوە

ڕستەی لێکدراو

١- نازداریێ فراڤین لێنا و شەرمینێ ماڵ پاقژکر.
٢- دێ چیرۆکێ خوینم پاشی دێ نڤم.
٣- نانم خوارد پاشان نامەکەم نوسی ئینجا نوستم.
٤- خوناو مامۆستایە بەڵام ئالان ئەندازیارە.

دەستور

ڕستەی لێکدراو: ئەو ڕستەیە کە لە دوو ڕستەی سەربەخۆی سادە یان پتر پێکدێت، بەیاریدەی (**ئامرازی لێکدەر**) دەدرێنە پاڵ یەکتر.

(**ئامرازی لێکدەر**) سەر بە هیچ ڕستەیەکی سادەی ناو ڕستە لێکدراوەکە نییە، لە ڕستەی لێکدراودا چەند کار هەبێت ئەوەندە ڕستەی سادەی تێدایە.

زۆربەی ئەو ئامرازە لێکدەرانەی، بۆ ئەم مەبەستە بەکاردەهێنرێن، ئەمانەن:

(**و، ئینجا، ڤێجا، بەڵام، لێ، پاشان، پاشی، یان، یاخود**،...هتد).

ڕاهێنان ١

ئەم ڕستە سادانە بە ئامرازی لێکدەر بگۆڕە بۆ ڕستەی لێکدراو:

١- شڤانی پەز چەراند، ئاڤ نەدا.

٢- نامەیەکێ بنڤیسە، بۆ زناری بهنێرە.

٣- هاوڕێ سواری ئۆتومبێلەکە بوو، چوو بۆ هەولێر، چوو بۆ دهۆک.

٤- قسە هەزارە، دوانی بەکارە.

٥- برینێن خەنجەران ساخ دبن، برینێن خەبەران ساخ نابن.

ڕاهێنان ٢

لەم ئامرازانەی خوارەوە ڕستەی لێکدراو پێکبهێنە:

(پاشی، و، ئینجا، دوایی)

ڕاهێنان ٣

هەر یەکە لەم ڕستە لێکدراوانەی خوارەوە بکە بە ڕستەی سادە:

١- شێرکۆ چوو بۆ لای چەتۆ، بەڵام چەتۆ لە ماڵ نەبوو.

٢- هەڤالێد من نەهاتن، چونکە بەفر باری بوو.

٣- دلشێری داستانا مەم و زینێ خواند و نامەیەک نڤیسی پاشی نڤست.

٤- ڕزگار شیعرەکە لەبەردەکات و پەخشانەکە دەنوسێتەوە.

ڕاهێنان ٤

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- شام شەکرە و وڵات شیرینترە. (و) ئامرازی:

ئـ- پەیوەندییە　　ب- لێکدەرە

پ- دانەپاڵە　　ت- پێناسینە

٢- یان برۆ یان دەرگاکە پێوەدە. (یان):

ئـ- جێناوە　　ب- ئامرازی لێکدەرە

پ- ئامرازی پەیوەندییە　　ت- ئامرازی دانەپاڵە

٣- دێ چیرۆکی خوێنم پاشی دێ نقم. (پاشی) ئامرازی:

ئـ- پەیوەندییە　　ب- لێکدەرە

پ- دانەپاڵە　　ت- بانگکردن

٤- دوو ڕستەی سادە بەهۆی چ ئامرازێکەوە دەدرێتە پاڵ یەکتر؟

ئـ- دانەپاڵە　　ب- پەیوەندییە

پ- لێکدەرە　　ت- هەموویان

٥- لە ڕستەی لێکدراودا بە هۆی چییەوە دەزانیت چەند ڕستەی سادە هەیە:

ئـ- بکەر　　ب- ئامراز

پ- کار　　ت- (ب، پ)ڕاستن

ئامرازی پەیوەندی

١- کاروان دەچێت بۆ زاخۆ.
٢- سێڤ ژ دارێ وەرین.
٣- نەسرین تا ڕەواندزێ چوو.
٤- سەرهەنگ دەچێتە ئاکرێ.
٥- تە نامە ژبۆ وان نڤیسییە.
٦- ترێ هەتاکو پاییزێ دەمێنێت.
٧- کاوە لەگەڵ برادەرەکانی ڕاوەستاوە.
٨- هەژار دگەل مە دژییت.

دەستور

ئامرازی پەیوەندی: ئەو ئامرازەیە کە لە ڕستەدا لەپێش ناوێک یان جێناوێک دێت بۆ پیشاندانی پەیوەندی نێوان ئەو ناوە یان ئەو جێناوە لەگەڵ وشەیەکی تری هەمان ڕستە.

ئامرازەکانی پەیوەندی:

(بۆ، بە، لە-دا، لە-را، لە-ەوە، ل-دا، ژ-ێ، ژ-را، د-دا، بە-دا، بە-ەوە، ب-دا، تا-ێ، وەك، بێ، ە، لەبۆ، ژبۆ، هەتا، هەتاکو، بەبێ، لەگەڵ، دگەل، لێ، تێ، پێ).

ڕاهێنان ١

ئەم ئامرازانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە.

(ە، لە - دا، بە - ەوە، وەک، بە)

ڕاهێنان ٢

لەم ڕستەی خوارەوەدا

(تا دارستانەکە چووین).

ئـ- وشەی (تا) شیبکەوە:

ب- وشەی (دارستانەکە) چ جۆرە ناوێکە لە ڕووی داڕشتنییەوە؟ چۆن پێکهاتووە؟

پ- بکەری ڕستەکە دیاربکە.

ت- لە کاری (چوو) کاری (ڕانەبردوو، ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن) دروستبکە.

جـ- وشەی (تا) وەکو ئامرازی لێکدەر لە ڕستەدا بەکاربهێنە.

ڕاهێنان ٣

جیاوازی نێوان ئامرازی پەیوەندی و ئامرازی لێکدەر بە نمونە ڕوونبکەوە؟

ئامرازی دانەپاڵ

١- گوڵی باخەکە جوانە.
٢- برادەری ئێوە دڵسۆزە.
٣- ڕۆمانە نوێیەکەم خوێندەوە.
٤- بابێ ئازادی پێشمەرگەیە.
٥- دایکا نازدارێ پزیشکە.
٦- ل چیاییێت کوردستانێ بەفر دباریت.
٧- هەڤالێن مە هاتن.
٨- مرۆڤێد زیرەک سەردکەڤن.

دەستور

ئامرازی دانەپاڵ: وشەیەکە، (ناوێک، جێناوێک، هاوەڵناوێک) دادەتە پاڵ ناوێکی تر .

١- ئامرازی دانەپاڵی (ی) ناوی نێر و مێ **تاک** و **کۆ** دەداتە پاڵ ناوێکی تر، یان **جێناوێک** یا **هاوەڵناوێک** لە شێوەزاری کرمانجیی خواروودا.

٢- ئامرازی دانەپاڵی (ە) هاوەڵناوی چۆنییەتی دەداتە پاڵ ناوی (**تاک** و کۆی ناسراو) بەڵام نیشانەی کۆ و ناسراوی دەچێتە دوای هاوەڵناوەکە.

٣- ئامرازی دانەپاڵی (ێ) ناوێک یان **جێناوێک** یان **هاوەڵناوێک** دەداتە پاڵ ناوی تاکی نێر لە شێوەزاری کرمانجیی سەروودا.

٤- ئامرازی دانەپاڵی (ا) ناوێک یان **جێناوێک** یان **هاوەڵناوێک** دەداتە پاڵ ناوی تاکی مێ لە شێوەزاری کرمانجیی سەروودا.

٥- ئامرازی دانەپاڵی (ێت- ێد- ێن) ناوێک یان جێناوێک یان **هاوەڵناوێک** دەداتە پاڵ ناوێکی کۆی نێر و مێ لە زاری کرمانجیی سەروودا.

ڕاهێنان ١

پێنج ڕستە بهێنەوە ئامرازی دانەپاڵی تێدا بێت، سێیان بۆ ناوی تاک و دووانیان بۆ ناوی کۆ بن.

ڕاهێنان ٢

لەم ڕستەیەی خوارەوەدا:

(دەستکەوتەکانی ڕاپەڕین دەپارێزین).

ئـ- (ی) لەنێوان وشەی دەستکەوتەکانو ڕاپەڕین چییە؟

ب- بکەری ڕستەکە دیاربکە، بۆچی خراوەتە ئەوێ؟

پ- (دەپارێزین) بە پێی کات چ جۆرە کارێکە؟ چۆن دروستکراوە؟

ت- لە کاری (دەپارێزین) کاری ڕابردووی ڕاگەیاندن بەپێی دەمەکان دروستبکە.

ڕاهێنان ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- (ێت، ێد، ێن) ئامرازی دانەپاڵن ناوێک یان جێناوێک یان هاوەڵناوێک دەداتە پاڵ ناوێکی:

ئـ- تاکی نێر
ب- تاکی مێ
پ- کۆی نێر و مێ
ت- هیچیان

٢- ئامرازی دانەپاڵی (ا) ناوێک یان جێناوێک یان هاوەڵناوێک دەداتە پاڵ ناوێکی:

ئـ- تاکی مێ
ب- کۆی نێر
پ- تاکی نێر
ت- (ب، پ) ڕاستن

٣- ئامرازی دانەپاڵی (ێ) ناوێک یان جێناوێک یان هاوەڵناوێک دەداتە پاڵ ناوێکی:

ئـ- ناوی کۆی نێر
ب- ناوی کۆی مێ
پ- ناوی تاکی مێ
ت- ناوی تاکی نێر

٤- (دارە وشکەکە بهێنە)، (ە) دوای ناوی دارەکە:

ئـ- ئامرازی پەیوەندییە
ب- ئامرازی دانەپاڵە
پ- ئامرازی لێکدەرە
ت- هەموویان

٥- (خەڵاتەکانی قوتابییان دابەشدەکەین)، (ی) دوای خەڵاتەکان:

ئـ- ئامرازی دانەپاڵە
ب- ئامرازی پەیوەندییە
پ- ئامرازی لێکدەرە
ت- (ب، پ)ڕاستن

بەشی ئەدەب

وەرزی یەکەم

ئەدەب

ئەدەب:

وشەی ئەدەب، کە (وێژە) شی پێدەگوترێت، بە دوو واتای جیاواز بەکاردێت.

یەکەم

ئەدەب لەڕووی وشەییەوە:

واتایەکـی تایبەتییـە، کـە مەبەسـت لێـی ئـەو ئاخافـتن و گوتـراوە نایابانـەن، کـە خۆشـی و شـادی دەخەنـە دڵـی گوهـدارو خوێنەرانـەوە، جـا گوتـراوەکان هۆنـراوە بـن یـا پەخشـان، هەڵبەسـتی نایـاب و هۆنـراوە بـەرز و چیرۆکـی خـۆش و گوتاری نـاوازە و گەلـەك بەشـی دیکـە دەکەونـە ژێـر ئـەم پێناسـەیەوە، چونکـە دێنـە خوێندنـەوەو گوێـی لێبـوون، چەشـە و خۆشـیەکی هونەرییـان لێوەردەگیرێـت.

دووەم

ئەدەب لە ڕووی زاراوەییەوە:

ئـەدەب وەکـو زاراوە بریتییـە لـە نواندنـی هونـەری بـەرز لـە دەربڕیـن و نوسـیندا، بـەو شـێوەیەی دەقـی ئەدەبـی لـە دەقـی ئاخاوتنـی ئاسـایی جیاببێتـەوە، ئـەوەش زیاتـر لـە پێناسـەیەکی بـۆ کـراوە، لەوانـە:

ئــ - ئـەدەب یەکێکـە لـە هونەرەکانـی وەك وێنـە و مۆسـیقاو بیناسـازی، بـەڵام جیاوازی ئـەدەب لەگـەڵ هەمـوو ئـەو هونەرانـەی دیکـە لـە کەرەسـەکەیەتی، ئەوەتـا: کەرەسـەی وێنـە (بۆیە)یـە. کەرەسـەی مۆسـیقا (دەنـگ)ە کەرەسـەی بیناسـازی (بلۆك و چیمەنتـۆ و ئاسـن و ئـەو مەوادانـەی ترە).کەرەسـەی ئەدەبیـش (وشـە)یە.

ب- ئەدەب تۆماری بیرە پەسندەکانە.. واتە: لە هەموو سات و سەردەمێکدا دەقی ئەدەبی سەرکەوتوو ئەو دەقەیە، کە: پارێزگاری لە داب و نەریتی ڕەسەنی کۆمەڵگا دەکات و تێگەیشتنی جوانی نەتەوە بۆ گەردون و ژیان لەخۆدەگرێت، چونکە نەتەوە بەوە بە ئارامی دەژیت و سەرکەوتوو دەبێت و بەرەوپێش دەچێت.

پ- ئەدەب بریتییە لە ڕەنگدانەوەی باری ژیانی کۆمەڵگا، لە هەموو ڕووەکانی ئاینی و ئابوری و کۆمەلایەتی و سیاسی و ڕۆشنبیری و ...هتد.

ئەدەب لەسەر چوار ڕەگەز دامەزراوە کە ئەمانەن:

١ **سۆز:** ئەو تین و شەوقەیە، کە لە دڵی ئەدیبدا بۆ کاریگەربوونی دەقە ئەدەبیەکەی دەخزێنرێتە ناو دەقەکەی، تا وایلێدێت، خوێنەر کە دەقی پڕ سۆز دەخوێنێتەوە، خۆی بۆ ناگیرێت و لە پرمەی گریان دەدات، یان زۆر کارتێکراو دەبێ بە دەقەکە و هەمیشە لەبیری دەمێنێتەوە.

٢ **بیر:** ئەو بیرەیە، کە ئەدیب دەیەوێت لە ناو دەقەکەیدا سەرکەوتنی بۆ زامن بکات و زاڵی بکات بەسەر بیرە هەڵە و تازەهاتووەکانی نێو کۆمەڵگاکەی.

٣ **ئەندێشە:** خەیاڵێکی تیژتێپەڕی پەنهانییە لە دڵی ئەدیبدا، بە هۆیەوەی وێنەی جوانی شیعر و دەربڕین دروستدەبێت و دەقی ئەدەبی بەهایەکی زۆرتر لە ئاخاوتنی ئەدەبی وەردەگرێت.

٤ **واتا:** کە مەبەستی ئەدیبە، لە ناو دەقی ئەدەبیدا بەئاشکرا هاتبێت، یان لەپشتی وێنە خوازەیی و وەسفییەکاندا حەشاردرابێت.

مێژووی ئەدەب:

یەك لە سێ بەشەكانی زانستی ئەدەب (ئەدەبیاتناسی)یە، لەگەڵ (تیۆری ئەدەبی) و (ڕەخنەی ئەدەبی)، ئەدەبیاتناسی دروستدەكەن.
مێژووی ئەدەب زۆر گرنگە، چونكە:

ئـ ـ ئەگەر مێژووی ئەدەب نەبوایە، گەلێ بەرهەمی ئەدەبی شاعیر و ئەدیبان تێكەڵ دەبوون و خاوەنەكانی هەندێكیشیان هەر وندەبوون.

ب ـ لە ڕێگای مێژووی ئەدەبەوە، دەزانین شاعیر و ئەدیبە كۆنەكانمان، هەر یەكەیان كەی ژیاون؟ لە كوێ ژیاون؟ چەند ژیاون؟ لە چەند ساڵیدا دەستیان بە نوسین كردووە؟

پ ـ لە ڕێگای مێژووی ئەدەبدایە، دەزانین ڕەوتی بەرەوپێشهاتنی ئەدەبمان چۆن بووە؟ كام شاعیرە مامۆستایە و كامەیە لەدوای ئەو هاتووە؟ چۆن دەق و فۆڕمە ئەدەبیەكانمان بەرەوپێشهاتوون؟

دابەشكردنی ئەدەب:

ئەدەب بۆ هۆنراوە و پەخشان دابەشدەكرێت.

یەكەم

هۆنراوە:

هۆنراوە یان (شیعر) ئەو دەربڕین و نوسینە جوانەیە، كە ئەم تایبەتمەندییانەی خوارەوەی هەیە:

ئـ ـ بە شێوەی كلاسیكی ـ ستونی، یان بە شێوەی نوێ و ئازاد دەنوسرێت و جۆرێك لە مۆسیقای تایبەتی هەیە..

ب ـ زیاتر بە وێنە بیری خۆی پێشكەشدەكات، نەوەك بە زمانی قسەی ئاسایی.

پ ـ ڕستە و دەربڕین و دەقەکانی کورتن، چونکە زۆر بە چڕی و پڕی دەقەکانیان بەرهەمدەهێنرێن.

ت ـ ڕەگەزە ئەدەبییەکان لە شیعردا دەرکەوتەی زۆرتریان هەیە، وەك لە پەخشان.

جـ ـ جۆری زۆرە وەك: بەیتی یەتیم، دوو بەیت، پارچە، غەزەل، قەسیدە، شیعری داستانی، شیعری ئازاد، چوارین، پێنجین، چوارخشتەکی، پێنج خشتەکی، ...هتد

دووەم

پەخشان:

مەبەست لە پەخشان، دەقی ئەو تێکستانەن، کە ئەم تایبەتمەندییانەی خوارەوەیان هەیە:

ئـ ـ ڕستە و دەربڕینەکانی درێژترن لە ڕستە و دەربڕینەکانی شیعر.

ب ـ گرنگی بە مۆسیقای ڕستە و دەربڕینەکانی نادات، بۆیە ڕستەی هەیە درێژە، هەیە زۆر درێژە، هەیشە کورتە، یان زۆر کورتە.

پ ـ جۆر و شێوەکانی زۆرن، لەوانە: هەقایەت، کورتە چیرۆك، کورتیلە چیرۆك، شانۆنامە، ڕۆمان، یاداشتنامە، وتاری ئەدەبی...هتد.

جۆر و مەبەستەكانی هۆنراوە

هۆنـراوە ژانرێكـی زۆر كۆنـی ئەدەبـی مرۆڤایەتییـە، لـە یۆنانـدا هۆنراوەكانـی (هۆمیـرۆس) دەكەونـە پێش هەمـوو جۆرەكانـی ئـەدەب. لـە ئەدەبـی عەرەبیشـدا بـەر لـە هاتنـی ئاینـی ئیسـلام، هۆنـراوە لـە كـۆڕ و كۆمەڵەكانـدا گوتـراوە. لـە ئەدەبـی كوردیشـدا هۆنراوەكانـی (بابـا تاهیـری هەمەدانـی٩٣٧ - ١٠١٠ز) كۆنتریـن بەرهەمـی ئەدەبـی كوردیمانـن، كـە تـا ئێسـتا مابێتـەوە، پەخشـانی نـوسراوی كوردیـش زۆر دوای ئەمـە پەیـدا بـووە.

گرنگترین جۆرەكانی هۆنراوە:

١ هۆنراوەی گۆرانی

ئـەم هۆنراوەیـە لـە ویـژدان و ناخـی شـاعیرەوە دەردەچـێ، واتـە: گوزارشـتە لـە سـۆزە كەسـییە تایبەتییەكانـی شـاعیر، لـەو كاتانـەی دڵخۆشـە، یـان خەمناكـە، لـە كۆنـدا و ئێسـتاش تـا ڕادەیەكـی زۆر، ئـەم جـۆرە هۆنراوەیـە بـۆ ئـەوە دەنـوسرێ، بكرێتـە گۆرانـی بـۆ نمونـە (نالـی) دەڵێـت:

چاوی من دەم دەم دەڕێژێ ئاوی ساف و خوێنی گەش
دا بڵێـن دەریـــای عومـانە دوڕ و مەرجـــانی هەیە

(بۆ لەبەركردنە)

٢ هۆنراوەی شانۆیی

ئـەم جـۆرە وەك دەمەتەقێـی نێـوان دوو كەسـی لێدێـت و دیمەنێكـی بینراویشـی لەگەڵـدا دەبێـت، چونكـە هۆنـراوەی سـەر شـانۆیە، هۆنـراوەی شـانۆیش دوو جـۆرە، بەزمەسـات (كۆمیدیـا) و كارەسـات (تراژیدیـا). نمونەشـی لـە ئەدەبـی كوردیـدا ئـەم هۆنـراوەی (هــەژاری موكریانییـە):

مـام بایــز ڕۆژبــاش
(علیـك الســـــلام)
ئەمــە یانــی چـــــی؟
جیرانــی مـــــــــەلام
نـەم دی دوێنـێ و پێـر
بەخــوا چوومــە شــار
چیـت فرۆشـت بەخێر؟
یــەك دووبــارە دار
نرخەکـەی چۆن بـوو؟
بۆتــە چــوار قیمــەت.

(بۆ لەبەرکردنە)

٣ هۆنراوەی فێرکردن

ئـەم جۆرەیـان سـۆز و ئەندێشـەی تیـا نییـە و داڕشـتنێکی هونـەری بـەرزی نییە، لەبەرئـەوە بەتـەواوی ناکەوێتـە بـەر واتـای هۆنـراوەوە، هـەر بـۆ مەبەسـتی فێرکـردن بەکاردێـت، بـۆ نمونـە (بێکـەس) دەڵێـت.

فڕۆکە

شـــتێکی بــێ خوێـن و گیــان
ئەفــڕێ و ئـەچێــتە ئاسـمان
هـەڵـدەگــرێ گـــەلێ ئینســان
دوو بــاڵــی پێــوەیە جــوان
نــاویـــــان نـــاوە تـەیـــارە

زۆر مـــەحـــکـــەم و بەکـــارە
لـــە شـــــەڕا مـــسیبەتـــە
لـــە ئـــاشـــتیا نیـعمەتـــە
لـــە سایـــەی حیرفـــەت و فـــەن
شـــتـــی وا دروســـــت ئـــەکەن

(سێ دێڕی بۆ لەبەرکردنە)

مەبەستەکانی هۆنراوەی کوردی

١ نیشتمانپەروەری

ئـەو هۆنراوەیـە، کـە بـۆ خۆشەویسـتی نیشـتیمان دەنـوسرێ، یەکێکـە لـە مەبەسـتە گرنگەکانـی هۆنـراوەی کـوردی، ئـەم جۆرەیـان لەگـەڵ بوونـی مـرۆڤ چەکـەرەی کـردووە و لەگـەڵ سەرهـەڵدانی هەسـتی نەتەوەیـی و خەباتـی نیشـتمانیش لـەم دوو سـەدەیەی دوایـی، زۆرتـری بـۆ نـوسراوە.

ڕابـەری ئـەم مەبەسـتە (ئەحمـەدی خانـی) و دواتـر (حاجـی قـادری کۆیـی) و گەلـێ شـاعیری تـرن. ئـەم جـۆرە هۆنراوانـە سـۆزێکی نەتەوەپـەروەری و نیشـتمانپەروەری دەخەنـە دڵ و دەرونـی گوێگـرەوە.

بۆ نمونە گۆران بۆ (کوردستان)ی نیشتمانی کوردان دەڵێت:

کـــوردســـتان کـــوردســـتان
نـــیشتمـــانـــی جـــــوان
هـــەر بـــژی بـــە شـــادی
ســـــەربەرزی و ئـــــازادی
هـەر بـژی هەر بژی هـەر بژی

(بۆ لەبەرکردنە)

٢ ئەڤینی

یەکێکە لە مەبەستە هەرە بڵند و جوانەکانی هۆنراوەی کوردی و لوتکەی هەستی مرۆڤ بەرامبەر بە خۆشەویستەکەی پیشاندەدات، وەك خۆشەویستی دڵدار بۆ دڵبەرەکەی.

بۆ نمونە.. تایەر بەگی جاف دەڵێت:

تـا بەکەی قوربان بناڵم من بە ئێش و دەردەوە
دەس بە ئەژنۆ قوڕ بەسەر دایم بە ڕەنگی زەردەوە
ڕۆژی ئەوەل بوو کە زانیم من ئەبێ دێوانە بم
عاشقی تۆ نەوعی مەجنوون وا بە کێو و هەردەوە

(بۆ لەبەرکردنە)

٣ شانازیکردن

ئەم جۆرەیان پەیوەستە بە شانازیکردنی شاعیر بە خۆی و وڵات و دەورووبەری.
وەك ئەم نمونەی (حاجی قادری کۆیی):

لە گاوان و شوانی کوردەکان یەك
بەسە، بۆ لەشکری سەد کەڕە دوولەك
فیدای جوتیارانت بێ حاتەمی تەی
بە قوربانی سەپاتان ئالی بەرمەك
مریشکی ئێوە صەییادی شەهێنە
لەکن عەنقا فروجە حاجی لەقلەق

(دوو دێڕ بۆ لەبەرکردنە)

٤ لاوانەوە

ئەم جۆرە هۆنراوەیە تایبەتە بە باسکردنی لەدەستدانی ئازیزان و کۆستکەوتن.
بۆ نمونە(شەریف حسێن پەناهی) دەڵێت:

کۆچ

کۆچی کوردان وا بە کاروان دێ لە ڕێی شارانەوە
ڕۆژ بە باری قورس و برسی شەو لە بەر بارانەوە
نیشتمانی خۆمە دەپێوم پێم دەڵێن ئاوارەیە
گەرچی بێ ڕەشماڵ و پێ خواس سەر بە کۆسارانەوە
ڕێگە دوور و خێڵ ماندوو و لێوبەبار و پێ پەتی
چاو بە ئەسرین دێتە پیری کۆچەکەی یارانەوە
نایە سۆزی دەنگی گۆرانی هەوارە و کۆچی سوور
کاروان گوێی داوە بە ناڵەی بریندارانەوە
بۆ مناڵی تەرمی دایکی خۆی بە جێ دێڵێ و ئەچێ
ئاسمان دەگری مەلان دەگرین بە سەر دارانەوە
دەنگی تۆپ و تیری دوژمن دێ لە شوێنی کۆچەوە
جێی هەواران وا بە دەستی سووری زۆردارانەوە

(سێ دێڕی یەکەم بۆ لەبەرکردنە)

٥ داشۆرین

هۆنراوەیەکە وشە و دەربڕینەکانی زبر و بەئێشن بۆ گیانی ئەو نەیار و دوژمنانەی ئاڕاستەیان دەکرێ، بۆ مەبەستی نزمکردن و دەرخستنی خەوش و لایەنی کەموکوڕی ئەوانە.

بۆنمونە (شێخ ڕەزای تاڵەبانی) دەڵێت.

هەزار ئەفسون و جادووی پێوە ئاویزانە ئەم ڕیشە
عیلاجی گەر ببێ یا گوزە یا گوێزانە ئەم ڕیشە
بە تەحریکی تەلێکی سەد هەزار نەفسی بە کوشتن دا
ڕەئیسی حیلەکاران، شای قومار بازانە ئەم ڕیشە

(بۆ لەبەرکردن)

٦ شیعری ئامۆژگاری

ئەو شیعرەیە. کە ناواخنەکەی ڕێگایەکی نوێ پیشانی تاك، یان نەتەوە دەدات، بۆ ئەوەی ژیان بەرەوپێش ببات.

بۆ نمونە: پیرەمێرد دەڵێت:

لای من بە خوێندەوارییە. ئاهـ خوێندەوارییە
هەر میللەتێ کەفەنی عیلمی نەبێ ئەوا دەردی کارییە

(بۆ لەبەرکردنە)

٧ شیعری ئایینی

ئـەو شـیعرانەن بـۆ ستایشــی خــودا و ڕەمــزە ئاینیــەکان و جوانکردنــی ئایــن. بــە شـێوەی موناجاتــی بەنــدە لەگــەڵ خــودا و دوعــا و پاڕانــەوە لــە خــودا و جوانکردنــی بەهــا ئاینییــە ژیارییەکانــی وەك ڕاســتگۆیی و دەســتپاکی و میوانپــەروەری و دڵســۆزی و داهێنــان و ...هتــد دەنوسرێــت.

بۆ نمونە: مەحوی دەڵێت:

لـە ناکـەس کارییا خاکـم بـە سـەر ڕۆیـی بە بـا عومرم
خـودا تـۆ بمژیێنـە تـا لـە بـەر قاپـی کەسـێ دەمـرم

(بۆ لەبەرکردنە)

٨ وەسف

مەبەسـت لێـی وەسـفکردنی سروشـت و مـرۆڤ و شـتی جوانـە، لـەم لایـەوە دەتوانیـن بڵێیـن هۆنـراوە هـەر هەمـووی وەسـفە، بـەڵام لـە هۆنـراوەی کوردیـدا ئـەم مەبەسـتە زیاتـر بـەلای وەسـفکردنی سروشـتی جوانـی کوردسـتاندا دەشـکێتەوە، بـۆ نمونـە (مەولـەوی) لـە وەسـفی بەهـاردا دەڵێـت:

نـــازك تـەدارەك فەسـلی وەهـاران
زەریـف ئارایـش هـەردە و کۆسـاران
گـوڵ چـون ڕووی ئازیـز نەزاکـەت پۆشـان
وەفـراوان چـون سـەیل دیـدەی مـن جۆشـان

(بۆ لەبەرکردنە)

فۆلکلۆر چییە؟

وشەی فۆلکلۆر:

فۆلکلۆر وشـەیەکی لێکدراوە لـە هـەر دوو وشـەی (folk) بـە مانـای خەڵک یان گـەل و (lore) بەمانـای (چیرۆک، ژیـری، هونـەر، زانسـت) ی ئینگلیزییـەوە هاتـووە، واتـە سـامان یـا کەلەپـوری خەڵکـە، بـەم پێیـە فۆلکلـۆر بـە هەمـوو ئـەو سـامان و کەلەپـورە کۆنانـە دەڵێـن، کـە بەدرێژایـی مێـژوو دەسـتکرد و بەرهەمـی خەڵک بـوون و ماونەتـەوە، وەک: پاشـماوەکانی جلوبەرگـی میللـی کـۆن و ئێسـتا، ڕایـەخ و کەلوپەلـی خـواردن (قـاپ، کاسـە، کەوچـک... هتـد)و گەلێـك چەشنی(پیشەسـازی، نەقـش، نیـگار و جـۆری خواردەمەنـی) و زۆر شـتی تـر کـە شـەقلی تایبەتـی کۆنـی میللەتێـک لـە بەرهەمێکـی دەسـتکرد یـا بەرهەمـی بیریـدا بهێڵێتـەوە.

هەندێـک جـار لەنـاو فۆلکلـۆردا بەشـی بیـر، یـا بەشـی ئـەدەب جیـا دەکەنـەوە و پێیدەڵێـن (بەرهەمـی ئەدەبـی فۆلکلـۆری) ئـەو بەرهەمـەش ئەوەیـە کـە بەسـەر زارەوەیـە، دەمـاودەم و پشتاوپشـت منـداڵ لـە دایبـاب دەیبیسـتێت و دەمێنێتـەوە، لەبـەر ئەمـە ئەدەبـی فۆلکلـۆر بـە بەرهەمـی تاکـە کەسـێک دانانرێـت، بەڵکـو دەدرێتـە پـاڵ هەمـوو میللـەت، فۆلکلـۆر بەرهەمێکـە، کـە هەمـوو گـەل بەدیهێنـاوە بەرهەمـی فۆلکلـۆری، شـێوەیەکی سـادەی وای هەیـە کـە هەمـوو گەل تێیبـگات و شـەقلی تایبەتی ئـەو گەلـە یـان ئـەو دەور و زەمانـەی خـۆی پێوەیـە.

گرنگترین جۆرەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی

١ ئەفسانە

ئەفسانە چیرۆکێکی لە ئەقڵ بەدەرە. بەرهەمی ئەو کاتەیە، کە مرۆڤ نەیتوانیوە لە هەموو دیاردەیەکی سروشت تێبگات، بۆیە بۆ دروستکردنی جۆرێک لە ئارامی بە خەیاڵی خۆیان ئەو ئەفسانانەیان دروستکردووە.

٢ هەقایەت

هەقایەت یا سەرگوزەشتە: بەشێکی گەورەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردییە و بەرەو پێشچوونێکی ئەفسانەیە، لە ڕووی ڕوخسار و داڕشتنەوە لەو دەچێت، بەڵام کەرستەی ئەفسانە زیاتر نوقمی خەیاڵ بووە، کەچی کەرستەی هەقایەت لە ژیانەوە وەردەگیرێت.

٣ گۆرانی

لە سەردەمێکی زۆر کۆنی ژیانی مرۆڤایەتییەوە پەیدابووە، لە بارەی هۆکاری پەیدابوونی ئەم جۆرە فۆلکلۆرەوە دوو بۆچوون هەیە:

- بۆچوونی یەکەم، هۆکارەکەی دەگەڕێنێتەوە بۆ ئیشی هەرەوەزی و کاری بە کۆمەڵی مرۆڤ. لە گۆرانی ئیشکردنیشدا وشە و ئاواز و دەنگ، لەگەڵ بزوتنەوەی ئەندامەکانی لەشدا تێکەڵ دەبن و چاکترین نمونەش گۆرانی (دروێنەکردنە).
- بۆچوونی دووەم، دەیگەڕێنێتەوە بۆ لایەنی ئاینی و دەڵێت گۆرانی ئاینی کۆنترین جۆری گۆرانییە.

٤ گاڵتەوگەپ

هەمیشە لەشێوەی چیرۆکێکی کورتدا دادەڕێژرێت، مەرج نییە قارەمانەکانی ئەم چیرۆکانە مرۆڤ بن، زۆرجار لەسەر زمانی (ئاژەڵ و باڵندە) دەیگێڕنەوە. قارەمانی گاڵتەوگەپ، کەسێکی ڕاستەقینەی قسەخۆش و نوکتەبێژە، نمونەی ئەم جۆرە ئەدەبە فۆلکلۆرییەش چیرۆکەکانی (مەلای مەشور)ە.

٥ مەتەڵ

مەتەڵ زیاتر بۆ کات بەسەربردن بەکاردێت، بەرهەمی سەرزاری خەڵکە، بەشێوەیەکی نادیار و تەماوی دەردەبڕێت، مەبەستەکەشی پێویستی بە ڕامان و بیرکردنەوەیە.

٦ یاری

بریتییە لە پیشاندانی توانا و هێز و لێهاتوویی بەرامبەر کردارێك لەنێوان دوو کەس یان دوو لایەن ...هتد زیاتر بەمەبەستی بردنەوە و دۆڕاندن ئەنجامدەدرێت.

داستان

داستان:

داستان بەرهەمێکە لە چیرۆک دەچێت، سەرگوزەشتەیەکی ڕوداو یان ڕاستەقینە دەگێڕێتەوە.

داستان دیاردەیەکی مێژوییە، لەبەرئەوە لای هەموو میللەتان وەك یەك پەرەناسێنێت، بەڵکو لە گەشەکردن و پەرەسەندنیاندا جیاوازی هەیە، هەر ئەمەش وا دەکات، کە لە داستانی کوردیدا هەندێك دیمەن هەبن، کە لەگەڵ داستانی میللەتانی تردایەکیبخات، هەروەها هەندێك دیمەنی تری تێدا بێت کە لەو داستانانە جیابکاتەوە.

تایبەتمەندییەکانی داستان:

١. چیرۆکی داستان گەلێک ڕوداوی ترسناک و سامناکی وای تێدایە کە بەزۆری لە پاڵەوانێکی ناودار دەدوێت.

٢. زمانێکی پتەو و بەهێز و پاراوە.

٣. بەشی زۆری ڕوداو و بەسەرهاتەکانی ناو داستان، دەگمەنو نا ئاسایین، کەسانی ناو داستانیش پاڵەوانی مەزن و بەناوبانگن، جاری وا دەبێت هەندێك لە خواوەندەکان دەبنە پاڵەوانی داستانەکان.

مێژوی داستان لە جیهاندا

مێژوی داستان لە جیهاندا:

ئەگەر لە مێژوی داستانی جیهانی بدوێین پێویستە لە کۆنترین داستانەوە دەست پێبکەین کە تا ئێستا بەدەستمان گەیشتووە، ئینجا وردەوردە بە مێژودا بگەڕێین، تا دەگەینە سەردەمە تازەکان بەم جۆرە:

١ داستانی سۆمەری

سۆمەرییەکان لە (سێ هەزار ساڵەی پێش زایین)بەولاوە لە خوارووی عیراقدا ژیاون و خاوەن شارستانییەت بوون، لەبەرئەوە کەلەپور و میراتێکی زۆریان لەدوای خۆیاندا بەجێهیشتووە، گەڕان و پشکنین بەدوای پاشماوەکانیان، بووە هۆی دۆزینەوەی گەلێک داستانی سۆمەری، شلۆڤەکردنی جۆری نوسین لای سۆمەرییەکان سەرەتایەک بوو بۆ زانینی نهێنییەکانی ئەو داستانانە و بوو بە دەستپێک بۆ لێکۆڵینەوەی مێژوی داستانی جیهانی.

داستانی سۆمەری زیاتر لەشێوەی ئەفسانەیە، قارەمانانی بەزۆری خواوەندەکانی سۆمەر بوون، وەک: (ئینلیل، ئانکی، ئۆتۆ و دەموزی).
داستانی (گەلگامێش) یەکێکە لە بەناوبانگترین داستانەکانی سۆمەری، لەم داستانەدا گەلگامێش بەدوای (نەمری)دا دەگەڕێت کە یەکێکە لە سیفەتی خواوەندەکان، بەڵام ئەوەی ئەم داستانە لە داستانەکانی تری سۆمەریەکان جیادەکاتەوە، ئەوەیە کە پاڵەوانی داستانەکە خواوەندێکی تەواو نەبووە، هەر لەبەرئەوەشە بەدوای نەمریدا گەڕاوە، کە خواوەندەکان هەیان بووە و گەلێک قارەمانی و ئازایەتی لەپێناو ئەم مەبەستەدا نواندووە، بەڵام بە ئاکام نەگەیشتووە.

٢ داستانی گریکی یان یۆنانی

کۆنترین نموونەی داستانی یۆنانی، (ئەلیادە) و (ئۆدیسا)ی هۆمیرۆسن، کە کۆنترین جۆری هۆنراوەن تا ئێستا گەیشتبێتە دەستمان و لە سەدەکانی نۆیەم و هەشتەمی پێش زایین نوسراون.

(ئەلیادە) باس لە ڕوداوەکانی ساڵی یەکەمی ئەو جەنگە خوێناوییە دەکات، کە لە نێوان گریک و تەڕوادەدا ڕوویداوە و (دە) ساڵی خایاندووە.

بە قسەی بیری مێژونوس، ڕوداوەکان دەبێت لە (١٩٩٠ پ.ز) ڕوویاندابێت، تەڕوادە و گریک هەر لە کۆنەوە دژومنایەتی و دووبەرەکییان لە نێوان هەبووە، وا ڕێککەوت، کە پادشای تەڕوادە، (هێلین)ی ژنی پاشای ئەسپارتەی ڕفاند و ئەویش هانای بردە بەر گریکەکان، تەڕوادیەکانیش داوای یارمەتییان لە میرەکانی ئاسیای بچوک کرد، لەبەر ئەوە ماوەی (دە) ساڵ جەنگێکی خوێناوی لە نێوانیاندا ڕوویدا و ئەنجامەکەشی خۆ بەدەستەوەدانی تەڕوادە بوو، پاڵەوانانی ئەم داستانە هەموویان مرۆڤی ئاسایی نەبوون، هەندێکیان نیمچە خواوەند بوون و ئەوانی تر خواوەندی ڕاستەقینەبوون.

داستانی دووەمی هۆمیرۆس، کە (ئۆدیسا) یە، باس لە بەسەرهاتی یەک لە پاڵەوانەکانی گریک دەکات کە ناوی (ئۆدیسیۆس) بوو، پاش خۆبەدەستەوەدانی تەڕوادە، ئەو پاڵەوانە ڕێز لە دڵسۆزیو میهرەبانی (بنۆلۆپیا)ی خێزانی دەنێت، کە چۆن پاش چەند ساڵی بێ سەروشوێن بوونی ئودیسیۆسی مێردی، هەر لەسەر دڵسۆزی خۆی مایەوە تا هاتەوە.

٣ داستانی هیندی

هیندستان، وڵاتی ئەفسانە و داستانە، بۆیە لە ڕێڕەوی مێژوی داستانی جیهاندا، ئەم وڵاتە ڕۆڵێکی گرنگی هەبووە، لە سەدەی پێنجەمی پێش زایین لەو وڵاتەدا دوو داستان دەبینرێت، (مەهابەهاراتا) و (ڕامایانا). ئەم دوو داستانە چونکە لە کاتێکی درەنگدا پەیدابوون، بۆیە شەقڵی تاکە کەسییان پێوە دیارە.

داستانی (مەهـا بەهاراتـا)، کـە لەلایـەن (ویـاس) دانـراوە، بـاس لـەو جەنگە درێژخایەنـە دەکات، کـە لەنێـوان خواوەنـدەکان و خێڵـی (ئاسـۆرا)دا ڕوویـدا، هـەر لایەنێکیـش سـەرکردە و پێشـەوای خـۆی هەبـوو، سـەرکردەی ئاسـۆرا کـە نـاوی (سـۆکەر ئەچاریـا) بـوو، توانـای زیندووکردنـەوەی کوژراوانـی جەنگـی هەبـوو، بۆیـە خواوەنـدەکان زۆر لێدەترسـان و هەوڵیانـدەدا کـە بیکـەن بـە دۆسـتی خۆیـان، داسـتانەکە پـڕە لـە باسـی شـەڕ و پیـلان گێـڕان، هـەر لـەو داسـتانەدا لـە زمانـی (ویـاس) هەندێـك پەنـد و ئامـۆژگاری دەگێڕنـەوە وەک (**هـەر کەسـێک بەرامبـەر بـە دوژمنـکاری دراوسـێکەی، دان بەخۆیـدا بگرێـت لێیخۆشـبێت، ئـەوا هەمـوو خەڵکـی ئـەم دنیایـە دەکاتـە بەنـدە و کۆیلـەی خـۆی**).

٤ داستانی ڕۆمانی

بـە ناوبانگتریـن داسـتانی ڕۆمانـی، داسـتانی ئەنیادەیـە، کـە (ڤێرجیـل)ی شـاعیری ڕۆمانـی داینـاوە، سـەردەمی دانانەکـەی دەگەڕێتـەوە بـۆ سـەدەی یەکەمـی پێـش زاییـن، بـاس لـە پاڵەوانـی تـەڕوادە دەکات. کـە چـۆن لەگـەڵ گریکـەکار کـەوتووەتـە جـەنگ.

٥ داستانی ئێرانی

بەناوبانگتریـن داسـتانی ئێرانـی، داسـتانی (شـانامە)یە، شـانامە شـاکاری شـاعیری بەناوبانگـی ئێرانـی (فیردەوسـی)یە، دانانـی داسـتانەکە دەگەڕێتـەوە بـۆ سـەدەی (دەیـەم)ی زاییـنی، داسـتانەکە (شەسـت هەزار)دێـرە هۆنراوەیـە، بـاس لـە مێـژوی کۆنـی ئێـران دەکات، تـا سـەردەمی ئیسـلامی، ئـەم داسـتانە بـە گەورەتریـن سـەرچاوەی زمانـی فارسـی دادەنرێـت، بـاس لـەو جەنگانـە دەکات، کـە ئێرانیانـی کـۆن لـە سـەردەمی ساسـانی و غەزنەوییەکانـدا لەگـەڵ دوژمنەکانـی خۆیانـدا بەرپایانکـردووە، تـا هاتنـی ئایینـی ئیسـلام، کـە تیایـدا بـە گیانێکـی نیشـتمانپەروەری و نەتـەوە خوازییـەوە، قارەمانیەتـی و ئازایەتـی جەنگاوەرانـی ئێـران دەگێڕێتـەوە، وەک ڕۆسـتەمی زاڵ و سـوهراب و زۆرانـی تـر، ئـەم داسـتانە سـەرچاوەیەکی گرنگـە بـۆ زانینـی مێـژوی کۆنـی ئێـران.

داستانی ڕۆژهەڵاتی

لەناو میللەتانی ڕۆژهەڵاتدا گەلێك داستانی هاوبەش هەن، ئەو داستانانە هاوبەشن چونکە:

١ بە چەند زمانێکی ڕۆژهەڵاتی هەن.

٢ لەناو چەند میللەتێکدا و بەشێوەی جیاواز دەگێڕدرێنەوە.

٣ هیچ میللەتێکی ڕۆژهەڵات ناتوانێت بیکات بە مولکی تایبەتی خۆی، تەنانەت ئەگەر ڕوداوەکانی ناو داستانەکەش لە وڵاتی ئەو میللەتەدا ڕوویان دابێت و ناوی قارەمانەکانیشی سەر بەو میللەتە بن.

٤ لەناو هەر میللەتێکی ڕۆژهەڵاتدا، داستان مۆرك و شەقڵی ئەو میللەتەی پێوە دیارە کە دەیگێڕێتەوە. بۆ نمونە داستانی (لەیلا و مەجنون)، شوێنەوار و ناوی سەر بەخاك و زمانی عەرەبن، بناغەکەشی هەر ئەو چیرۆکە فۆلکلۆریە عەرەبییەیە، کە لەناو عەرەبدا لەبارەی خۆشەویستی (لەیلا) و (قەیس)ەوە دەیگێڕنەوە، بەڵام ئەم داستانە لەناو (کورد و فارس و ئازەر) و گەلێك میللەتی دیکەی ڕۆژهەڵاتی باوەو بە جۆری جیاجیا دەیگێڕنەوە.

هەروەها داستانی (شیرین‌و فەرهاد) یا (شیرین‌و خەسرەو)، شوێنەوارەکەی لە کێوی (بێستون)ی خاکی کوردستانی ئێرانە، ناوی قارەمانەکانی کوردییە، بەڵام لە پاڵ کوردیدا، بە فارسی و بە تورکی و بە چەند زمانێکی تریش گێڕدراونەتەوە.

لە فۆلکلۆرەوە بۆ نوسین:

داستانەکان لە سەرەتادا بەرهەمی فۆلکلۆرین و لەلایەن خەڵکەوە بە سەرزاری گێڕدراونەتەوە و باسکراون، لە دوایدا لەلایەن شاعیر و نوسەران بەدەستکاری و چێژێکی زۆرەوە تۆمارکراون. بۆ نمونە:

١. داستانی (لەیلا و مەجنون) بە زمانی کوردی و تورکی و فارسی و عەرەبی چەند

جارێك لەلای چەند شاعیرەکی سەر بە چەند سەدە و سەردەمێک نوسراونەتەوە، (نیزامی گەنجەوی بە فارسی، فزولی بەغدادی بە تورکی، حارسی بەتلیسی بە کوردی و ئەحمەد شەوقی بە عەرەبی)نوسیویانەتەوە.

٢. داستانا (شیرین‌و فەرهاد) یان (شیرین‌و خەسرەو)یش، بە چەند زمانێک و چەند جارێک و لەلایەن چەند شاعیرێکەوە، لە چەند سەدە و سەردەمێکی جیاوازدا نوسراوەتەوە،(نیزامی گەنجەوی بە فارسی، ئەمیر خەسرەوی دەلهەوی و خانای قوبادی بە کوردی، نازم حیکمەت)یش لە سەدەی بیستەمدا بە تورکی.

سەرەڕای هاوبەشیەتی لە داستاندا، وەرگێڕانیش هەیە، کە بریتییە لەوەی ئەو داستانەی بە یەکێک لە زمانەکانی ڕۆژهەڵات نوسراوەتەوە، داستانە نوسراوەکە وەك خۆی وەردەگێڕنە سەر زمانی خۆیان و بەم جۆرە داستانەکە وایلێدێت، کە بە چەند زمانێك بگێڕنەوە، مۆرک و شەقڵی ئەو میللەتە وەرناگرێت کە وەریان گێڕاوەتە سەر زمانەکەی.

بەشی ئەدەب

وەرزی دووەم

داستانی کوردی

گەلێک داستانی هاوبەشمان لەگەڵ میللەتانی ڕۆژهەڵاتدا هەیە و گەلێک داستانیشمان هەیە کە بەشی کورد نەبێت، بەشی میللەتانی تری پێوە نییە. واتە ئەگەر داستانەکە لەسەرەتادا ڕاستەقینە و ڕوداو بێت، ئەوا لە کوردستاندا ڕوویداوە و قارەمانەکانی کوردن و هەر بە زمانی کوردیش دەگێڕرێتەوە یا نوسراوە و لەناو کورددا بڵاوە، نمونەی ئەمانە داستانی (مەمی ئالان یان مەم و زین، خەج و سیامەند، خانزاد و لەشکری، دوانزە سوارەی مەریوان و گەنج خەلیل)و ... هتد

بەشەکانی داستانی کوردی:

داستانی کوردی لە ڕووی ناوەڕۆکەوە دەکرێت بە دوو جۆر:

١. داستانی قارەمانی

٢. داستانی دڵداری

١ داستانی قارەمانی

قارەمانی و ئازایی دوو وشەی خۆشەویستن لەناو کورددا، ڕەنگە هەر ژیانی پڕ لە ئازار و ناخۆشی و بەربەرەکانی و خەباتی چەندین سەدەی مێژوی کۆن و تازە وای لە کورد کردبێت، کە حەز بە ئازایی بکات، نرخ بە پیاوی مەرد و لە خۆبردوو بدات، قارەمان لای ئەو جێگایەکی بڵندی هەبێت. مرۆڤ دەبێت بە ئازایی بژیت، ئەم ڕاستییەی چەندین سەدە و هەزاران جار هاتۆتەوە بەردەمی گەلێك ڕۆڵەی ئەو میللەتە وایکردووە کە ئەم ئازایی و لەخۆبوردنە ببێت بە بەشێك لە ژیان و خووڕەوشتی کورد. لەبەرئەوەشە، ئەدەبیات (فۆلکلۆر یان نوسراو) بێت، ئاوێنەیەکی خاسیەتەکانی گەلن، لەبەر ئەوە تەواوی ئەم ئازایی و قارەمانییە لە هەردوو ئەدەبیاتەکەدا بەتایبەتی لە فۆلکلۆردا ڕەنگیداوەتەوە و ئەو شێوەیەی وەرگرتووە، کە لێرەدا ناوی دەنێین (داستان). بەم جۆرە لەهەر ناوچەیەك چەند (لاوک و بەیت)ێک دێتە بەر گوێت، کە ناوی چەند پیاوی ئازاو

بە مەردی شەهیدبوو، دەبنە سەرناو بۆی، جگە لەو هەموو داستانە کۆنانەی دەربارەی قارەمانانی خەیاڵی وەک (ڕۆستەمی زاڵ و زۆراب و گیوو فەلامورز... هتد) لەناو کورد بڵاون، ناوی گەلێک قارەمان و شەهیدی ئەم چەند سەدەیەی دوایی سەرناوی (لاوک)ی ئەم دواییەن بۆ نمونە: (سوارۆ و خانزاد، شەریف هەمەوەند، عەزیزو تەکش، گەنج خەلیل و حاجی سادقی برۆ و ئەمینی پەریخان و خەلیل خۆشەوی و کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند). لەلاوکی ئەم سەدەیەدا ناوی (شێخ سەعیدی پیران و شێخ مەحمود و قازی محەمەد و مەلا مستەفای بارزانی) دەدرەوشێنەوە.

لە هەندێک لە داستانی کوردیدا قارەمانی و ئازای و قوربانیدانی تاکە کەسێک دیارە، لە هەندێکی تردا ئازایی و بە جەرگی و قوربانی دانی بە کۆمەڵی خەڵک پیشاندەدەن.

بەربەرەکانی خەڵکی کوردستان بەرامبەر بە دوژمنانی، لە هەندێك داستاندا دیارە، لە داستانی (قەڵای دمدم)دا هەر چەندە (خانی لەپ زێڕین) بوو بە قارەمانی ئەو داستانە، بەڵام بەربەرەکانێی هەموو خەڵک و هەموو جەنگاوەرانی ناو قەڵاکە بوون بەدێری هەڵبەستی ئەو داستانە. داستانی (دوانزە سوارەی مەریوان)یش هەروەك (قەڵای دمدم) وایە، ئەم قارەمانیەتیانە بە زۆری لە داستانی فۆلکلۆردا دەبینین.

نمونەیەک لە داستانی قارەمانی:

داستانی وامان هەن، کە قارەمانیەتی کۆمەڵ و هەموو گەل پیشاندەدەن، ئەوەتا لە داستانی (سوارۆ)دا ئەم وێنەیە دیارە:

لەشکرێك هەڵستاوە لەشکری شام و شیرازان
پێشی دەشتە سەر عەسکەران دوایی ڕادەوەستان
لەسەر چۆمی کافورو ئارازان
دەپەڕیەوە بە حوکمی کەڵەك و گەمیان

کیــــژ دەڵــــێ دەســــتی مــــن و دامێــــن بێ
زینــــان بــــەرنە کــــن ســــەڕاجان
شــــیران بــــەرنە کــــن شــــیرگەران
تفــەنگــان بــــەرنە کــــن چەخماخســازان

(دوو دێڕ بۆ لەبەرکردن)

٢ داستانی دڵداری

شـاعیری گـەورەی کـورد ئەحمـەدی خانـی لـە (مـەم و زیـن)دا وەڵامـی ئـەم پرسـیارە دەداتـەوە، ئایا بۆچـی (مـەم و زیـن)ی نوسـیوە؟ یـا بۆچـی ئـەو داسـتانەی لەسـەر زاری خەڵکـەوە، هێنایـە نـاو دێـری هەڵبەسـت، واتە لـە داسـتانی فۆلکلۆرییەوە، کـردی بـە شـابەرهەمی ئەدەبیاتـی نـوسراوی کـوردی:

هـەم ئەهلـی نەزەر نەبین کـو کرمانج
عەشـقی نەکـرن ژبۆخـوە ئارمانـج
تێکـدا نـە تالبـن نـە مەتلـوب
ڤێکـرا نـە موحبیـن نـە مەحبـوب
بێبەهرەنـە ئـەو ژ عەشـقبازی
فاریـغ ژ هەقیقـی و مەجـازی
کرمانـج نەپردبـێ کـەمالن
ئەمـا دیەتیـم بـێ مەجالـن
بیـل جوملـە نـە جاهیـل و نەزانـن
بەلکـی دسـەفیل و بـێ خودانـن

(دوو دێڕ بۆ لەبەرکردن)

شیرین و خەسرەو

داستانی شیرین و خەسرە و یەکێکە لەو داستانانەی کە لەناو گەلانی ڕۆژهەڵاتدا باوە و چەند شاعیرێک بە چەند زمانێکی ڕۆژهەڵاتی دایانڕشتووە و لە شێوەی فۆلکلۆرەوە نەماوە و خراوەتە سەر شێوەی نوسین.

داستانەکە باس لە خۆشەویستییەکی بێوێنە دەکات، لەنێوان خەسرەوی کوڕی پەروێزی کوڕی نەوشێروان و شیرینی کچە شۆخی برازای (شەمیرا)ی شاژنی ناوچەی (مەهستان) لە دەوروبەری دەریاچەی (خەزەر). ئەو داستانە دڵدارییە ئەنجامێکی تراژیدییانەی ناخۆشی دەبێت، کە بە کوشتنی خەسرەوی پەروێز لەلایەن کوڕەکەی خۆی کۆتایی دێت و هەروەها بە خۆکوشتنی شیرین بە کۆتایی دێت.

داستانەکە وێنەی خۆشەویستییەکی داوێن پاکانە دەخاتە ڕوو، هەر لە درێژەی چیرۆکەکەدا فەرهاد لەگەڵ شیرین ئاشنا دەبێت و دەکەوێتە داوی عیشقی شیرینەوە، هەر لە ئەنجامی ئەم عیشق و ئەڤینەوە مەرجی وای بەسەردا دەسەپێنن، کە لەتوانای مرۆڤدا نەبێت، وەک کونکردنی شاخی بێستون (کێوی بێستون)، کە دەکەوێتە ناوچەی قەسری شیرین لە کوردستانی ئێراندا.

ئەم داستانە بە زمانی کوردی بەزاری گۆران- لە لایەن (خانای قوبادی و ئەمیر خەسرەوی دەلهەوی) نوسراوەتەوە، ئەم نمونەیە لەوەی خانای قوبادییە، کە شاکارێکی ئەدەبییەو بە (٥٥٢٦) دێر هۆنراوەتەوە.

شیرین جەی گوفتار دەروونش جۆشا
چۆن بەحری قولزم جەقین خرۆشا
پەنجەی ڕەنگین بەرد جەخیشم پەروێز
پارەکەرد یەخەش چون غونچەی نەوخێز

جە جامی نێرگز ئەو سیمین عـــــــوزار
بەرگی سەمەن کەرد بەلالەی بەهـــــار
بە توونـدی بەخیشم واتـش بە شاپـــــوور
خوسرەو بێ شەرمەن هەم جە خودا دوور
(دوو دێڕ بۆلەبەرکردن)

لێکدانەوەی وشەکان	
وشە	واتاکەی
جەی	ئەم، ل ئەڤ
گوفتار	گوتار، قسە، ئاخافتن
دەروونش	دەروونی، هەناوی، هناڤاوی، دەروونناو
چون	وەکو
بەحری قولزم	دەریای سۆر
جەقین	لەڕق و کینە، ژ رق و کینە و بوغز
جەخیشم	لەرق و تورەیی، ژ تورەیێ
ئەو سیمین عوزار	خونچەی تازە هەڵچوو
ئەو ڕوخسار سیمین	ئەو دەم و چاوە سپییەی وەکو زیو (وەکی زیڤ)
سەمەن	یاسەمین
واتش	گوتی، وی گۆت
جە خودا درروور	لەخودا دوور، دویرە ژ خودێ
یاوە	بەڵاڤە
گۆڕێ	مەیدان

پەندی پێشینان

پەندی پێشینان بەرهەمێکی فۆلکلۆری زۆر کۆنی باب و باپیرانە، لە ئەنجامی ئەو بەسەرهات و کارەساتانەی، کە لەهەموو ڕوویەکی ژیانەوە بە سەریان هاتووە پەندیان لێوەرگرتووە و بە چەند وشەیەک یان چەند ڕستەیەکی کورت و ڕەوان گێڕاوەتەوە.

هەر نەتەوەیەک پەندی تایبەتی خۆی هەیە، کە داب و نەریتی ساڵەها ساڵی ڕۆڵەکانی دەئاخنێتە ناو وشەکانی‌و... بە چەند وشەیەکی ئاسان و ڕستەیەکی کورت و سەرگوزەشتەی چەندین کەس پیشاندەدات. ناوەڕۆکی چەندین بەسەرهات و ڕوداو ڕووندەکاتەوە و زۆر ئەزموون دەداتە دەست. بە ئامۆژگاریی گەش و پڕسود و، واتای قوڵ و پرشنگدار مەیدانێکی بەرینی ژیان ڕوناکدەکاتەوە.

کوردیش وەکو نەتەوەکانی تری جیهان پەندی واتادار و پڕ مەبەستی وای هەیە، کە چۆنیەتی ژیانی باب و باپیرانمان دەردەخەن.

تایبەتمەندییەکانی پەندی کوردی:

١ پەندی کوردی بەڵگەنامە و ئاوێنەی مێژوی هەزاران ساڵەی نەتەوەی کوردە.

٢ زۆربەی پەندە کورییەکان، بۆ پێوانی ڕادەی هۆشیاری و کارامەیی و لێهاتوویی ڕۆڵەکانی نەتەوەی کوردپێوەرن.

٣ پەندی کوردی، لە زۆر باردا بووەتە ڕێنیشاندەری خەڵک و چارەسەری باشی بۆ کێشە و ئاستەنگەکانی بەردەم ئەو خەڵکە دۆزیوەتەوە.

٤ هەموو کات پەندی کوردی خوڕەوشت و ڕەفتاری چاکی لەناو گەلدا چەسپاندووە و گیانی خۆشەویستی و هاوکاری و زبارە و یارمەتیدانی لە دڵیاندا چاندووە.

٥ بە گشتی پەندی کوردی وشەی ڕەسەنی کوردی دەگرێتە خۆی و لەم لایەنەوە دەتوانرێت سودێکی زۆری بۆ داڕشتن و هەڵسەنگاندنی وشەی تازە و ڕەسەنی کوردی لێوەربگیرێت.

دیــارە باپیرانمــان بــۆ ڕاگرتنــی هاوســەنگی تــەرازووی ژیــان زۆر ژیرانــە پەندیـان داڕشـتوە و بـاری بەڵگەنەویسـتی سروشـتیان خسـتۆتە نـاو وشـەکانیان و بـۆ ڕۆڵەکانیـان جێهێشـتووە، کـە مەبەسـتیان پەروەردەکردنـی نـەوەی کـورد بـووە بەپاکـی و مـرۆڤ دۆسـتی بۆیـە گوتویەتـی:

کـە لەڕواڵەتـدا (گوێگـر و خوێنـەر) ئـەم پەنـدە بـە بەڵگـە نەویستێک دادەنێت و دیاریشــە ئــەوەی گەنــم بچێنێــت هــەر گەنــم دەدوورێتــەوە نــەک نیســک و نــۆک و مــاش، کەچـی لـە ناوەڕۆکـدا مەبەسـتی پەروەردەکردنـی منداڵـەو بـەم چـوار وشـەیە پرۆگرامێکــی گشــتگیری پــەروەردە و فێرکردنیــان بــۆ ڕووندەکاتــەوە کــە هێنــدەی قوتابخانەیـەک ڕۆڵـی هەیـە.

بەرامبــەر ئــەم پەنــدەش بــۆ هەمــان مەبەســت پەندێکــی ترمــان هەیــە کــە دەڵێــت:

چ بچینی ئەو دەدووریيەوە

چ بکەنە کارێ ئەو دێ هێتە خارێ

بـۆ پەسـندکردنی کاری بـاش و ڕێزگرتنـی کاتـی ڕەخسـاویش، باپیرانمان داکۆکیان لەســەر ئــەوە کــردووە، کــە پێویســتە کات و دەرفــەت لــە دەســت خۆمــان نەدەیــن، پێشــوەخت ئامادەباشــی بــۆ بکەیــن و هەلومەرجەکانــی ســەرکەوتنی کارەکانمــان لەکاتـی خۆیانـدا ئامـادە و دابینبکەیـن، ئەگینـا ئیـش و کارە ئاسـانەکانمان گـران دەبـن و دەرفەتەکانیشـی تێدەپـەڕن و ناگەڕێنـەوە، بۆیـە گووتویانـە:

گرێی دەستان مەدە بەر ددانان

ئەو گرێیا ب دەستان ڤەدبیت، ب ددانان ڤەنەکە

کورد ویستویەتی بەری دەستی خۆی بخوات و ئارەقەی نەوچەوانی خۆی بخواتەوە، بۆیە هەمیشە ڕەنجی کاری خۆی پێخۆشتر بووە لە منەتی خەڵکی، لەپێناو نان و ژیاندا کار و خەباتی کردووە و ماندووبوونی نەزانیوە، بۆیە گوتوویانە:

نانێ خۆ بخۆ ب ئاقێ، منەتا خەلکی پاقێ.

هەر بەو شێوەیە کورد مرۆڤی ئیشکەر و ڕەنجدەری خۆشویستووە و ڕێزیگرتووە و بە چاوێکی بەرز سەیری کارەکەی کردووە:

دەستی ماندوو لەسەر زگی تێرە.

کارکەری خۆ بە خۆشتڤیێ خەلکی.

هەروەها باب و باپیرانی کورد هەموو شتێکی ڕاستیان پێ باشبووە، واتە لە کارەکانیاندا دڵسۆز و لە گفتەکانیاندا ڕاستگۆبوونە، لەهیچ کات و شوێن و هەڵوێستێکدا لە ڕاستییان لانەداوە و لە گۆتنی قسەی ڕاست و لە کردەوەی ڕاست نەترسان و دلێرانە بەرگرییان لە (ڕاستی) کردووە چونکە باوەڕیان وا بووە کە:

ڕاستی دناڤ ئاگریدا نا سوژیت.

هەر ئەم (ڕاستی)یە هێزی وا دەداتە خاوەنەکەی، کە ئازا و دلێرانە ڕێی شێر بگرێت و لێینەترسێت.

ڕاستبە و ڕێی شێر بگرە

ئیتر بە سەدان پەندی زیندو و کاریگەرمان بۆ ماوەتەوە، کە وەک مۆمی گەشی شەوەزەنگ تاریکی دەڕەوێنێتەوە و ڕێگەکانی ژیانمان بۆ ڕوناکدەکەنەوە، بەڕاستی هانماندەدات بۆ یەکگرتن و تەبایی و برایەتی:*

برا لە پشت برا بێت مەگەر قەزا لە لای خودا بێت

* فۆتۆی شاعیر: خاتو ئاواز دزەیی

لێکۆڵینەوەی تازەی ئەدەبی کوردی

ئەدەبی کوردی، وەک ئەدەبی گەلانی تر بە فۆلکلۆر دەستپێدەکات. واتە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی لە ئەدەبی نوسراو کۆنترە و سەرچاوەی ئەوە، بەڵام دەتوانین بپرسین ئەدەبی نوسراوی کوردی لە کەیەوە دەستییێکردووە؟

بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە دەتوانین پشت بە بیروڕای چەندین کەس لە شارەزایانی ئەدەبیاتی کوردی و زانایان ببەستین. ڕەنگە هەندێک جار ڕای ئەو شارەزاو زانایانە جیاواز بێت و هەر یەکە شاعیرێک بە یەکەم شاعیری کورد دابنێت. سەرەتای ئەدەبی کوردی دەبەنەوە بۆ پێش ئیسلام و نکۆڵی لەوە ناکەن، کە کورد پێش ئیسلام هۆنراوەی هەبوو بێت، بەڵام بەڵگە و نمونەی ئاشکرا بۆ ئەو هۆنراوانە نابینن.

لەبەرئەوە سەردەمی (سەلجوقی) بە سەرەتایەکی ڕوون و بێگومانی هۆنراوەی کوردی دادەنێن، واتە هەر لەو سەردەمەوە کە وڵاتانی ئیسلامی پەیدابوو، نەتەوە موسڵمانە ناعەرەبەکان چوونەتەوە سەر زمانی زگماکی خۆیان و زمانی کوردیش ئەو ڕێگایەی گرت و لەناو کوردیشدا ئەدەبی نوسراو بەئاشکرا پەیدابوو.

لێرەدا دەبێت ئەوە بزانین، کە شارەزایانی ئەدەبی کوردی هەر لە سەرەتاوە قۆناغەکانی ئەدەبی کوردی بە چەند جۆرێک دابەشدەکەن:

١ بە پێی شێوەزار

هەندێکیان تەماشای ئەو شێوەیەی زمان دەکەن، کە بەرهەمەکەی پێ نوسراوە، کە ئەمیش چەند هۆیەکی مێژویی هەیە و بەستراوە بە مێژوی کورد و میرنشینەکانی و مێژوی لەمەو دوایەوە.

ئەمانە چوار شێوەزار بۆ ئەدەبیاتی کوردی دادەنێن کە ئەمانەن:

ئـ- ئەدەبیاتی شێوەزاری لوڕی

ب- ئەدەبیاتی شێوەزاری گۆران

پ- ئەدەبیاتی شێوەزاری کرمانجیی سەروو

ت- ئەدەبیاتی شێوەزاری کرمانجیی خواروو

٢ بەپێی ساڵی لەدایکبوون

هەندێک مێژونوسی ئەدەبیشمان هەن، کە بەپێی ساڵی لەدایکبوون و مردن باسی شاعیران و نوسەران و بەرهەمەکانیان دەکەن.

٣ بەپێی ڕێبازە ئەدەبییەکان

هەندێک لە مێژونوسانی ئەدەبی کوردی، بەپێی ڕێباز و پەیڕەوی ئەدەبی، سنورێک بۆ چەشنەکانی ئەدەبی کوردی دادەنێن.

ڕێبازی ئەدەبی

ئەوەیە کە کۆمەڵە شاعیر و نوسەرێک یەک ڕێبازیان هەبێت و لە ڕووی شێوە ئەو بیر و باسانەی، کە دەریان دەبڕن، نزیکی یەک بن و گەلێک دیمەنی ئەدەبی بە یەکتریان ببەستێتەوە، با هەریەکە چێژێکی تایبەتیش لە بەرهەمەکەیدا ببینرێت.

بەشێوەیەکی گشتی لە ئەدەبیاتی کوردیدا سێ ڕێبازی ئەدەبی دەبینرێت کە ئەمانەن:

یەکەم

ڕێبازی کلاسیکی

ئەوەیە کە کۆمەڵە شاعیر و نوسەرێک لەسەر ڕێچکەیەک دەڕۆن، کە گەلێک کەس لەپێش ئەوانەوە لەسەر ئەم ڕێچکەیە ڕۆیشتوون، هەتا وایلێدێت ناتوانن بەهیچ شێوەیەک لەم ڕێگایە لابدەن، بەڵکو هەر لاسایی و پەیڕەوی ئەوان دەکەنەوە، وشە و دەربڕینەکانی ئەوان دووبارە دەکەنەوە، زیاتر گرنگی بە ڕوخسار و وشەکاری دەدەن، کێشی عەروز و سەروای یەکگرتوو بەکاردەهێنن. وەك ئەم نمونەی نالی:

هەر چەندە کە عومری خدر و جامی جەمت بوو
چونکە ئەمەلت زۆرە چ عومرێکی کەمت بوو
ئەی جامیعی دونیاو قیامەت بە خەیاڵات
ئەو ڕۆژە کە مردی نە ئەوت بوو نە ئەمت بوو
بێزارە لە تۆ ئێستە هەم ئاغوشی عەدوتە
دونیا کە لە کن خۆت حەرەمی موحتەرەمت بوو

(دوو دێڕی بۆ لەبەرکردنە)

دووەم

ڕێبازی ڕۆمانتیکی

بریتییە لە هیوا و ئاوات و نا ئومێدی و فرمێسك ڕشتن. لە ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکیدا خەیاڵێکی فراوان دەبینرێت، زیاتر گرنگی بە ناوەڕۆک دەدرێت، لێرەدا ئەوەی پێویستە بگوترێت ئەمەیە، کە ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکی کوردی لە هیوا و ئاوات دەربڕین و نا ئومێدی و گەڕانەوە بەرەو دواوە جیاواز بووە لەگەڵ ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکیی ئەوروپا، چونکە هی ئەوان بەسترابووەوە بە چینێکی دیارکراوی کۆمەڵ، کە چینی بورژوازی بوو، ئەم چینە لەدوای شۆڕشی پیشەسازی، وەك چینێکی تازە سەری هەڵدابوو، بەڵام ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکیی کوردی بەستراوە بە هەموو گەلی کوردەوە، هیوا و ئاواتی شاعیرانی کورد سەرکەوتنی گەل بووە و لە کاتی نسکۆ و چەوساندنەوەدا بێ ئومێدی و ڕەشبینیو فرمێسك ڕشتن لە بەرهەمەکانیاندا دەرکەوتووە.

ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکیی کوردی لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانی وەک ڕێبازێکی ئەدەبی سەریهەڵداوە، تا دوای جەنگی دووەمی جیهانی و دواتر بەردەوامبووە، ئەمەش نمونەیەکە لە هۆنراوەی ڕۆمانتیکی کوردی کە دڵداری شاعیر دایناوە:

خەندەکەی بایی

لە ئافاقی ژیانی نا ئومێدیم خەندەکەی بایی
فریشتەی پاکی هیوامی نیشاندام وا کە بیدوێنم
پڕیشکی تیشکی ئەستێرەی جوان ئیمشەو بە ئەسپایی
بە سۆزێ هاتە نێو کونجی دڵی تاریکی پڕ خوێنم
دەسا دەی مەسدەری هەستی
دەخێرا لادەری پەستی
وەرە تا من بە ڕازی تۆ نەمامی شادی بڕوێنم

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

سێیەم

ڕێبازی ڕیالیزم

ڕیالیــزم ئاوێنــەی ژیانــە، هــەر هونەرمەندێک بــە چەشنێک ئــەو ژیانــە پیشــاندەدات، بــەڵام هونەرمەنــدی ڕاســتەقینە ئەوەیــە، کــە هونــەر و بەرهەمەکــەی بــە خەڵــك دەبەســتێتەوە، ئاوێنــەی خەباتــی درێــژی خەڵکــە لەپێنــاوی ئــازادی و خۆشــی ژیانــدا، دژی چەوســاندنەوە بــە هــەر چەشنێک بێــت، لــە ئەدەبیاتــی ڕیالیزمیــدا گرنگــی بەڕوخســار و نــاوەڕۆک دەدرێــت.

ئەگــەر بــەم چــاوە تەماشــای ڕیالیــزم بکەیــن لــە ئەدەبــی کوردیــدا، ئــەوا بــە ئاشــکرا ڕاســتی ئەوەمــان بــۆ دەردەکەوێــت، کــە ئەدەبــی کــوردی لەبەرئــەوەی، هــەر لــە ســەرەتاوە پێویســتی ژیــان هێناویەتــە کایــەوە، کــە پێویســت بــە گەڕانەوەیــە بــۆ زمانــی زگماکــی کــوردی، چونکــە هــەر لــەو ســەرەتایەوە هەندێک ڕەگــەزی دەربڕینــی ژیانــی خەڵکــی تێدابــووە و ڕیالیــزم لــە زەوی ئــەو ئەدەبــە ڕەگــی داکوتــاوە، ئەمــەش بــە تــەواوی لــە هۆنراوەکانــی (بابــا تاهیــری هەمەدانــی و فەقــێ تەیــران و ئەحمــەدی خانــی و حاجــی قــادری کۆیــی و نالــیو ســالم)دا دەبینرێــت، بــەڵام ڕیالیــزم زۆری ویســتووە تــا بــووە بــە ڕێبازێکــی ئەدەبــی دیــار و ســەربەخۆ.

سەرهەڵدانی ڕێبازی ڕیالیزمی کوردی

دەتوانین بڵێین سەردەمی جەنگی یەکەمی جیهان، سەردەمی کۆتایی هاتنی قۆناغی ئەدەبیاتی کلاسیکیی کوردییە و دەستپێکردنی ڕێبازێکی تازەی ئەم ئەدەبیاتەیە، کە ئەویش ڕیالیزمە ئەدەبیاتی ڕیالیزمی کوردی لەنێوان جەنگی یەکەم و دووەمی جیهان سەریهەڵداوە و لە پاش جەنگی دووەمی جیهان بەتەواوی چەسپاوە و جێگیربووە و دەستی بەسەر ئەدەبیاتی کوردیدا کێشاوە، واتە لەو ململانێیەی نێوان ڕێبازە ئەدەبییەکاندا ڕیالیزم سەرکەوت.

هۆکارەکانی سەرکەوتنی ئەدەبی ڕیالیزمی کوردی

بێگومان سەرکەوتنی ڕیالیزم شتێک نییە، لە خۆیەوە هاتبێت و نەبەسترابێت بە باری کۆمەڵایەتی و ئابوری و سیاسی کوردستان و ناوچەکەوە، بەڵکو باری ئەو سەردەمەی جیهانیش کاریگەری تەواوی کردە سەر ئەم کێشەیە و ئەنجامەکەی، بەتایبەتی ئەو گۆڕینەی، کە بەسەر گەلێک لایەنی ژیانی مرۆڤایەتیدا هات لە ئەنجامی جەنگی دووەمی جیهان، واتە هۆکارە دەرەکییەکان، وەک:

١- سەرکەوتنی بەرەی دیموکراسی بەسەر بەرەی فاشیزم.

٢- سەربەخۆیی گەلێك لە وڵاتان وەك هیندستان و ئەندەنوسیا.

٣- کشانەوەی سوپای بێگانە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست.

٤- سەرکەوتنی چینی کرێکار لە ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا و چیندا دروستبوونی بەرەیەکی مەزنی سوشیالیستی.

لە کوردستانیشدا هۆکاری ناوەکی ڕۆڵێکی گرنگی هەبووە، بۆ نمونە ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان لە مەهاباد و لەناوچوونی ئەو کۆمارە بە دەستی ئیمپریالیزمی جیهان و ڕەگەز پەرستانی ئێران، ئەم هۆکارانە کاریگەریەکی زۆر گرنگیان کردە سەر ئەدەبی کوردی و وایلێهات، کە بتوانین ماوەی دوای جەنگی دووەمی جیهان بە سەردەمی بەرزبوونەوە و بەرەوپێشچوونی ئەدەبی کوردی دابنێین، بەتایبەتی ڕێبازی ڕیالیزمی کوردی.

باسەکانی ئەدەبی ڕیالیزمی کوردی

ئەگەر بچینە ناو ئەدەبی ڕیالیزمی کوردی و چاوێك بەو باسانەدا بخشێنین، کە شاعیران و نوسەران لێیاندوواون و کردوویانن بە کەرەستەی ڕازاندنەوەی بەرهەمی خۆیان. ئەوانەی کە بەرهەمی ئەدەبی ڕیالیزمیان نوسیوە، هەر لە سالانی دوای جەنگی یەکەمی جیهان تا سالّی (١٩٦١ز) ئەم چەند باسەی خوارەوە دەگرێتەوە.

١- باسی گیروگرفتی کۆمەلایەتی و هۆکارەکانی دواکەوتنی کۆمەلگا.

٢- ژیان و خەباتی جوتیاری کورد و دیمەنی ڕەنجکێشانی و هەروەها کێشەی نێوان جوتیار و دەرەبەگ.

٣- ژیانی کرێکاران و ڕەنگدانەوەی پەیدابوون و گەشەسەندنی چینی کرێکار بەتایبەتی لەناو کوردا و بەگشتی لە عیراقدا.

٤- خەباتی ئازادیخوازانەی نەتەوەی کورد لە پێناوی مافی نەتەوایەتی و ڕەوای خۆیدا، کە ئەمە بەشێکی گەورەیە لەبەرهەمی ئەدەبی ئەم سەردەمەمان و هەندێک لە شارەزایان بە هۆنراوەی سیاسی لە ئەدەبیاتی کوردیدا ناوی دەبەن.

ئەم ڕێبازە تازەیەی ئەدەبیاتمان و ئەم باسانە تەنیا لە هۆنراوەی کوردیدا بەدیناکرێت، بەلّکو لە پەخشانیشدا تەواو دیارن، لە پەخشانی کوردیدا دیمەنی ڕیالیزم و بەستانەوەی بە ژیانەوە لە دیمەنی هەموو ڕێبازەکانی تر ئاشکراترە. ئەمەش بەستراوە بە سەردەمی پەیدابوون و گەشەسەندنی هەموو جۆرەکانی نوسینی پەخشان لە ئەدەبیاتی کوردیدا، کە زۆرتری لە سەدەی بیستەمدایە، یا پاش جەنگی یەکەمی جیهان، کە ئەمەش سەردەمی گەشەسەندنی ڕیالیزم خۆیەتی لە کاتێکدا، کە ناوەڕۆک و باسی ئەدەبیاتی کوردی تازە بووەوە، بێگومان ڕوخساری ئەدەبەکەش بەرە و نوێبوونەوە چوو.

ئەمەش نمونەیەکە لە هۆنراوەی ڕیالیزم لە ئەدەبی کوردیدا کە لەلایەن محەمەد شێخ حوسێن بەرزنجی نوسراوە:

پەندی برسی

شەو و ڕۆژ من عەرد ئەکێڵم
بە دوای ئیش کردنا وێڵم
لە دەست برسێتی ڕائەکەم
ئەم لا ئەکەم، ئەولا ئەکەم
نەنان، نە ئیش هیچیان نییە
نازانم هۆی ئەمە چییە
هێز و توانا و تینی گەنجم
هەوڵ و ئیش کردن و ڕەنجم
بیرو لێکدانەوەو هۆشم
بە نانە سکێ ئەفرۆشم
کەچی هێشتا لێم ناکڕن
دوای سووڕانەوەم نابڕن

(سێ دێڕ بۆلەبەرکردن)

لەم هۆنراوەیەدا شاعیر ژیانی هەژاران و زەحمەتکێشانی خستۆتە ڕوو، دیمەنی چەوساندنەوە و ئێش و ئازاری ئەوانەی بێ ئیش و کارن پیشانداوە، بۆ مەبەستی چارەکردنی دەردی نەبوونی و برسێتی.

تابلۆ: ساسە sasa

نمونەی ئەدەب

وەرزی یەکەم

حاجی قادری کۆیی (١٨١٧-١٨٩٧ز)

ناوی (قادر ئەحمەد صاڵح)ە نازناوی (حاجی قادری کۆیی)ە، لە گوندی (گۆڕقەرەج)ی شاری کۆیە لە ساڵی (١٨١٧ز) لەدایکبووە، لە ئەستەنبوڵ، لە ساڵی(١٨٩٧ز) کۆچی دواییکردووە و هەر لەوێدا نێژراوە. یەکێکە لە شاعیرە نەتەوەپەروەر و نیشتمانپەروەرەکانمان، شیعرەکانی سەرەتای لە تەوەری دڵداری و ئەڤینییەوە دەسوڕانەوە.

ئەوەی جێگای باسە حاجی تا نەچووەتە ئەستەنبوڵ زۆر بەلای شیعری نەتەوەیی و کۆمەڵایەتیدا نەچووە، دیارە وەچەرخانی حاجی بەلای ئەو جۆرە شیعرانەدا دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆکارێکی وەک:

١- حاجی لە ئەستەنبوڵ کەوتە ناو ژیانێکی نوێوە تازەوە، ئەو ژیانە نوێیە گۆڕانێکی سەرەکی بەسەر بیروباوەڕی حاجی داهێنا و ئاوڕێکی لە میللەتەکەی خۆی دایەوە و کانیاوی شیعری نەتەوەیی لای ئەو تەقیی وەتەوە.

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

٢- حاجی لە شاری ئەستەنبوڵ، بە بنەماڵەی کورد پەروەری بەدرخانییان گەیشت و بوو بە مامۆستای کوڕەکانیان، دیارە ئەو بنەماڵەیە کورد پەروەر بوون و دەمێک بوو لە پێناو ئامانجە ڕەواکانی کورد درێژەیان بە خەبات و تێکۆشان دەدا و کارێکی گەورەیان کردە سەر بیروباوەڕی حاجی قادر.

٣- حاجی قادر، هەر لە ئەستەنبوڵدا، بە خوێندنەوەی پێشەکیەکەی مەم و زینی (ئەحمەدی خانی) و دەیان کتێبی ڕوشنبیری تازە بابەت کە لە ئەوروپاوە دەهاتن و دەکران بە تورکی و دەهاتنە بڵاوکرانەوە، وایانکرد، بیر و هەستی نەتەوایەتی لای حاجی سەر هەڵبدا.

٤- مرۆڤی ئاوارە و دوورە وڵات، بەتایبەتی ئەگەر وەک حاجی ڕوناکبیریش بێت، هەمیشە سۆز و هەستی لای نیشتمانەکەی دەبێت، دیارە ئاوارە بوون و دوورکەوتنەوە لە زێدی باووباپیران کارێکی گەورە دەکاتە سەر مرۆڤ.

هەر چەندە حاجی قادری کۆیی بە یەکەم شاعیری نەتەوەیی دانانرێ چونکە بەر لە ئەو ئەحمەدی خانی (١٦٥٠-١٧٠٦ز) وەک ڕابەری شیعری نەتەوەیی لە ئەدەبیاتی کوردیدا، دەرد و ئازاری کوردی دەستنیشانکردووە، بەڵام حاجی سەرەڕای دەستنیشانکردنی ئەو دەردانە، زۆر جاریش هەوڵیداوە چارەیان بۆ بدۆزێتەوە، بۆ نمونە:

١- حاجی دەردێکی کوشندەی لای کورد دەستنیشانکردووە کە دوبەرەکی و نا تەبایی و دوژمنایەتی کردنی یەکترییە، دەرمانی ئەم دەردەش لای ئەو تەنیا هەر ڕێککەوتن و یەکڕیزییە:

تا ڕێك نەکەون قەبیلی ئەکراد
هەروا دەبنە خەرابە ئاباد

(بۆ لەبەرکردن)

٢- حاجی وەک هەر ڕوناکبیرێکی تازە، زانست و چەکی پێکەوە کردوون بە دوو مەرجی سەرەکی و بنەڕەت بۆ خەبات و بەگژداچوونەوەی دوژمن، بۆیە دەڵێت:

بەشیرو خامە دەوڵەت پایەدارە

ئەمن خامەم هەیە شیر نادیارە

(بۆ لەبەرکردن)

٣- حاجی قادر پێی وابووە، کە پێویستە گەل بەدەوری سەرکردەیێک کۆبێتەوەو ئەو سەرکردەیە وەک ڕابەر و پێشڕەوی خەباتی نەتەوەیی میللەت لە دەوری خۆیدا کۆبکاتەوە و بەرەو ئامانج بیان بات. ئەمەش لەم هۆنراوەیەدا دەردەکەوێت کە دەڵێت:

لە ڕۆما کەوتە بەر چاوم

لە ڕۆما کەوتە بەر چاوم کەسێکی هائیم و حەیران

بە هەیئەت تێی گەییم کوردە بە شێوەی ئەهلی کوردستان

کە چوومە خدمەتی پرسیم: برادەر خەڵکی کام جێگای؟

لە کام لا هاتوویی؟ گریا، گوتی: بابان! گوتم: بابان؟

دڵم داوە گوتم: باوکە هەموومان بێ کەسین لێرە

چ قەوماوە، گەلێ حەیفە، مەگریێ هەر وەکوو باران

گوتی بۆ غوربەت و ڕووتی نییە ئەفغان و هاوارم

لە داخی حاکمی خۆمە، لە شان و شەوکەتی تورکان

گەلێکم بیستووە پەستی و بلندیی دەوڵەتان، ئەمما

جیهان نەیدیوە پەستی وا میسالی حاڵی کوردستان

(سێ دێڕ بۆ لەبەرکردن)

وەلی دێوانە (١٧٤٥- ١٨٠١ز)

ئـــەوەی گومانـــی تێدا نییـــە ئەوەیە نازناوی شـــاعیر (وەلـــی دێوانە)یە لە ناو شـــیعریدا لەلای خەڵکی بـــەم ناوە ناسراوە. نـــاوی تەواوی بەڵگەیەکـــی باوەڕپێکراو بەدەســـتەوە نییە. ناوی لە ســـەرچاوەکاندا بـــە (میرزا محمـــد) و (ڕەزا کوێخا حەمە) و (وەلیـــد) هاتـــووە، گوایە ئەم نـــاوەی دوایی (وەلیـــد) ســـواوە و بچوککراوەتەوە و بووە بـــە (وەلی).

وەلـــی دێوانە لە ســـاڵی (١٧٤٥ز) لە ناوچەی (بەکراوا) لـــە هەڵەبجە لەدایکبووە و لە ســـاڵی (١٨٠١ز) کۆچی دواییکردوە و لە (گۆڕســـتانی ســـەید صـــادق) نێژراوە. لە تیرەی میکاییلـــی و لە خێڵی جافە، ئـــەو خێڵەی گەرمیان و کوێســـتانیان دەکرد، هەر لە منداڵییەوە شـــوان بـــووە، کە گەورەش بوو، خۆشەویســـتی و ئەڤینی (شەمســـە) یا (شـــەم)ی کەوتووەتە دڵەوە، ئەم خۆشەویســـتییە ســـەرچاوە و ئیلهامبەخشی شیعری وەلی بووە. وەلی دێوانە بە شـــێوەزاری گۆران شـــیعری نوســـیوە.

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

لـــە هۆنـــراوەدا زیاتر بە لای مەبەســـتی دڵداریـــدا چووە. زمانی شـــیعریی ڕەوان و ســـادە و ئاســـان بووە، هەمـــوو کەس تێیگەیشـــتووە و ئەم ئاســـانییە تام و چێژێکـــی میللییـــان بـــە شـــیعرەکانی داوە. هۆنراوەکانی بە کێشـــی بڕگەیی خۆماڵی داناوە و بەشـــی زۆریشـــیان هۆنـــراوەی (دە) بڕگەیین.

نمونەیەك لە هۆنراوەی وەلی دێوانە:

یاران نەجەرگم

یـــاران نە جەرگـــم، یاران نـــە جەرگـــــــــم
من شـــەم شـــێوەیێ تیـــر دان نە جەرگـــــــم
هـــەر وەخت کـــە مەیـــۆ ئاکامی مەرگـــــــم
ئەمانـــەت کەفـــەن نەکـــەن وە بەرگـــــــم
بـــەو شـــەرت نەشـــۆران حاشـــیەی ئەندامـــم
نـــە واکـــم پێش بـــۆ زوخـــاو نەزامـــــــــم
شـــەهید وەبـــێ غەســـل بـــێ کفن خاســـەن
هەرکـــەس شـــەهیدەن هـــوون بـــێ قەساســـەن
بـــەڵام وەســـیەتم جەلاتـــان ئێـــــــــــدەن
ئـــەر ســـەد دوور نە خـــاك گۆڕخانـــەو زێدەن

(سێ دێڕ بۆ لەبەرکردن)

لێکدانەوەی وشەکان

	وشە	واتاکەی
١	نە جەرگم	لە جەرگم
	تیردان	تیری داوە، تیری لێداوە

(یاران‌و دۆستان، کەسێك، کە لەشێوەی (شەم)دایە، تیری لە جەرگی من داوە)

٢	مەیۆ	دێ، دێتن، دهێت
	ئاکامی مەرگم	وەختی مەرگ و مردنم، وەختێ مرنا من
	ئامانەت	دەخیل، تکا، ئامان

(هەر کات و وەختێك کە کات و وادەی مردنم دێت، تکاتان لێدەکەم کفنم بۆ مەکەن بە بەرگ)

٣	نەشۆران	نەشۆن
	نەواکم	نەوەکو، نەبادا
	پێش بۆ	پێوە بووبێ، پێڤە بیتن
	زوخاو	خوێناو- خویناڤ
	نەزاحم	لە برینم
	زام	برین

(بەو مەرجەی کە حاشیەی ئەندامەکانم نەشۆن، نەوەکو برینم خوێنی پێوەبێت و لەکاتی شوشتن ئەو خوێنەی پێوە نەمێنێت).

پیرەمێرد (١٨٦٧ - ١٩٥٠ز)

ناوی (تۆفیقی مەحمود) ە، لە ساڵی(١٨٦٧ز) لە شاری سلێمانی لەدایکبووە و لە زۆربەی مزگەوتەکانی سلێمانی خوێندوویەتی. هەر زوو دەستی بە ڕۆژنامەنوسی کردووە و ڕۆژنامەی (کورد)ی لە ئەستەنبوڵ بەڕێوەبردووە، ئینجا بووە بە قایمقامی (جۆلە مێرگ) و دەبێتە پارێزگاری (ئەماسیە) لە تورکیا، لەدوایدا دەگەڕێتەوە بۆ سلێمانی، لە ساڵی (١٩٢٦ز) دەبێتە سەر پەرشتکاری ڕۆژنامەی (ژیان) کە لەلایەن شارەوانی سلێمانی دەردەچوو. لە ساڵی (١٩٣٧ز) چاپخانەیەک و ڕۆژنامەیەکی دامەزراند بەناوی (ژین)ەوە. لە ١٩ی حوزەیرانی (١٩٥٠ز) کۆچی دواییکرد، لە گردی مامەیارە نێژراوە.

پیرەمێردی شاعیر، خاوەنی بیروباوەڕێکی پێشکەوتووی ڕوناک بوو، باوەڕی تەواوی بە زانست و خوێندەواری هەبووە، زۆریش لای گرنگ بووە، کە کچانی کورد بچنە قوتابخانە و بخوێنن، پشتگیری لە مافی ژنان دەکرد ، سەرەڕای ئەمەش

* تابلۆ: Ez Derya

بیـــرو باوەڕێکی نەتەوەیـــی بەهێزی هەبـــووە و جەژنی نەورۆزی زینـــدوو کردەوە و بەرگێکـــی نوێی کردە بەر، هەر لـــەم ڕوانگەیەوە هەوڵی دا نوســـینی کوردی بکات بە لاتینی، بەڵام ســـەرنەکەوت. پیرەمێرد لە شـــیعر و پەخشـــان دەســـتێکی باڵای هەبوو، پەخشـــانەکانی ســـادە و بێگرێ بوون، لە ســـەرەتادا هەموو ڕەگەزەکانی ڕەوانبێژی لە نوســـینەکانیدا بەکارهێناوە، بابەتەکانی نوســـینی لە پەخشانیشـــدا مۆرکی ڕۆمانتیکیان پێوەدیارە، لە نوســـینەکانیدا کوردییەکی پەتی و ڕەوانی بەکارهێنـــاوە. ژمارەیەکی زۆر چیرۆکـــی دانراو و وەرگێـــڕاوی لە تورکییـــەوە بڵاوکردۆتەوە، وەک (دوانزە ســـوارەی مەریوان، مەم‌و زیـــن، کەمانچە ژەن).

شیعرەکانی پیرەمێرد دوو جۆرن:

ئـــ - ئـــەو کۆمەڵە شـــیعرەی کـــە دەکەونە بەر ڕێبـــازی کلاسـیک، کـــە بریتین لەو شـــیعرانەی کە بەزۆری لە ســـەرەتای ژیانی شـــاعیرییەتیدا لە ئەســـتەنبوڵ دایناون و لـــە ژێر کاریگەرییەتی شـــاعیرانی وەک (حافزی شـــیرازی فارس و نالی و ســـالم و حاجـــی و مەولەوی کـــورد)دا هۆنیوەتەوە.

ب- ئـــەو کۆمەڵە شـــیعرەی، کە دەکەونە بـــەر ڕێبازی ڕۆمانتیک، ئەمـــەش هەنگاوێک بـــوو بۆبەرەو پێشـــچوونی هونـــەری ئەدەبی لای پیرەمێـــرد، دیارە ئـــەم ڕێبازەی لە ئەنجامـــی کارتێکردنی شـــیعرەکانی (عەبدولحـــەق حامید و نامق کەمـــال)ی تورک گرتووەتەبەر.

هۆنراوەکانی پیرەمێرد بەتایبەتی و نوســـینەکانی بە گشـــتی چەند ســـیما و ئەدگارێکیـــان پێوەدیـــارە کـــە ئەمانەن:

١- لە هۆنـــراوە و نوســـینەکانیدا، کوردییەکی پەتی و ڕەوانی بەکارهێناوە، شـــارەزایی لە هەموو شـــێوەزارەکانی زمانی کـــوردی هەبوو.

٢- بەرهەمەکانـــی بـــە زمانـــی خەڵکی نوســـیوە تا هەمـــوان لێی تێبگەن و چەشـــە و خۆشی لە شـــیعر و پەخشـــانەکانی وەربگرن.

٣- لە هەموو مەبەســـتەکانی هۆنـــراودا بەرهەمی هەیـــە، وەک کۆمەڵایەتی، ئەڤینی،

نیشـــتمانی و... هتد، بێجگە لەوەش، بەشـــێکی زۆری پەندی پێشـــینانی کوردی کردووە بە هۆنـــراوە و بڵاویکردووتەوە.

٤. زۆربەی شـــیعرەکانی مۆرکی خۆماڵییـــان پێوەیە، چونکە لەم لایەنـــەوە کەوتووەتە بەر کاریگەری شـــیعرەکانی (مەولەوی، بێســـارانی، وەلی دێوانە) بۆیە بەشـــی زۆری هۆنراوەکانی لەســـەر کێشی (پەنجە) و کێشـــی (١٠) بڕگەیین.

نموونەیەك لە هۆنراوەکانی:

ئەبێ بەخشندە مل کەچ کا

ئەبـــی بەخشـــندە مل کـــەچ کا، لە ڕاســـتی موچەخـــۆری خۆی
ســـوراحی بـــۆ پیاڵـــە ســـەرفرودێنێ کـــە تێـــکا بـــۆی
کـــە ئـــاو داری لەســـەر ســـەڕاگرتووە، ئەیزانـــی چـــی تیایـــە
لـــە لای نەنگـــە کـــە پـــەروەردەی نقـــوم کا، گەورەیـــی وایە
لقـــی شـــۆڕی درەخت میـــوەی ئەخۆن بـــێ ئەرکی بـــەردو دار
پەلـــی بـــەرد بـــۆ پەلـــی بـــەرزە، لە قـــەش بـــۆ پەلی بـــەردار
لـــە دەوری دووریـــا پەســـتم دەروون پـــڕ دەردو زووخـــاوم
ئەجـــەل دێ بمکـــوژێ، نامناســـێ چـــی بکـــەم نامرم مـــاوم!!

(سێ دێڕ بۆ لەبەرکردن)

لێکدانەوەی وشەکان

وشە	واتاکەی
بەخشندە	ئەو کەسەی شت دەبەخشێ
مل کەچ کا	سەر شۆرکا
لە ڕاستی	لەبەرامبەری، ل هەمبەرا وی
سەر فرودێنێ	سەری شۆڕکا، خۆ سەرەو ژێر دەکا
لەلای نەنگە	لەلای شورەییە، لەلای عەیبە، شەرمە ل نك وی
پەروەردەی	ئەوەی خۆی بە خێویکردووە، ئەوی ب خۆ بخودان کری
نقوم کا	بیخاتە ژێر ئاوەوە
پەلی بەرد	گاشە بەرد
پەلی بەرز	لق و پۆپی بڵندی درەخت
لەقە	پێن، پێلاقە
زووخاو	خوێناو
ئاشووب	لەرزین
خێڵ	قەوم، عەشیرەت

هەژار موکریانی (۱۹۲۰- ۱۹۹۱ز)

شاعیر ناوی (عەبدولڕەحمان محەمەد)ە نازناوی (هەژار موکریانی)یە، لە ساڵی (۱۹۲۰ز) لە شاری مەهاباد لەدایکبووە و لە ساڵی (۱۹۹۱ز) کۆچی دواییکردوە، لەبەر ئەوەی باوکی مەلا بووە بۆیە هەر زوو خراوەتە بەرخوێندن، هەر چەندە بە هیوا بووە ببێتە مەلا و جێی باپیران بگرێتەوە، بەڵام کۆچی باوکی ئەم هیوایەی لە دەستداوە.

هەر زوو بیری نیشتمان پەروەری دەکەوێتە سەر و لە دامەزراندنی کۆماری کوردستان ڕۆڵی هەبووە، لە پێناوی نیشتماندا توشی دەربەدەری و ئەشکەنجەدان و ئازارێکی زۆر بووە، ناچارکراوە لەدوای ڕووخانی کۆماری کوردستان لە ساڵی(۱۹٤۷ز)دا ڕووبکاتە عێراق و ماوەیەکی زۆر لە بەغدا پەناهەندە بێت و ماوەیەکیش لەناو کوردەکانی سوریادا ئاوارە بێت هەژار لە خەباتی ڕزگاریخوازی

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

نەتــەوەی کورد، ڕۆڵێکی دیــاری هەبووە و لە شۆڕشـــی مەزنی ئەیلولــی (١٩٦١ز)دا بەشـــداریکردووە، ئەندامی کۆڕی زانیــاری کورد بووە، هەژار عاشــقی کێو و دۆڵ و چیای کوردســـتان بوو، ئازادیخواز و ئاشـــتیخوازبوو، بەرهەمێکی زۆری وەرگێڕراوەتە ســـەر زمانی ئازەری و ڕوســـی و فارســـی، لە ماوەی ژیانیدا مرۆڤێکـــی بەرهەمدار بوو. بەشـێک لـــە بەرهەمەکانـــی (تەفســـیری قورئانی پیـــرۆز، هەمبانـــە بۆرینە، چێشـــتی مجێور، بۆ کوردســـتان، ...هتد).

نمونەیەك لە هۆنراوەکانی:

من و بولبول

بولبـــول ئەی یارەکە دێریـــن　　　خونچیلانەی دندووک زێڕین

هاوفەردی زووم بۆ هەژاری　　　هاوڕێی پێشـــووم لە دڵداری

وەبیرت دێ پاییزی پار؟　　　ڕەشپۆشیی دەشت و زەردیی دار

گـــزە و گڤەت لە بادیبوو!　　　هەوای پێش تەرمی شـــادی بوو

دەیـــدا خشـــپەی گەڵاڕێـــزان　　　خەبەری مەرگـــی ئازیزان

بەژنو باڵای نێرگزی مەســـت　　　لە گێرەی　گزرەدا پێ‌بەست

(سێ دێڕ بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی وشەکان

وشە	واتاکەی
دێرین	کۆن، کەون، کەڤن
دندوک	دەنوک
هاوفەرد	هاوڕێ، هەڤاڵ
خشپە	دەنگی پەلك و گەڵای درەخت کە لەسەر زەوی با لێیدەدا
گەڵاڕێزان	گەڵا و پەلك هەڵوەرین

دیـلان (۱۹۲۷ – ۱۹۹۰ز)

دیـــلان نـــاوی (محەمەدســـالح ئەحمەد قـــادر)ە و نازناوی (دیلان)ە، لە ســـاڵی (۱۹۲۷ز)لـــە ســـلێمانی لـــە گەڕەکـــی گوێـــژە لەدایکبـــووە، ســـەرەتای خوێندنی لە مزگەوتی شـــێخ بابە عەلـــی و قوتابخانـــەی خالیدییە دەســـت پێکـــردووە، تا پۆلی ســـێیەمی ناوەندی(نۆیەمـــی بنەڕەتـــی) خوێنـــدووە و بووە بـــە فەرمانبـــەر. لەبەر بیروباوەڕی نیشـــتمانپەروەری و نەتەوایەتی، زۆر جار توشـــی گرتن و دوور خستنەوە و دەستبەســـەری بووە، لـــە(۱۹۹۰ز) کۆچـــی دواییکردووە.

یەکەم هۆنـــراوەی لـــە بەندیخانەی (کـــوت) نوســـیوە، هۆنراوەکانی لایەنی نیشـــتمانپەروەری و جوانـــی وڵات لەخۆ دەگرێت، دیلان لـــە هۆنراوەکانیدا بایەخێکی زۆری بە ناوەڕۆک و باری هـــزری داوە و ئەم لایەنە بە ڕوونی لەبەرهەمەکانیدا دیارە، ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ باری ڕۆشـــنبیری و پلەی هۆشـــیاری و ڕادەی بەشـــداربوونی لە بزوتنەوەی نیشـــتمانی و پێشـــکەوتنخوازی و نەتەوەییدا.

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

دیلان دەسـەڵاتێکی باڵای هەبووە لە بەکارهێنانی هێما (ڕەمز) بۆ دەربڕینی مەبەستی تایبەتی، چونکە لەبەر ستەم و زۆرداری ئەو سەردەمە نەیویستووە مەبەستەکانی ئاشکرا و دیار بکات، بەم هێما بەکارهێنانە چەشنە هونەرێکی ڕەنگین و ڕادەیەکی بەهرەدارانەی بە بەرهەمەکانی بەخشیوە. هۆنراوەکانی دیلان لە ڕووی ناوەڕۆک و مەبەستەکانەوە ئەم بابەتانە دەگرێتەوە:

١- جوانی سروشت:

بابەتی جوانی سروشت پێشتر لە هۆنراوەی (مەولەوی و گۆران و پیرەمێرد) ڕەنگیداوەتەوە، دیلانیش کە شێوەی هونەری شیعری ڕۆمانتیکی بوو، شەیدای جوانی سروشتی کوردستان بووە.

٢- دڵداری و جوانی ئافرەت:

دیلانی لە بابەتی خۆشەویستیی و جوانیی ئافرەتدا هەست و سۆز لە هۆنراوەکانیدا بەدیدەکرێت.

٣- نیشتمانپەروەری و نەتەوایەتی:

دیلانی شاعیر یەکێک بوو لەو شاعیرانەی، کە پەروەردەی بزوتنەوەی نیشتمانپەروەری و خەباتی ئازادیخوازانەی دوای جەنگی دووەمی جیهانی بوو، هۆنراوەکانی دیلان ئاوێنەیەکی ڕوونی خەبات و بزوتنەوەی نەتەوەیی و ئازادیخوازانەی گەلەکەمانە.

دیلان لە ڕووی (کێش و سەروا)دا لە زۆربەی هۆنراوەکانیدا کێشی بڕگە (پەنجە) و سەروای دێڕی مەسنەوەی بەکارهێناوە، چونکە هەستی بە ڕەسەنایەتی و خۆماڵی (کێش)ەکە کردووە، بۆیە گەڕاوەتە سەریان. دیلان جگە لەوەی شاعیربووە ئەستێرەیەکی گەشی درەوشاوەی ئاسمانی ئاواز و گۆرانی کوردی بووە، دەنگ خۆش و مەقام زانێکی کەم وێنە بووە. نمونەیەك لە هۆنراوەی دیلان:

شێخ مەحمودی زیندوو

لەکێ بپرسین سۆراخی ڕاستی دیارە نزیك تر هەر بەرانانە
بەرانان دەخیل دراوسێی دڵسۆز ئێستا ئەو بەرت کێی لا میوانە؟
هەواڵێ پرسە لە داری کەلی شێخ لەوێ ماوە یا لە سەیوانە؟
ئێستە سێبەری سەرجەستەی کفنی هەتاوی سوورە یا ئەرخەوانە؟
ئێستە پێخەفی نەرمو نۆڵی شەو بەردە یا خاکی کانی ئاسکانە؟
بەردە قارەمان لە جێی خۆی ماوە هەر لە دەربەندە یا لە پیرانە؟

(سێ دێڕ بۆ لەبەرکردن)

لێکدانەوەی وشەکان

وشە	واتاکەی
شەو بەرد، کانی ئاسک	ناوی گەڕەکە
بەردە قارەمان	ناوی شوێنە
بەرانان	ناوی زنجیرە چیاییێکە
داری کەلی	گوندەکەی شێخ مەحمودە
دەربەندە	مەبەستی دەربەندی بازیانە

وەرزی دووەم

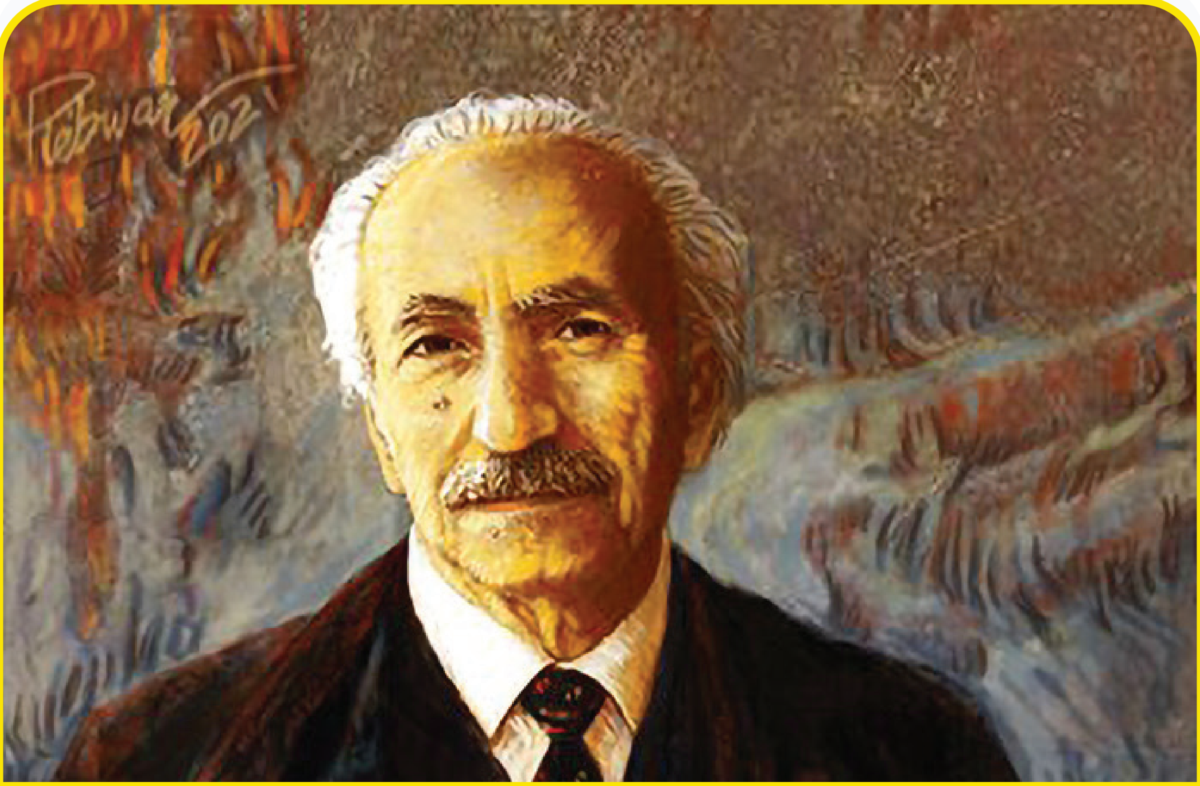

سەبری بۆتانی (١٩٢٥-١٩٩٨ز)

سەبری بۆتانی ل سالا (١٩٢٥ز) ل گوندێ (دەلو)ێ ل باژێرێ (سێرتێ) ڤە لکوردستانا تورکیا ژ دایک بوویە.

ل سالا (١٩٤٦ز)ێ هاتە گرتنو دزیندانا (موسل) هاتە زیندانکردن، هەر لوێرێ ژ نو دەست بە ڤەهاندنا هەلبەستێکر، ل سالا (١٩٦١ز) گەهشییە ناڤ ریزێن شۆڕشا ئەیلولا مەزن.

بۆتانی چرایێ مەیدانا ئەدەب و ڕۆشنیریا کوردییە، بەرهەمێن وی (پەخشانو هۆنراو)، ئەڤینداریا وەلات و کوردینیێ و مرۆڤایەتیێ و براینی و وەک هەڤی، بخۆ ڤەگرتییە، نازک و ئاسان هاتینە نڤیسین هەموو تەخێن جڤاکیو کۆمەلێن خەلکی تێبگەهن.

ب درێژاهیا ژیانا خۆ خەبات بۆ کورد و کوردینیێ کرییە و هەردەم پێنوس

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

و خامـــێ وی دڤێیرێ دا بەرهەمدار بوویە و بە دەیان ڤەکۆلین و چیرۆک و پەخشـــان و بابەتێـــن فۆلکلـــۆری د گۆڤار و ڕۆژنامێن کوردیدا بەلاڤ کرییـــە، ل ١٩٩٨ ل باژێری ئۆسـلۆی پایتەختێ نەرویج گیانێ خۆ ل دەســـتدایە و هەر لوێرێ هاتییە ڤەشـــارتن.

نمـونـە: ئەڤ هەلبەستە ب هەلکەفتا دەست پێکرنا شۆڕشا نو هاتییە نڤیسین.

عاشـــقان پـــەردە دڕاندن چـــەپ و ڕاســـت
نامـــە ل پـــێ نامـــێ شـــاندن چەپ و ڕاســـت
پەیـــكو مزگێنـــی دهاتـــن پێـــلو پیـــــل
ب ئـــاوازەك نـــوو ســـتراندن چەپ و ڕاســـت
جوتیـــارو ڕێنجبـــەرو پـــالان شـــەڤ و ڕۆژ
ژ دەمـــێ هـــەڤ درەڤانـــەن چەپ و ڕاســـت
شـــلیپان دهاتـــن مەیدانـــێ کـــتو جـــــۆت
وەك بـــازان شـــەپەڕ شـــەقاندن چەپ و ڕاســـت

(سێ دێڕ بۆ لەبەر کردن)

لێکدانەوەی وشەکان

وشە	واتاکەی
شلیپان	شەپول شەپول
کێفـەڕات	خەبات
کت و جۆت	تاک و جوت

مقداد مەدحەت بەدرخان

(مقداد مەدحەت بەدرخان) کوڕێ (میر بەدر خان)ە، بنەماڵەکەیان بە بنەماڵەی (ئازیزان) ناسراوە کە لە ساڵانی (١٥١٤ - ١٨٤٧ ز)دا لە میرەکانی میرنشینی (بۆتان) بوون، دراوێکی تایبەتی بە ناوی خۆی بۆ میرنشینی بۆتان دروستکردبوو. ئەم بنەماڵەیە ڕۆڵێکی گەورەیان هەبوو لە چاندنی هەستی نەتەوایەتی لە ناو میللەتی کورددا.

(مقداد مەدحەت بەدرخان) کاتێك هەستیپێکردووە کە میللەتی کورد پێویستی بە خەباتی ڕۆشنبیری هەیە، بە ئەرکی زانیوە کە ڕۆژنامەیەکی کوردی بڵاوبکاتەوە، بەڵام لەبەرئەوەی سوڵتانەکانی عوسمانییەکان نەیاندەهێشت ڕۆژنامەنوس ئازادی هزر و بیری هەبێت لەناو کۆمەڵگەی کوردیدا، مقداد مەدحەت ناچاربووە بۆ قاهیرەی پایتەختی میسر کۆچ بکات و ڕۆژنامەیەکی بەناوی (کوردستان) لەوێ دەربکات.

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

یەکەمین ڕۆژنامەی (کوردستان) لە (٢٢) ی نیسانی (١٨٩٨ز) لە قاهیرە دەرچووە. ئەم ڕۆژە دەبێتە گۆڕانکارییەکی گرنگ لە مێژوی میللەتی کورددا، لەم ڕۆژەدا وشەی کوردی لەگەڵ گولەی تفەنگی خەباتکەرەکان بوونەتە هاوسۆز و هاوکار.

سولتانی عوسمانی حەزیدەکرد ڕۆژنامەی کوردستان کە لەناو لانکەدا بوو لەناوبەرێت و تاکو پێنەگات و نەبێتە ڕۆژنامەی دایک و بەرهەمدار بێت، بەلام لاوەکانی بەدرخانییەکان لە هیوا و خواستەکانی سولتان بەهێزتربوون بۆیە توانیان درێژە بە بەردەوامی و بەدەرچوونی ڕۆژنامەی کوردستان بدەن. لە نێوان سالانی (١٨٩٨ – ١٩٠٢ز) (٣١) ژمارە لە چوار شاری جیاجیادا دەربکەن، هەر ژمارەیەکی (٢٠٠٠) دانەی لێچاپدەکرا و لە کوردستان بەسەر خەڵکدا بڵاویان دەکردەوە بەمەبەستی ڕۆشنبیرکردنی میللەتی کورد و گرنگیدان بە زمانی کوردی.

(مقداد مەدحەت) ژمارە (١ – ٥)ی لە قاهیرە دەرکرد. دوای ئەوەی توشی نەخۆشی بوو، سولتانی عوسمانی ناچاریکردووە بگەڕێتەوە ئەستەنبوڵ. برایە بچوکەکەی (عەبدولڕەحمان پاشا بەدرخان) ناچار بوو بەرەو (جنیف- سویسرا) بچێتو ڕۆژنامەی (کوردستان) ژمارە (٦- ١٩) لەوێ دەربکات، جارێکیتر گەڕایەوە میسر، ژمارە (٢٠ – ٢٣) لە قاهیرە دەرکردووە و ژمارە (٢٤)ی لە لەندەن دەرکردووە، ژمارە (٢٥ – ٢٩)ی لە (فۆلکستون) لە ئینگلتەرا دەرکردووە، ژمارە (٣٠ – ٣١) لە جنێف بڵاوکرانەوە کە دوا ژمارە بوون.

ئەو بابەتانەی کە ڕۆژنامەی کوردستان بە خۆیەوەی گرتوون (سیاسی، مێژویی، کۆمەلایەتی، ئاینی، ...هتد) بوون.

١- پارچە نوسینێکی مقداد مەدحەت بەدرخان:

لـــە یەکەمیـــن ژمـــارەی ڕۆژنامەی کوردســـتان بڵاوبـــۆوە کە تێیدا مەبەســـتی دەرکردنـــی ڕۆژنامەی کوردســـتان دیاریدەکات. بە کەمێک دەســـتکاری لە ڕێنوســـدا دانراوە.

(ســـەد هـــزار شـــوکر و حەمد ژ خـــودێ تەعالارە ئـــەم موســـلمان خەلق کرن و دزانینـــا عیلـــم و مەعریفەتێ دە هـــش و زەکادا مـــە. دەرحەقـــا عەلماندنا عیلم و مەعریفەتـــێ ڕەگەلـــەک ئایەتێن جەلیلە و ئەحادیســـێن شـــەریف هـــەن، دونیایێ دە چقاس موســـلمان هەبن د گونـــد و باژێرێن هەمیادە مەکتەب و مەدرەســـە و جەریدە هـــەن، دوونیایـــێ دە چ دبەو چ نابـــە جەریدە دنقیســـن حەیفا من تیـــت ژ کوردارڕ کـــورد ژ گەلەك قەوما زێدەتر خـــودێ هش و زەکانە، جامێرن دبونێن خوە دەڕاســـت و قەوی نە، خورتن و دیســـا وەکە قەومێـــن دی نەخوەندانە، نـــە دەولەمەندن، دونیا یـــێ دە چ دبـــە جیرانێ وان موســـقوف چاوەیـــە وێ چ بکە نزان لەومـــا ڕیا خودێ دە مـــن ئـــەڤ جەریدەیاها نقیســـی ب ئیزنا خودێ تەعـــالا پاش نهۆ دهـــەر پازدە ڕۆژا دە جارەکـــێ ئەزێ جەریدەکێ بنقیســـم، ناڤێ وێ من کریە (کوردســـتان) دڤێ جەریـــدێ دە ئەزێ بەحســـا قەنجیـــا عیلـــم و مەعریفەتا بکم. ل کـــو دەرێ مرۆڤ دعەلمـــە، ل کو دەرێ مەدرەســـە و مەکتەبێن قەنج هەنە، ئەزێ نیشـــا کـــوردا بکم، ل کودەرێ چ شـــەڕ دبـــە دەولەتێن مەزن چ دکن چاوە شـــەڕ دکن تجـــارەت چاوە دبە، ئـــەزێ هەمیـــا حیکایەت بکـــم هەتا نهۆ کەســـێ جەریـــدەک هولێ نەنقیســـییە ئەڤ جەریـــدە یـــا منا یـــا ئەولییە، لەو مـــا وێ گەلەک کێمایـــی هەبێت، ئـــەز هیڤی دکم کێمایـــا جەریدێ ژ من ڕەبنقیســـن هەمی تشـــت وەکی نوو چێ دبن کێمن، (پاشـــی هینگـــێ دچە دکـــەوە ڕێدە) ئەڤـــە ئێدی ئەزێ دەســـت بە مەقســـەدێ بکم)).

٢- هەروەهـــا لە ژمـــارە (٣)ی ڕۆژنامـــەی (کوردســـتان) کە لـــە (١٨٩٨ز) لە میسر دەرچووە، (مقـــداد بەدرخان) دەنووســـێت:

((عالمـــەک ژ ســـۆرا هەبی ســـالا دی وەفات کـــر ڕەحمەتا خودێ لـــێ بە، خودێ

گونەهێـــن وی بغەفرینـــە، ناڤێ وی (حاجـــی عەبدولقادر) بی، ئەڤ مرۆڤ ســـاغیا خـــوەدە گەلـــەک خەبتـــی دەرحەقا عەلماندنـــا علمو مەعریفە تێـــرە، گەلـــەک بەیت و ئەشـــعارێن کرمانجی دنڤیســـی، رێ دکر ولاتێ خوە ســـۆرا، عەزمانـــێ وی عەزمانێ ســـۆرایە لۆما کورد حەمی ڤـــی عەزمانی نزانن، پشـــتا کتێبا مەمو زینـــی دە بخەتێ دەســـتێ خوە هن بەیـــت نڤیســـینە، تەبەروکەن من ئـــەو ئەبیات لڤـــی جەریدەییدە بنڤیسین)).

(ئەم دوو پەخشانە تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

لێکدانەوەی وشەکان

وشە	واتاکەی
ژ سۆرا هەبی	لە سۆران هەبوو، مەبەستی ناوچەی سۆرانە
سالا دی	ساڵی پێشوو، ساڵی ڕابوردوو
ساغیا خوەدە	لەژیانی خۆیدا، کاتێ کە ساغ بوو
گەلەك خەبتی	زۆر (گەلێك) خەباتی کرد
ڕێ دکر	دەینارد، ڕەوانەی دەکرد
عەزمانێ وی	زمانی ئەو
لۆما	چونکە، لەبەر ئەوەی
هن بەیت نڤیسینە	هەندێك بەیت یا شیعری نوسیووە
لەوڕا	بۆیێ، ژبەر هندی
ب هەروەیی	بە خۆڕایی، بێ پارە
دچەو دکەوە ڕیدە	دەچێتو دەکەوێتە ڕێ

شاکر فەتاح (١٩١٤ - ١٩٨٨ز)

ناوی (شاکر فەتاح ئەحمەد)ە، لە ساڵی (١٩١٤ز)لە شاری سلێمانی لەدایکبووە، لە بنەماڵەیەکی خوێندەوار پەروەردەکراوە، لە سەرەتای منداڵیدا چووەتە بەر خوێندن لە حوجرەی فەقێیان، لە دواییدا چووەتە قوتابخانە و سەرەتایی لە سلێمانی تەواوکردووە، دواناوەندی و کۆلیژیی مافی لە بەغدا تەواوکردووە.

لە شەوی ١٨-١٩٨٨/٣/١٩ گیراوەو لە ناوەڕاستی ئەیلولی ساڵی (١٩٨٨ز) شەهید کراوە و گەیشتۆتە ڕیزی شەهیدانی کوردستان، شاکر فەتاح یەکێکە لە نوسەرە ناسراو و ناودارەکانی کورد، کە لە ماوەیەکی گرنگ و پڕ ڕووداو لە بزووتنەوەی ڕۆشنبیری و ئەدەبیدا ڕۆڵێکی گەورەی هەبووە. لەگەڵ ڕۆژنامەکانی (بانگی کوردستان، ڕۆژی کوردستان، ئومێدی ئیستیقلال، بانگی هەق)کاریکردوە.

شاکر فەتاح لە پیرەمێرد فێری نوسین و خوێندنەوەی کوردی بووە، کە چۆتە لای هانیداوە بۆ کۆکردنەوەی وشەی کوردیی پەتی، زۆرجار بە دوای وشەی

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

زۆر شـــوێن گەڕاوە و تۆمـــاری کردوون و بـــۆی بردووە.

شـــاکر فەتـــاح لەگەڵ دەســـت بەکاربوونـــی وەک (قایمەقام) لە شـــارۆچکەکانی کوردســـتاندا، خەریکـــی دەرکردنی ڕۆژنامە و شـــانۆگەری و کردنـــەوەی کتێبخانە و بەخشـــینی کتێب بووە.

شاکر فەتاح لە گەڵێ بواردا بەرهەمی ئەدەبی هەبووە، لەوانە:

١- هۆنـــراوە: زۆربـــەی هۆنراوەکانی لە دەوری مەبەســـتی کۆمەڵایەتی و وەســـف و دڵداری و نامەی شـــیعری دەسوڕێنەوە، پرســـی هەژاری و زۆرداری و نەخوێندەواری و دواکەوتوویـــی کۆمەڵی کوردەواری و وەســـفی سروشـــتی کوردســـتان و ئافرەت بە زەقی لە ناوەڕۆکـــی هۆنراوەکانیدا ڕەنـــگ دەدەنەوە.

٢- وتـــار: لە ســـەرەتادا گرنگی بە وتـــاری ئەدەبـــی داوە، دواتر گرنگـــی بە وتاری کۆمەڵایەتـــی داوە، بە قوڵی گیروگرفتـــە کۆمەڵایەتییەکانی خســـتۆتە ڕوو، ئەوەندەی پێیکرابێ چارەســـەری بۆ دۆزیونەتەوە، هەروەها هەندێک وتاری سیاسیشـــی نوســـیوە.

٣- چیـــرۆک: کۆمەڵێـــک چیرۆکـــی نوســـیوە، لـــە ناوەڕۆکیاندا باســـی گەلێـــک دەردی کۆمەڵایەتـــی و دیمەنـــی دواکەوتنـــی کۆمەڵـــی کردووە.

٤- چیـــرۆک بـــۆ منـــداڵان: کۆمەڵـــە چیرۆکێکی منداڵانـــی نوســـیوە، هەروەها چەند چیرۆکێکـــی منداڵانی وەرگێـــڕاوە بۆ زمانـــی کوردی.

٥- ژیاننامە: چەند ژیاننامەیەکی نوســـیوە، وەک (ئاوێنەی ژینم، خەباتی ڕۆشـــنبیران، یادنامە).

٦- گەشـــتنامە: چەند گەشـــتنامەیەکی نوســـیوە، وەک (گەشـــتی پێنجوین، گەشـــتی شـــاربازێر، گەشـــتی ســـرۆچک، گەشـــتی هەڵبجەو هەورامان).

٧- گفتوگـــۆ: لـــە نامیلکەی ئاهەنگی ڕۆشـــنبیراندا ســـێ گفتوگۆی جـــۆراو جۆری لە بـــارەی (کۆمەڵایەتی، مێـــژوی، ئاینـــی) بڵاوکردووەتەوە.

٨- لێکۆڵینـــەوە ئەدەبییەکان: لە بەرهەمی ئەم شـــاعیرانەی کۆڵیوەتـــەوە (ئەحمەدی خانـــی، زێوەر، بێکـــەس، حاجی قـــادری کۆیی، مەلا کاکـــە حەمە).

٩- وەرگێـــڕان: لە بـــواری وەرگێراندا ڕۆڵێکـــی گرنگی گێڕاوە، گەلێک کتێبی نوســـەرە ناودارەکانـــی جیهانی وەرگێڕاوە بـــۆ زمانی کوردی.

نمونەیەك لە پەخشانی شاكر فەتاح:

بەرخەكە!

كوڕەكـــەم لـــە تەمەنی دوانزە ســـاڵاندا بوو، ڕۆژێک هەســـتیكرد بـــە ئاوارەیی و تەنیایـــی، ئەگەڕا بۆ شـــتێک دڵـــی خۆی پێخۆش بكات، خۆشەویســـتی و دڵســـۆزی و چاودێریـــی خـــۆی تیا بەخت بـــكات، نا چـــاری كـــردم بەرخۆڵەیەكی بـــۆ بكڕم لە مەڕســـەربڕێك (قصاب) زۆری پێ نەچوو كوڕەكەم بوو بە دۆســـتێكی گیانی بەگیانیی بەرخەكـــە، بەرخـــە بەســـەزمانەكە وا هۆگری بوو بـــوو كە كوڕەكەم ئەڕۆیشـــت ڕای ئەكـــرد بە دوایـــا، لێی ئەچووە پێشـــەوە، خۆی تێهەڵ ئەســـوو، یاری لەگـــەڵ ئەكرد، كوڕەكەمـــی لە جێگای دایكـــی دانابوو، ئەو دایكەی كە خواپەرســـتی و ناپەســـەندی نەوەی ئـــادەم لەوی جـــویێ كردبووەوە!

هـــەر چەنـــد بەرخەكە بە تەنیـــا بمایەوە ئەیباڕانـــد: كوڕەكەمـــی بانگ ئەكرد پێویســـتیی جێ بەجێ بـــكات، هاودەمـــی بكات، دڵی خـــۆش بكات، جـــا كوڕەكەم چەنـــد بەختیار بـــوو بوو بـــەو بەرخە بەســـەزمانە!

بەرخەكـــە هەموو كاتێكـــی، هەموو بیرەورییەكـــی كوڕەكەمـــی داگیركردبوو، كوڕەكـــەم ئەوەندەی بە تەنـــگ دڵی ئەو بەرخـــەوە بوو، بە تەنگ دڵی كەســـی ترەوە نە بو و !

بەڵام بـــەلای منەوە باڕاندنـــی بەرخەكە لـــە بانگ كردنی كوڕەكـــەم زۆرتری تیابوو، شـــتێكی گرنگ تری تیا بوو، دیلیی‌و بەندەیی و بێ دەســـەڵاتیی بەرخەكەشـــی ئەنوانـــد بەرامبـــەر بەهێزێكی وا كە نـــەی ئەتوانـــی بەرەنگاری بـــكا! بەرخەكە لە خۆشەویســـتی و دڵســـۆزی و چاودێریی دایكـــی بێ بەش كرابوو، لە خۆشەویســـتی و دڵســـۆزی و چاودێری كوڕەكەم دڵنیانەبوو، بەشـــتێكی دەســـت كـــردی ئەدایە قەڵەم،

ئــەو حەزی ئەكــرد بچێتـــەوە لای دایكی، حەزی ئەكرد سەربەســـتی خۆی دەســـت كەوێتـــەوە، لە زۆرداری دوور كەوێتەوە، لەبەر ئەوە هەســـتی بە ترس ئەكرد، ئەترســـا لەوەی شـــتێكی بەســـەر بێ! لە ڕاســـتیدا بەرخەكـــە بە هەڵە نەچـــوو بوو...

چۆن ئەبـــوو باوەڕبكا بە دۆســـتایەتیی كوڕەكەم و ئەو مەڕســـەربڕەی كە ئەو بەســـەزمانەیان لەدایكـــی خـــۆی كردبـــووەوە؟!.. بەرخەكە بە دڵ هەســـتی ئەكرد بە جیاوازییەكـــی گەورە لــە ناوەند خۆشەویســـتیی دایكی كـــە پڕ بوو لە دڵســـۆزی و خـــۆ بەخت كـــردن و خۆشەویســـتیی كوڕەكەم و مەڕســـەربڕەكە كە پڕ بـــوون لە خۆ پەرستی!

لەبەر ئـــەوە چەند بـــە تەنها بمایـــەوە ئەیباڕانـــد، ئەلاّلایـــەوە چونكە خۆی لەتەنگ و چەڵەمەدا ئەدی، دەترســـا لـــەوەی لەناو بچێ، وا تێ گەیشـــتبوو كە ئەگەر بەهۆی كـــەم تەرخەمیی كوڕەكەمەوە لەبـــەر بێ ئاوی و بێ خۆراكـــی نەمرێ، دوور نییە ســـەگ و گورگ لە پەرژینـــی خانووەكەوە بـــاز بدەنـــە ژوورەوە پەلاماری بدەن بیخـــۆن، یاخود دز و درۆزن و زۆردار بەشـــەو بیدزن و ســـەری بڕن و گۆشـــتەكەی بفرۆشن!

بەڵكـــو بـــۆی هەیە كوڕەكەم خۆی ســـەری بـــڕێ و بیبرژێنێ و بیخـــوا، ئەمە ڕاســـتە كوڕەكەم دۆســـتێتی، دڵســـۆزێتی، بەڵام تەقو ئارەزووی چووە ســـەر گۆشـــتە ناســـكە خۆشـــەكەی؟! كێ ئەڵێ ســـەری نابڕێ؟ بۆ چ هەموو ڕۆژ هـــەزاران بەرخی وەك خۆی ســـەر نابڕێن بۆ خۆشـــیی بـــن دانی كوڕەكـــەم و هاوتـــای كوڕەكەم؟!..

لەبەرئـــەوە بـــارە باڕی ئەو بەرخـــە لە بـــاوك و دایـــك بڕاوە كلۆڵـــە، كە وەك هاوارێكی بێ دەســـەلات و بێ چارانـــم ئەهاتە بەر گوێ، كە ســـێ دارە لە نزیكیانەوە هەڵخرابێ، دڵمی ئەســـوتاند، جەرگمـــی ئەبرژاند!

تەنانەت ئەوەشــی لەبیــر ئەبردمەوە کــە کوڕەکەم و هەموو خێــزان نازیان ئەکێشــا و چاودێرییــان ئەکرد! بــەڵام منیش بە هەڵــەدا نەچوو بــووم، زۆری پێ نەچوو دۆســتایەتی و نازکێشــان و دڵســۆزی بەرانبــەر بەرخەکە لەبیــر کوڕەکەم و خێزان چــووەوە کاتێکــم زانی بەرخــی بەســەزمانیان داوە بە زەویــداو ئەیانەوێ ســەری بڕن و گۆشــتەکەی بکەن بە چێشــت کە لەســەیرانێکا دەرخــواردی چەند میوانێکــی زۆرداری وەک خۆیانیان بدەن! باش بوو فریاکەوتم و بەرخی بەســەزمانم لەدەســتیان ڕزگارکرد!...

گەلێــک لە نەتەوەکانــی ڕۆژهەڵاتیش داخەکەم لەو بەرخە بەســەزمانە ئەکەن! ئەوانیــش هەر چەندە ســەرۆکە خۆ پەرســتەکانیان خۆشەویســتییان بــۆ ئەنوێنن و یارمەتییــان پیشــان ئــەدەن و چاودێرییان پێشــکەش ئەکەن...

بەڵام هــەی هوو! تــازە چاویان کراوەتەوە، قەت چەواشــە نابن، لە ترســی گیانی خۆیان ناچــارن هەر هاوار و فریــاد بکەن تا خوا دەرگایەکــی ڕزگاربوونیان لــێ ئەکاتەوە!.

(ئەم پەخشانە تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

بەشی خوێندنەوە

قازی محەممەدی پێشەوا و کۆماری کوردستان (١٩٠١-١٩٤٧ز)

قـــازی محەمەد کــوڕی عەلی کوڕی میرزا قاســـمە، لە ســـاڵی (١٩٠١ز)لە شـــاری مهاباد (ســـابڵاخ) لـــە بنەماڵەیەکـــی ئاینی بەناوبانـــگ لەدایکبووە، هەموو زانســـتە ئاینییەکانی ســـەردەمی خۆی تەواوکـــردووە و زۆر کتێبی بێگانـــەی خوێندۆتەوە، جگە لە زمانی فارســـی (ڕوســـی، ئینگلیزی و عەرەبی) بە نوســـین و خوێندنـــەوەی زانیوە.

یەکەم جـــار، کە قوتابخانـــە کراوەتەوە، قـــازی محەمەد کراوە بە ســـەرۆکی (اداره المعـــارف)ی ناوچەکـــە، بێ ئـــەوەی یارمەتـــی و موچە لە میـــری وەربگرێت، هەمیشـــە خەڵکی هانـــداوە بۆ خوێندن و خوێندەواری، پاڵپشـــتی هـــەژار و جوتیار و ڕەنجدەران بوو، هەســـتی نیشـــتمانپەرەوەری و دیموکراســـیخوازی کاری لە بیروباوەڕ و ڕێبازی ژیانـــی کردووە.

ســـاڵی (١٩٣٨ز) قـــازی عەلـــی باوکی کۆچـــی دواییدەکات، قـــازی محەمەد دەبێتـــە قازی مهاباد، لە ســـاڵانی جەنگی جیهانی دووەمـــدا (١٩٣٩- ١٩٤٥ز) دەوڵەتی شاهەنشـــاهی لە ئێران بێهێز دەبێت، دەســـەڵاتی بەســـەر زۆر ناوچـــەی حوکمڕانی خۆیدا لە دەســـتـــدەدات، هەر لەو ســـاڵانەدا هێزی ســـوپای یەکێتی سۆڤیەت بەشێک

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

لە خاکی ئێران داگیـــردەکات، ئەم بارودۆخە لەلایەک و گەشـــەکردن و بەرزبوونەوەی هەســـتی کوردایەتی لە کوردســـتانی ڕۆژهەڵاتدا لەلایەکی تـــرەوە، بوو بە هۆی ئەوەی ڕێکخراوێکـــی نیشـــتمانی ڕزگاریخـــواز بە نـــاوی (کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردســـتان) (ژ.ک) ســـاڵی (١٩٤٢ز) لە مهابـــاد دابمەزرێنرێت، ئەم کۆمەڵەیە گۆڤاری (نیشـــتمان) یـــان کردە زمانحاڵی خۆیان، لەو ســـەردەمەدا گۆڤاری (نیشـــتمان) ڕۆڵی گرنگی بینی لە هۆشـــیارکردنەوەی خەڵکی ناوچەکە و ئاڕاســـتەکردنیان بـــۆ کاری ڕێکخراوەیی و نیشتما نی .

هەر کۆمەڵـــەی (ژ.ک) بووە هۆی دامەزراندنی (پارتی دیموکراتی کوردســـتان) لە ســـاڵی(١٩٤٦ز). لـــە (٢٢ی کانوونی دووەمـــی (١٩٤٥ز)دا کۆماری کوردســـتان لە مهابـــاد دامـــەزرا و قازی محەمـــەد بووە ســـەرۆکی کۆمار و لەگـــەڵ سرودی (ئەی ڕەقیب) لـــە مەیدانـــی چوارچرا (ئـــاڵای کوردســـتان) هەڵکرا، پـــاش چەند ڕۆژێك دەســـتەی وەزیران لە ســـیازدە کـــەس دیارکران.

ئەگـــەر چی کۆمـــاری مهاباد یازدە مانگ لە تەمەنی پڕ شـــانازی بەســـەربرد، بەڵام لـــەو ماوە کورتـــەدا ناوچەی ژێر دەســـەڵاتی کۆمـــاری کوردســـتان لە ڕووی ئابـــوری و کۆمەڵایەتییەوە گەشـــەیکرد، بایەخـــی زۆر بەزمان و ئەدەبـــی کوردی درا، ژمارەیـــەک ڕۆژنامە و گۆڤـــاری بە توانا دەرچـــوون و بوونە ناوی دیـــار لە کاروانی ڕۆژنامەگـــەری کوردیـــدا، لەوانە: (ڕۆژنامەی کوردســـتان، گۆڤاری ئـــاوات، گۆڤاری هەڵاڵـــە، گۆڤاری هاواری نیشـــتمان، گۆڤـــاری گڕوگاڵی منداڵانی کـــورد)، هەروەها هێزی ســـوپای کۆمار دامـــەزرا، بزوتنـــەوەی شـــانۆگەری چاڵاکی بەخـــۆوە بینی، شـــانۆی (دایکی نیشـــتمان) نمایشکرا.

دوای یـــازدە مانگ بەهـــۆی گۆڕانی بارودۆخی سیاســـی جیهـــان و ناوچەکە و کشـــانەوەی ســـوپای ســـۆڤیەت لە ناوچەکە و نەبوونی کادری ئیداری و پســـپۆری شـــارەزا بـــۆ جێبەجێکردنـــی کارەکانـــی کۆمارەکە، هەروەهـــا نابەرابەری ســـوپای ئێـــران و هێزی کۆمـــار، بوونە مایـــەی لاوازبوون و شکســـتی کۆماری کوردســـتان لە بەرامبەر لەشـــکری ئێرانـــدا، بەم جۆرە بـــە پیلانێکی دەرەکی و ناوەکی نەخشـــە

کێشراو، قـــازی محەمەد و هاوڕێکانی ناچارکران خۆیان بدەن بە دەســـت لەشـــکری دوژمنەوە، دوژمن زۆر دڕندانە وەک پیشـــەی هەمیشـــەییان، لـــە ڕۆژی (١٩٤٧/٣/٣١ز) دا لە مەیدانی چوارچرادا، قازی محەمەد و حســـین ســـەیفی قـــازی و ژمارەیەک لە قارەمان و شۆڕشـــگێڕانی کوردیان لەســـێدارە دا.

پێشـــەوا قازی محەمەد نەیویســـت لە ناخۆشـــی و شکســـتدا میللەتەکەی جێ بهێڵێـــت، کە لە خۆشـــی و دامەزراندنـــی کۆماردا لەگەڵیـــان بوو، لەبـــەر ئەوە زۆر جەســـورانە چووە پێشـــوازی مەرگ و بووە ناوێکی نەمر، ســـەرکردەیەکی هەڵکەوتووە لە مێـــژووی هاوچەرخـــی کورد.

شـــاعیر و نوســـەری ناسراو ئیبراهیم ئەحمەد (بلە) لە ماتەمی لە سێدارەدانی پێشـــەوادا دەڵێ:

گەرچـــی شـــیوەنە شـــینی پێشـــەوا
گریـــان نەنگییـــە لـــە شـــینی ئـــەوا
بێخـــی ناکۆکیـــو نیفـــاق هەڵکەنـــدن
ڕێگـــەو شـــوێن دانان بـــۆ تۆڵە ســـەندن
یەکگرتـــن، جەنگیـــن، نەبەرد، تـــا مردن
هەوڵـــو تەقـــەلای گـــەل، ئازادکـــردن
گیانـــی بڵنـــدی ســـەرۆك ئەکـــەن شـــاد
ئەیگەیـــەننە بـــە هەشـــتی مـــوراد

بۆ زانین

شـــانۆی (دایکی نیشتمان) لە ســـەردەمی کۆماری کوردستاندا نمایشکرا، ناوبانگی دەرکردو لە شـــوێنە دوورەکانی کوردستانەوە خەڵک بۆ تەماشـــاکردنی دەچوونە مهاباد و نەخشـــێکی بەرچاوی هەبوو لە هۆشـــیارکردنەوە و جۆشدانی هەســـتی نەتەوایەتی لەنێو خەڵکدا، بەتایبەتی لەنێـــو لاوانی نەتەوەکەماندا.

لێکدانەوەی وشەکان

واتاکەی	وشە
دەوڵەت	میـری
مەعاش، بژێوی	موچە
نا یەکسان	نابەرابـەر
بەڕێوەبەرایەتیی گشتی پەروەردە	اداره المعارف
سەرچاوەی ناکۆکی	بێخی ناکۆکـی
لە گۆڕانی دووبەرەکی و دووزمانی	نیفاق هەڵکـەندن
پیشاندرا	نمایشکـرا
کارێکی دیار	نەخشێکی بەرچـاو

گفتوگۆ

١- جەنگـــی دووەمـــی جیهانـــی (١٩٣٩ – ١٩٤٥ز) چ کاریگەرییەکـــی هەبـــوو لـــە دامەزراندنـــی کۆمـــاردا؟

٢- کۆمەڵەی (ژ.ک) کەی دامەزرا و کام گۆڤاریان کردە زمانحاڵی خۆیان؟

٣- کۆماری مهاباد کەی و لەکوێ دامەزرا؟

٤- ناوی بەشێك لەو ڕۆژنامە و گۆڤارانە بنوسە کە لە سەردەمی کۆمار دەرچون.

٥- تەمەنی کۆماری مهاباد چەند بوو؟

مەستورەی ئەردەڵانی (١٨٠٥–١٨٤٨ز)

ماهشەرەف خانم ناسراو بە مەستورەی کوردستانی یان مەستورەی ئەردەڵانی ناسراوە، لە ساڵی (١٨٠٥ز) لە کاتی دەسەڵاتداریی (ئەمانوڵلاخانی والی)، لە بنەماڵەیەکی فەرهەنگ دۆستی قادرییەکان، لە شاری سنە لە دایکبووە. هەرلە منداڵییەوە لەلای باوکی فێری زمانی کوردی و فارسی و عەرەبی بوو، بە پێچەوانەی دابونەریتی ئەوکاتە کە کچ و ژن مافی خوێندنیان نەبوو، باوکی هاندەر و مامۆستای بوو، زۆری پێ نەچوو کە ئەم شۆڕە ژنە بەتوانا و بلیمەت و ماندونەناسە لە ناو جەرگەی ئەدەب و هونەردا دەرکەوت، چووە ناو ڕیزی شاعیران و نوسەرانەوە.

ماهشەرەف خانم کە نازناوی شیعری مەستورەی بۆخۆی هەڵبژارد، بە کەڵک وەرگرتن لە ئارەزو و هەستی سروشتی خۆی بە فارسی و کوردی شیعری هۆنیوەتەوە. مەستورە توانیویەتی لە قاڵبی قەسیدە و غەزەلدا لەگەڵ شاعیران و نوسەرانی کاتی خۆی هاتوچۆ و شیعر گۆڕینەوەی هەبێت، لەگەڵ

---

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

هەندێکیشـــیاندا شــەڕە شــیعری هەبوو. هەروەها مەســـتورە خانم لە مێژونوسیندا توانیویەتـــی پـــێ بە پێی مێژونوســـان بڕواتە پێشـــەوە و خۆی نیشـــانبدا.

مەســـتورە لە ســـاڵی (١٨٢٨ز) بە زۆر و گوشـــار لە خوسرەوخان کوڕی ئەمانوڵاخانی گـــەورە مـــارە دەکرێت. میـــرزا عەلـــی ئەکبەر مونشـــی لەم بـــارەوە دەنوســـێت: ((مەســـتورە چونکـــە خـــۆی هاوپلە و پایـــەی پیاوانـــی زەمانی خـــۆی دەزانی، لەم شـــوکردنە ناڕازیی بوو و نەی دەویســـت ســـەربگرێت)). خوسرەوخان، باوک و باپیری و چەنـــد کەسێک لـــە بنەماڵەکەیان دەگرێـــت و دەیانخاتـــە بەندیخانە، گوشـــاری خســـتوەتە ســـەر ئەبولحســـین بـــەگ و سی هـــەزار تمەنی لێدەســـتێنێ، شـــەرتی ئازادکردنـــی بنەماڵەکـــەی ئەوە بـــووە کە مەســـتورە ڕازی بێت بەو هاوســـەرگیرییە، ماهشـــەرەف خانـــم تەنیـــا ڕێگەیەکی لـــە بەردەمـــدا مابـــووە خـــۆ بەختکردن و قبوڵکردنی هاوســـەرگیری لـــە گـــەڵ خوسرەوخاندا بوو.

مەســـتورە زۆربەی کاتی خـــۆی بە خوێندنـــەوە و هۆنینەوە و مێژو نوســـین تەرخان دەکـــرد، لەبەرئـــەوەی خوسرەوخـــان خۆی شـــاعیر بوو مەســـتورەی بۆ ئـــەم کارە هانـــدەدا و یاریـــدەری بـــوو، تا هێـــدی هێدی دڵی مەســـتورەی بە دەســـت هێنا و خۆشەویســـتیی خوسرەوخان لە دڵی مەســـتورەدا جێی خۆیکردەوە. ڕۆژانی خۆشـــی و کامەرانـــی مەســـتورە زۆری نەخایاند. خوسرەوخـــان لە تەمەنی گەنجیدا توشـــی نەخۆشـــی جەرگ بـــوو و دوای دوو مانگ لـــە تەمەنـــی(٢٩) ســـاڵیدا ماڵئاوایی لە دونیا کرد. وە بە هێرشـــی دەوڵەت بۆ شـــاری ســـنە و قۆڵبەســـتکردنی ڕەزاقولیخان کـــوڕی خوسرەوخـــان بنەماڵـــەی مەســـتورە لەســـاڵی(١٢٦٣کۆچی) بـــە ناچاریی ڕوویـــان کردە ئەماراتی بابان، لە شـــاری ســـلێمانی نیشـــتەجێبوون.

هەندێکیـــش بیر و ڕایـــان وایە هۆی ئەوەی کە نالی (شـــاعیری گـــەورەی کورد) لـــە غەزەلێکدا هەجوی مەســـتورەی کردووە کـــە بەم بەیتە دەســـتپێدەکات:

مەســـتورە کـــە حەســـناو ئەدیبـــە بە حیســـابێ

هاتـــە خەوم ئەمشـــەو بـــە چ نازێـــك و عیتابێ

نالـــی لـــەم هەجوە مەبەســـتی ئـــەوە بـــووە کە مەســـتورە بـــە کوردی شـــیعری نەگوتـــووە، بەم جـــۆرە گەرەکی بووە کـــە لە حورمـــەت و ڕێزی ئەو کـــەم بکاتەوە، بـــەڵام بـــە پێچەوانەوە ئەو شـــیعرە بـــوو بە هـــۆی ئەوە کـــە مەســـتورە زووتر لە نـــاو کۆمەڵـــگادا بناسرێت. پێویســـتە ئامـــاژە بەوەش بکەین کە شـــاعیر و نوســـەر (حســـێن بەفرین) لەســـاڵی (٢٠٢٠ز) دیوانی نالی چاپکردووە و ئامـــاژە بەوە دەکات کە شـــیعری مەســـتورەکەی نالی، هـــی نالی نییە و بەنـــاوی ئـــەوەوە بڵاوکراوەتەوە. هەروەهـــا هیـــوا محەمـــەدی بۆچوونی وایە کـــە حەبیبەکـــەی نالـــی بریتی بووە لە مەســـتورە و نالی حـــەزی لێکـــردووە و ئەو هەموو شـــیعرەی بۆ گوتـــووە، بەڵام لەئەنجامـــدا بۆ نالـــی نەبووە.

مەســـتورە لە زمانی فارســـیدا هونەر و بەهرەی خۆی نیشـــاندا و توانی شـــوێن پێی خـــۆی لە ناو شـــاعیران بکاتەوە. شـــاعیر (ئەحمەد بەگی کۆماســـی) وەســـفی مەســـتورەی کـــردووە و لەدێرێکدا دەڵێ:

مەســـتورەو فـــەردش وێنـــەی گەوهـــەرەن
نـــە موڵـــك عەفـــاف ئـــەو چـــوون جەوهەرەن

لـــە کۆتاییەکانـــی تەمەنی مەســـتورە توشـــی نەخۆشـــی تاعون بوو، لەســـاڵی (١٨٤٨ز) دڵـــی ئەویـــنداری لـــە تریە کـــەوت و لە گردی ســـەیوانی نزیکی شـــاری ســـلێمانی بەخاك ســـپێردراوە، تا ئێســـتاش گڵکۆی ئەو ژنە بلیمەت و ماند و نەناســـە جێـــی ئەویـــنداران و لایەنگرانـــی هونەر و ئەدەبـــە، هەروەها لەکۆتاییدا پێویســـتە ئامـــاژە بەوە بکەیـــن پەیکەری مەســـتورەی ئەردەڵانـــی لەلایەن هـــادی زیائەدین دروســـتکراوە و ئێســـتا لە شـــاری هەولێر لە پارکی ســـامی عەبدولرەحمان دانراوە.

بەرهەمەکانی مەستورەی ئەردەڵانی:

١ـ دیوانی مەستورەی ئەردەڵانی، کەزۆربەی شیعرەکانی فارسی بووە، هەندێک لە لێکۆڵەران لایان وایە شیعرەکانی بەزمانی کوردی کە دیوانێک پێکدەهێنن فەوتاوە.

٢ـ کتێبی مێژوی ئەردەڵان.

٣ـ کتێبی عەقاید.

نمونەیەک لە شیعری مەستورە:

گرفتارم بە نازی چاوەکانی مەستی فەننانت
بریندارم بە تیری سینە سنوری نێشی موژگانت

لێکدانەوەی وشەکان

وشە	واتاکەی
هۆنینەوەی شیعر	دانان و نوسینەوەی شیعر
هەجو	داشۆرین
قۆڵبەستکردن	دستگیرکردن
گڵکۆ	مەنزڵگە، قەبر(گۆڕ)

گفتوگۆ

١- مەستورە ناوی چیە؟ کەی و لە کوێ لە دایکبووە؟

٢- مەستورە بە زمانێک شیعری هۆنیوەتەوە؟

٣- بۆچی مەستورە ڕووی کردە ئەمارەتی بابان؟

٤- مەستورە زۆربەی کاتەکانی خۆی بەچی تەرخاندەکرد؟

٥- بەرهەمەکانی مەستورەی ئەردەڵانی کامانەن؟

نرخی سەربەستی

لــەو ڕۆژەوە، کە مرۆڤ ئەم ســەر زەوییەی کردۆتە نیشــتەجێی خۆی هەمیشــە لــە پێناو ژیانــدا لە تێکۆشــاندا بووە، بێپشــو لەگەڵ سروشــتدا لــە بەربەرکانێ و شــەڕی ژیــان و مەرگدا بووە، ژیــری چەکی کاریگــەرو هۆی ســەرکەوتنیبووە لەم تێکۆشــان و جەنگەدا، پاش زاڵبوون و دانیشــتنی ســەر تەختی ســەرکردایەتی ژیان و پەیدابوونــی چینەکانی گەل مرۆڤ کەوتە چەوســاندنەوەی بــرای مرۆڤی، چینی چەوساوە پەیدابوو.

بــەم جــۆرە پیت و فــەڕ و ســامان و ئامێــری بەرهەمهێنەر بــوو بەماڵی مفتــی چینی چەوســێنەری بــە ژمارە کەم و بە ســامان و دەســەڵات بــە پێوانەی جــەور و ســتەم و زۆرداری یان فرە و بێســنور، چینــە چەوســاوەکەش ژمارەی لە ســنور بەدەرو لە ســاماندا مایە پوچ و لە دەسەڵاتیشــدا ژێر چەپۆک و پێشیل کراوە، بۆیە تێکۆشــانێکی نوێ بــۆ پچڕاندنی کــۆت و زنجیری بەندایەتی بۆ وەســتان ڕوو بە ڕووی چینی کاربەدەســت و چەوســێنەر، بۆ سەندنەوەی مافی خوراو وبنیاتــنانی کۆمەڵێکــی بەختیار و دوور لە چەوســاندنەوە و زۆرداری و ســتەم و دانان بە مافی ڕەوای چارەنووســی نەتەوایەتیــدا هاتە گۆڕێ.

هەموو گەلانی جیهان لەم خەباتە سەختە خوێناوییەدا هاوبەشن، هەرواش بەردەوام دەبێت تاکو داگیرکردن و چەوساندنەوە و ڕژێمی چینایەتی بنەبڕ دەکرێت و لەناودەبرێت.

نەتەوەی کوردی دلێریش لەم مەیدانەدا شان بەشانی گەلانی جیهان لە سەختترین خەباتدا بووە دژی چەوساندنەوەی نەتەوایەتیو چینایەتیی ئەو هەزاران هەزار قوربانییانەی نەتەوەی کوردو گەلانی جیهان لەم پێناوەدا پێشکەشیان کردووەو دەیکەن (نرخی سەربەستی) یە بۆ گەیشتنیش بەو ئامانجە پیرۆزە زۆر زیاتر لەوەی بەخشراوە ئامادەیە بۆ پێشکەشکردن.

لێکدانەوەی وشەکان

وشە	واتاکەی
بێپشو	بێ وەستیان
ژیری	عاقلیی
زاڵبوون	ب سەرکەفتن
ماڵی مفتی	ماڵی خۆڕایی ئانکو بەلاش
هاکا	هەربینا، هەر ئەوەندە زانی، ژ نشکەکیفە
تاڵە پیرۆزەکانی	تیرۆ شکێت پیرۆزێن

گفتوگۆ

١- مرۆڤ لە پێناوی ژیاندا چیکردووە؟
٢- کەی چینی چەوساوە پەیدابوو؟
٣- چارەی خۆنوسین پاشەڕۆژی گەلان بەرەو کوێ دەبات؟
٤- نەتەوەی کورد لە دژی چەوساندنەوە چیکردووە؟
٥- بۆچی مافی چارەی خۆنوسین پەیدابوو؟

دوازدە سوارەی مەریوان

شار قەڵاچۆلانە، حوکمڕان ئەحمەد پاشای گەورەیە کە بە (شا غازی ئەحمەدی لەشکر شکێن) بەناوبانگە، شیر و قەڵغان چەکی دەستی سوار چاکانی مەیدانە، ئێواران لە کەنار چەمی قەڵاچوالان دیوان دەگیرێ، پیاو ماقوڵان کۆمەڵ لەو گوێ ئاوە دادەنیشن.

ئێوارەیەک پیاوێکی بەشکۆی ئەسمەر، ڕیشێکی سپی تەنکی هێشتبووەوە بە ڕێدا دەهات و لۆزەندەرێکی کەڵەگەتی چوارشانە لە پشتەوە بوو، تازە خەتی سمێلی دانابوو چاوی وەک ئەستێرەی سیوەیل دەدرەوشایەوە، کە گەیشتە پێشەوە بە شەرمەوە هەواڵی پاشاو سەلیم بەگی مامیان پرسی، کە ئەحمەد پاشایان پیشاندان زۆر بەڕێزەوە سڵاویان کرد و چوونە پێشەوە ئەحمەد پاشا هەواڵی دەپرسێ تا بزانی کێیە، ئەویش خۆی دێتە زمان و دەڵێ: پاشام من مەلا هەمزەی ئەفغانیم ئەو لاوەش (ئەکرەم) ی بچوکتانە، سەودای دلاوەری و چەکبازی لە کەللە دایە ناوبانگی زەبرو زەنگی سەلیم بەگی بیستووە بەڵێنی بە خۆی داوە ئەگەر سەلیم بەگ بتوانێ شیرەکەی هەڵسوڕێنێ و دایوەشێنێ، هەتا ماوە

---

* تابلۆ: ڕێکخراوی سوارچاکی برایان

نۆکەری دەکات، ئەحمەد پاشـــا، کە بینی کوڕە تا دەســـت هەڵبـــڕی کەڵەگەت و چوار شـــانەیە و شیرەکەشـــی نیوە، خێـــرا فەرماندەدات کە ســـەلیم بەگ ئـــاگادار بکەن میوانـــی هاتووە پـــاش تاوێك ســـەلیم بەگ پەیا دەبێـــت و بەخێرهاتنـــی میوانەکان دەکات، کـــە چاوی بە شـــیرەکەی ئەکـــرەم دەکەوێت زۆر دڵی تێـــی دەچێ‌و یارمەتی وەردەگرێـــت کە ســـەیری بکات، هەر کە دەســـتی دەداتێ زۆر بە ئاســـانی لە کالانی دەردەکێشـــی و بەم شـــان بەو شـــاندا هەڵی دەســـوڕێنێ و هەڵیدەدات بە ئاسماندا.

کـــە ئەحمەد پاشـــا بینی ئەو شـــیرەی دلاوەرێکـــی ئەفغانی پێـــوەی دەنازێت دەیگوت کـــەس ناتوانێت ڕایوەشـــێنێت، کەچی وا ســـەلیم بەگ بە ئـــارەزووی خۆی یاری پێدەکات، وەک گوڵ گەشـــایەوە ئەکرەمیش زۆر شـــادمانبوو، کە زانی وا توشـــی گەورەی خۆی هاتووە، ســـەلیم بەگیش بە پاشـــای گـــوت: ئیتر ئەمانە دەســـتە برای منـــن، ئەمان بوون بـــە هاوڕێی گیانی بەگیانـــی. ڕۆژان هات‌و ڕۆیشـــت، کاتی ڕاوە بەراز هاتە پێشـــەوە و لەســـەر هاتنی کوێخای (بەکراوا)و (گوڵعەنبەر) بۆ لای پاشـــا و هاواڕو دادیان لەدەســـت زۆری بەراز کە هیچیان بۆ نەهێشـــتوونەتەوە. پاشـــا گوتی: کوان شـــیر وەشـــێنەکان هونەر ئەوە نییـــە لەبەر دەمـــی ئێمەدا هەڵیانســـووڕێنن، ســـەلیم بەگ تێگەیشـــت، کە پاشـــا لەگەڵ ئەوانیەتی بۆیە ڕوویکردە هـــەردوو کوێخا و گوتـــی: ئێوە لە پێشـــەوە بڕۆنەوە، ســـبەی ئێوارێ خـــوا یار بێت لاتـــان میوانین، ئیتر لـــە دیوەخان هەڵســـا و لەگەڵ ئەکـــرەم ڕوویکـــردەماڵی خۆیـــان و ناردی بە شـــوێن ئەم پیاوانەی خوارەوە:

١. جوامێر ئاغای ڕەنگینە
٢. ئاغال ئاغای سیوەیل
٣. زەینەڵ بەگی مەسرەف
٤. مەحمود بەگی قەدیمی باش چاوەش
٥. دارا ئاغای میرەدێ
٦. فرامرزی زەنگنە
٧. سوار ئاغای بلباس

٨. مەمەند ئاغای میراو دەلی
٩. شاپور ئاغای بەختیاری
١٠. زلاڵ ئاغای مەرگەیی
١١. میران بەگی وەڵەدبەگی
١٢. چەلەبی قەدیمی هەمەوەند

لەم یەکە یەکە سوارانە دوازدەی جەنگاوەری دلێری کۆکردەوە و پێیگوتن بەیانی زوو بەفێنکی سوار دەبین لێرەوە، لە دۆڵی گەلاڵەوە بەسەر ئاوی سبحانئاغادا لە بنەی سەی سادقەوە ڕاوە بەرازی لێدادەبەستین تا دەیان ڕەوێنین بۆ خوار بەکراوا، بەرە بەیان دوازدە سوارە کۆبونەوە و کەوتنە ڕێ بۆ ڕاوە بەرازی خۆیان. پاش ڕۆیشتنی ئەم سوارچاکانە زۆری پێنەچوو دەنگوباس گەیشتە ئەحمەد پاشا کەوا لەشکری ئێران گەیشتوونەتە مەریوان، لەگەڵ بڵاوبوونەوەی ئەم دەنگوباسەدا شا فەرمانیدا لەشکر ئامادەکرا و خۆشی سواربوو ڕوویکردە سوپا و بە دەنگێکی بەرز گوتی:

تا ئەم سەرە سەر بێت پشت ناکاتە دوژمن، سواربن ڕۆژی مەیدانە ئینجا کەوتنە ڕێ ڕووە و باسکەدرێژی قەیماسەن پاش ماوەیەک ڕۆیشتن شا بینی وا دەستە سوارێک دیارن، مامەند ئاغای میراودەلیو سوار ئاغای بلباس، کە لەپێشەوە دەڕۆن سەلیم بەگیش شیری حمایل کردووە و دەستی چەپی بە جلەوەوە و دەستی ڕاستی لەسەر کەمەربەندی قەبزە نوشتەیی داناوە و بەسەر بەرزیەکەوە چاوی بڕیوەتە تاریدەر وەک بیەوێ بە تیشکی چاوەکانی ئەو کێوە هەڵکەنێ و بدا بەسەر دوژمنا، جوامێر ئاغای ڕەنگینە، کە دەڵێن پڵنگی چنگ بە خوێنە قلیانی تێکردووە و دووکەڵی قەندەکەی وەک باقە سمێڵی لەم لاو لەو لای سەریەوە با دەیشەکێنێتەوە،

کە ئەحمەد پاشا ئەم بەزمو ڕەزم و خۆشییەی لەم دەستە سوارەدا بینێ بانگدەکات تەپڵی شادی لێبدەن و ئەڵێ ئەمەی دەیبینم نیشانەی سەرکەوتنە، نەقارەچی دەستدەکەن بەگرم و هوڕی تەپڵ و ئاوازی تەپڵی شادی بەو فێنکی

بەیانییـــە ئەیـــدا لە شـــاخی (کەوتو) کە ســـەلیم بەگ گوێـــی لە دەنگی ئـــەم تەپڵە دەبێت بە خۆی و ســـوارەکانییەوە لەســـەر ڕێگادا دەوەستن، کە پاشـــا دەگاتە ڕاستیان پێیان دەڵێت: ئەی شـــۆڕە ســـوارینە هەر وەک پێشـــکەوتن دەخوازم هەر پێشـــکەوتوو بن دەبێت. بیســـتبێتتان لەشـــکری ئێران هاتۆتە ســـەرمان وا لـــە مەریوانە، دەبڕۆن ئێوە پێشـــەنگ بن ئێمـــەش، کە خەیمـــە و بارەگامان ئامادە بوو دەتان گەینێ، پشـــت بە یـــەزدان بۆ ئێـــوارێ هەموو دەگەینە ســـەریان.

ســـەلیم بەگ ســـەرکردەی دوانزە ســـوارە وەردەگرێ و ئاوزەنگی پیادا دێنن و دەیکەن بـــە تۆز و تێدەپـــەڕن، دەمی ڕۆژئاوا نزیك بە لەشـــکری ئێـــران لە نەدیوی بۆســـە دەخۆن، نزیك بانگی شێوان ســـوپای پاشاش ســـەرەتای دەردەکەوێت پاشان ســـەلیم بـــەگ و ئەکرەم لەســـەر ئەوە پێکدێـــن، کە تا ســـەر لە ئێوارە و لەشـــکری ئێران شـــپرزەی نان و ئالیکن دەســـتی خۆیان بوەشـــێنن چونکە ئەوان دوانزە هەزار و دوانزە ســـوار بـــەراوورد ناکرێـــن و ناخرێنە دوو تـــای تـــەرازووەوە، کە ڕۆژیش بـــووەوە پێیـــان دەزانن، لەبـــەر ئەوە ســـەلیم بەگ دەنێـــری دوانزە تەپـــڵ دەهێنن و بە قەڵـــۆزی زیندا دای دەبەســـتن و ڕوو دەکەنە لەشـــکری ئێـــران ئینجا جوامێر ئاغـــای ڕەنگینە ڕوویکردە ســـەلیم بـــەگ گوتی:

دەبێـــت تـــا نزیك قـــەڵا وا بڕۆین، کە بەدیـــمان نەکەن لـــەوێ بێدەنگ مۆڵ بخۆین تا شـــەو بەسەرا دێت ئەوســـا بەندەو ئەکرەم و چوار ســـوار یەک دوو سەعات لە پێش شـــەبەیخوندا دەوری زرێبـــار بدەینەوە، یەکێکمان لـــە (دۆلاش)و (تەی) یەوە دووەممان لـــە (بەیز)ەوە ســـێیەممان لە (موســـەك)ەوە چوارەممان لە (داســـیران) ەوە ئامادەبـــن تا مـــن و ئەکرەم دەگەینـــە کێوەکە و پشـــتیان لێدەگرین ئەوســـا کە دەنگـــی تەپڵی ئێمەتان بیســـتو نەعرەتـــەی ئەکرەمتان هاتە گوێ خۆت لە پێشـــەوە بەڕێـــی (گولان)دا لە نـــاو جەرگی دوژمنەوە هەر شەشـــتان هەڵمـــەت بەرن و بدەن بە ســـەریاندا ئەوســـا ئەو لەشـــکرە زۆرەی ناردوویانەتە ســـەر کێوەکە بڕ دەبن و کە ئەو هەرایە ببیســـتن نایەنە خوارەوە، لەســـەر خوارەوە لەســـەر ئـــەم ڕاو تەگبیرە کە ئەکرەم و جوامێر ئاغا گەیشـــتنە شـــوێنی خۆیان،

جوامێر ئاغا بە دەنگە خۆشەکەی موناجاتێکی بە دەنگی بەرز خوێندەوە ئەکرەم جۆشی سەند و ڕاستبووەوە سەر ئاوەزەنگی و نەعرەتەیەکی کێشا، بە جارێ ئەوە دەنگیدایەوە، خورپە کەوتە دڵی لەشکری ئێرانەوە بە جارێ پەشوکان و هاتن بەیەکا، ئەو شوێنەی ئەمانی گەیشتبوونێ تیر هاوێژێ لە سەلیم بەگەوە دوور بوو، کە دەنگی ئەکرەمی هاتە گوێ ئەویش لە خۆشیاندا نەعرەتێکی کێشا،

هەردوو نەعرەتە بەرامبەر بە یەك دەنگیان دایەوە و موژدەی سەرکەوتنیان گەیاندە گوێی ئەحمەد پاشا، ئینجا سەلیم بەگ دای لە تەپڵ و کردی بە سەفەرە و گەڕا هەر چەند سێ تەنگە ئاوزەنگی بە ئەسپە ڕەشدا دەهێنا کۆڕەی ئەسپ و تەقەی ناڵەکانی ئەو ناوەیان دەهێنایە جۆش ئەحمەد پاشا چووە سەر گردەکەی نزیکی، گوێیگرت هەر لە (کانی سانان)ەوە بە دەوری لەشکری ئێراندا گرمەی تەپڵی نەقارەخانەی خۆی و نەعرەتەی دوانزەسوارە دێ ئینجا پاشا بانگیکردە باشچاوش (خالد بەگی مێرەدێ)و دارا ئاغا دەوری لەشکر بدەن ڕێی ڕاکردن لە لەشکر بگرن وا شکان خراپیش شکان شپرزەن نازانن ڕوو بکەنە کوێ ئینجا خالدبەگ کەوتە بەر لەشکرو بانگیکرد:

کوڕینە شەوێکە و ئەم شەو لەو ڕۆژەوە، کە ئەم خاکە دروست بووە تا ئێستا شەرێکی کەی وای تیا نەکراوە، سەلاحەدینی قارەمان بە لەشکرێکی گەورەوە ئینجا سەرکەوتنێکی وای دەست کەوتووە، ئێمە بە دوانزە سوارەوە لەشکری ئێرانمان شپرزە کردووە، فیدای دەستو شمیشێر و شان و باهۆتان بم.

دەشزانم زۆر کفتی ڕێگان و بێ پشو سەرڕە و لە قەلاچۆلانەوە، گەیشتوونەتە ئێرەو ماندوو و برسین بەڵام پیاوەتی ئەمانە لەبیر دەباتەوە شەبیورچی، دەی فیدای کەڕناکەت بم پێشکەوە، کوڕ گەل وا ڕۆیشتم دوامکەون ئەمەی گوت و ئاوزنگی پیاهێنا، ئینجا غوڵغولەی تەپڵو گوڕەی نەقارە تێکەڵ بە ناڵەی (سەردەرکەو ماڵ پرسیار)ە بوو، بەڕاستی سوارەی بەبە ئەو شەوە کارێکیان بە لەشکری ئێران کرد تا دێر زەمان و پشتاو پشت بە داستان دەگێڕێتەوە، مەردانە لە شوێنی خۆیان هەڵیان کەندن و کوشتارێکی زۆریان لێکردن، ئیتر لەشکری

ئێران خـــۆی بۆ نەگیرایــــەوە چادر و بـــارەگا و نـــان و خوانی پوخـــت و تەمیزیان بەجێهێشـــت و ئەحمەد پاشا بە لەشـــکرەکەیەوە ئەو شــــەو میوانی دوانزە سوار بوون لەســــەر خوانی بەجێماوی لەشـــکری شـــکاو و ڕاکردووی ئێران.

لێکدانەوەی وشەکان

وشە	واتاکەی
شیر	شمشێر
دیوان	دیوەخان
نەعرەت	بانگ، گوڕە، ناڕەتە
نەقارە	تەپڵی گەورە، دەهۆڵ
قەڵۆز	هەڵدێر، شوێنی زۆر لێژ
ئاوزەنگ	دوو ئاسنە بە ڕاست و چەپی زینی ئەسپەوە، سوار پێی تێدەخات

گفتوگۆ

١- ئەحمەد پاشا بە چی بەناوبانگ بوو؟

٢- هــــەردوو کوێخای بەکـــراوا و گوڵعەنبەر بۆ چ مەبەســـتێك هاتن بـــۆ لای ئەحمەد پا شا ؟

٣- ئەو پیاوانە کامانە بوون کە سەلیم بەگ ناردی بە شوێنیان؟

٤- ســــەلیم بــــەگ و ئەکـــرەم بۆ هێرشـــکردنە ســــەر لەشـــکری ئێران لەســــەر چی پێکها تن ؟

٥- بەهۆی چییەوە پەرتەوازە کەوتە ناو لەشکری ئێرانەوە؟

ڕەوانـدز

مێژوی ڕواندز دەگەڕێتەوە بۆ ســاڵانی پێش دروســت بوونی میرنیشــینی سۆران، لەسەرەتاکانی سەدەی شــازدەیەم لە ماوەی فەرمانڕەوایی میرنیشنی سۆران (ڕواندز) یەکێــك بوو لــە پایتەختی ئەم میرنشــینە کە لە ســەرەتای ســاڵانی (١٨٠٠ز) (میر محمد)کە ناسراوە بە پاشــای گەورە (ڕوانــدز)ی کرد بە پایتەختی میرنیشــینەکەی.

دەســەڵاتی ئەم میرنشینە لەســەر دەمی (میر محمد) گەیشــتە ئەو پەڕی هێز و توانا تا ســالی (١٨٣٦ز) کە کۆتایی بە میرنیشــینەکە هات لەســەردەمی عوســمانییەکان و ســەرەتاکانی ســەدەی بیســتەم تا ســاڵی (١٩٨٠ز) چەندین قائمقام ئیــدارەی ئەم شارەیان بەڕێوبردووە.

ڕوانــدز لەســەر ئاســتی دەریــاوە بەرزییەکــەی(٧٠٦) پانییەکــەی(٣٦,٠٧,٠٣) و درێژییەکــەی (٤٤،٣١،٥٧) دەرجەیــە وە بەرزییەکــەی لە شــوێنیك بۆ شــوێنیکی تر دەگۆڕێت بــە هۆی بــەرزی و نزمی شــارەکە.

- زەویەکانــی ســنوری قەزای ڕوانــدز لەنێوان چیــاکان دایە نیمچە شــاخاوین وە زەوییــەکان بچوك بچوکــن گەورەترینیــان لە (٤٠) دۆنــم تێپەر ناکات کە شــیاون بۆ چاندن، ڕووبــەری زەوی دێمــی(٢٥٥١١) دۆنمە، هەروەها ڕووبــەری زەوی ئاوی

(٢٠٧٠٧) دۆنمـــە، زەوییەکانی زیاتر (گڵە ســـۆرن و بەشـــێکی تێکەڵاوە).
سنوری قەزای ڕواندز بەم شێوەیە :
(لەلای باکور ڕۆژهەڵات قەزای سۆران، لـــەلای بــــاشور قـــەزای رانیـــە، لـەلای ڕۆژهـــــەلات قــەزای چۆمان، لـەلای ڕۆژئاوا نـــاحیەی خـەلیفان).
ڕوانـــدز بەبەرهەمهێنانـــی هەموو جۆرەکانی تـــریێ بەناوبانگە، (گەنم،جۆ، نیســـك و نـــۆك) بە زســـتانان لێدەچێنرێـــت وە بەروبومی هاوینەشـــی وەك (باميـــە، تەماتە، باينجان، كـــودی، خەيار، بيبـــەر و ســـەوزەواتی) لێدەچێنرێت .
(هەنار ، هەنجير ، ســـێو، هەرمی، خۆخ، عەلوكە، قەيســـی، باوی، گوێـــز ، دار بەڕوو و دار چنار).

لێکدانەوەی وشەکان

وشە	واتاکەی
فەرمانڕەوا	کاربەدەست
دۆنم	یەکەیە بۆ پێوانەی زەوی بەکاردێت دەکاتە ٢٥٠٠م زەوی
زەوی دێمی	ئەو زەوییە ئاودانی ناوێت

گفتوگۆ

١- مێژوی ڕواندز بۆ چ سەردەمێک دەگەڕێتەوە؟
٢- کام میرنیشن فەرمانڕەوایی دەکرد؟
٣- بەرزییەکەی لە ئاستی ڕووی دەریا چەندە؟
٤- شێوەی زەوییەکانی چۆنن؟
٥- بە چ بەرهەمێک بەناو بانگە؟

دارگوێز

وڵاتی کوردستان وڵاتی پیت و فەڕ، وڵاتی کانگای کانزا، وڵاتی دارو دەوەن، وڵاتی پڕ شاخ و داخ، وڵاتێکە لە هەموو شتێك کە بۆ ژیان و پێشکەوتنی ژیان و مرۆڤ بەکاربێت و پێویست بێت، بێبەش نییە. لە توتن و لۆکە و کەتان تا بەڕوو، مازوو، مێو، هەرمێ، هەنار، گوێز، لە نەوتەوە بگرە تا گۆگرد و خوێ، خوا ئەمانەی پێ بەخشیوە، لەناو دار و دەوەنیا دەتوانین بڵێین داری گوێز بە سودترینیانە،

دار گوێز لەزۆر شوێنی کوردستاندا بە تایبەتی لە ناوچە کوێستانییەکاندا هەیە و دەڕوێنرێت و پەروەردە دەکرێت، ئەگەرچی ماوەیەکی زۆری دەوێت، تا گەورە دەبێت و پێدەگات، بەڵام کە کەوتە بەر سودێکی زۆری دەبێت چ لەبەرەکەی کە گوێزە چ لە دارەکەی کە دەبڕێت و لەوحەی گەورە گەورەی لێدەتاشرێت، دەتوانین بڵێین باشترین دارە، کە بۆ کاروباری دارتاشی و دروستکردنی کەلوپەلو شتی ناو ماڵ، کە بە نەقش و نیگار دەڕازێتەوە بەکاردهێنرێت،

گوێزەکەی کە سەوزە هەندێکی لێدەکەنەوە، کە پێیدەڵێن فەریکە گوێز، ئەوەی تری بەدارەکەوە دەمێنێتەوە تا بە تەواوی پێدەگات و وشك دەبێت، ئینجا گرددەکرێتەوە وەک کاڵایەکی بازرگانی دێتە بازاڕەوە دەفرۆشرێت. کاکڵەکەی بۆ

بـــەر چایی وەک خواردنێـک دەخورێت، هەروەها لەگەڵ شـــەکردا دەکرێتە ناو کولیچە و پاقـــلاوە و گەلێ شـــتی تر کە بـــۆ خواردن بـــەکار دەهێنرێت.

لە کوردســـتاندا ئەو شـــوێنانەی، کە بە گوێـــز بەناوبانگن و گوێـــزی گەورەی بـــاش و توێکڵ تەنک و کاکڵ ســـپییان هەیـــە، وەک ناوچەی هەورامـــان لە پارێزگای ســـلێمانی و باڵەکایەتـــی و خۆشـــناوەتی لـــە هەولێـــر و کوێســـتانەکانی دهۆك.

لێکدانەوەی وشەکان

وشە	واتاکەی
کان	شوێن و جێگای دەرهێنانی ئاسن و مەعدەن
کوێسـتان	شوێنە شاخاوییە ساردەکان، زۆزان
فەریکە گوێـز	گوێزی توێکڵە سەوز و نەرم
نەقش و نیگار	نەخش و وێنە
کاڵا	کەلوپەلی بازرگانی
کاکڵە گوێز	ناوکە گوێز

گفتوگۆ

١- گوێز لە چ ناوچەیەکی کوردستاندا هەیە؟

٢- درەختی گوێز سودی چییە؟

٣- ئەو شتانەی کە دارتاش لە داری گوێز دروستیاندەکات چین؟

٤- دار گوێز بە زۆری لە کام شوێنی کوردستاندا هەیە؟

٥- ئەو گوێزە سەوزەی کە لێی دەکەنەوە چی پێدەڵێن؟

سەرهەڵدان

چەند زڤستانەکا ساردو سڕ ب سەر کوردستانێدا دهات، بەفرا گران رێو بان دگرتن، سینگێ کوردان هند. تەنگ بیتو دلێن وان، بێهنا وان کورت بیت، بەلێ... کوردێ رەبەن دلێ خۆ ب هندێ خۆش دکر کو دێ بهارەکا گەرمو تەڕ... پڕ گول و کولیلك.. پڕ بێهن و گولاڤ و پەلاتینك هێت و دێ پشتێ خۆ دانیت و بێهنا خۆ ڤەکەت و تالی و سویرییێن ژیانێ ژ بیرکەت. دا بیتە بهار، بەلێ نە ئەو بهار ئەوا وی دڤیا و خەون پێڤە ددیتن، بهارەکا بەهی، یا هشك، یا قەحیای و بۆشی، خەمێن دلێ وی پتر و گرانتر لێدکرن، ژبەر کو دەست و پێن وی دگرێدای و چاڤ و دەڤێن وی دپێچای و گوهێن وی دنژنی بوون.

تا سالا (١٩٩١ز)، تراری ڕکا کوردان تژیبوو، ل زڤستانێ بسەردا چوو... ڤێدا ڕشت، دەنگێ کاوەی بەری نەورۆزێ بلند بوو، ئاگرێ تۆلان هەلبوو، گڕدا هەمی لەشەکی، گەرمایدا هەمی دلەکی، دەربەندا سەر هەڵدانێ ل (٥) ئاداری ل (رانیە) دەرۆکێ خۆ شکاند و دلێر یا پێشمەرگێ کورد و دڵسۆزیا گەلێ کوردستانی تێکەلێك بوون و وەک سویلاڤێن ئاگری ب چیا و گەلی و گر و دەشت و باژێڕ و گوندانـدا هاتنە خارێ.

دەنگێ تڤەنگێن ئازادیێ، فیشـــەكێن سەربەســـتیێ چـــەرخ و فەلەك ڤەگرتن، نرێنـــا خورت و گەنجێن كـــورد هەمی جهـــەک ڕاهژاند... دگەل هنـــدێ دلێن دوژمنان ڕاوەستان... هشـــێن وان ڕاوەســـتان، یێ نەهاتیە كوشتن و پێســـتركێ نەگرتی ڕەڤی، ئـــادارا پیـــرۆز ل هەولێرێ و نـــەورۆزا شـــكۆدار ل كەركوكێ بهارا خۆڕســـتا كوردان ســـاخكرەڤە، ســـەر هەڵدانێ شـــەڤا تارو دریژا فاشستان ل كوردســـتانێ ڤەرە ڤاند و ڕۆژا گەشـــا ئـــازادی و سەربەســـتێی ل گوپتیكێن چیایین كوردســـتانێ دەركەڤتەڤە گـــری و هەوارین زارۆكان، بوونە ســـتران و سرودێن نیشـــتمانی، بـــژی كورد و بژی كوردستان.

لێكدانەوەی وشەكان

وشە	واتاكەی
بێهنا خۆ ڤەكەت	بحەسێتەوە
ترار	هیمار و قاپ و قاچاخ
ڤەرەڤانـد	ڕەواندەوە
پشتیێ خۆ دانت	كۆڵەكەی دادەنێت، ئەوەی لەپشتێتی دای دەنێت
گریو هەوارێن زارۆكان	گریان و هاواری منداڵان

گفتوگۆ

١- سەرهەڵدان چییە؟ دەربەندا سەرهەڵدانا كوردان كەنگی بوو ؟

٢- پشـــكدارییا پێشمەرگێ كوردســـتانێ و دلسۆزییا گەلێ كورد د ســـەرهەڵدانێدا چەوا بوو ؟

٣- سەرهەڵدانا سالا (١٩٩١ز) بۆ گەلێ كورد چ دگەهینیت؟

٤- ئایا دەنگێ تڤەنگێن ئازادیێ و فیشـــەكێن سەربەســـتیێ بوونە هێڤێنێ سەرهەڵدانێ؟ چەوا؟

٥- پشتی سەرهەڵدان بەرپابووی چ ل دۆژمنێن كوردان هات؟

ژیانی کۆچەر

لەگەڵ ئەوەشدا کە مرۆڤ ژیانی کۆمەڵایەتی گۆڕا و بەرەو پێشەوە هەنگاوی ناو، ژیانی ئابوریشی بەرەو کشتوکاڵ و تا ڕادەیەك پیشەسازییەوە ڕۆیشت، کەچی ژیانی ئاژەڵداری و بەخێوکردن و لەوەڕاندنی واز لێنەهێنا، ئەمە بۆ ماوەیەک مایەوە و تەنانەت لەناو دێهات و ئاوەدانییەکانیشدا، تا ئێستا ژیانی ئاژەڵ و ماڵات بەخێوکردن ماوە، دوای ئەوەی، کە بە تەواوی شۆڕشی پیشەسازی هەموو لایەکی جیهانی گرتەوەو کاروباری کۆمەڵایەتیش لەگەڵیدا گۆڕاو، تەنانەت کشتوکاڵیش جۆرێکی تری لێهات و بەرەو پێشکەوتن و مەکینە بەکارهێنان ڕۆیشت، لە زۆر لادا ئاژەڵ بەخێوکردنیش بارێکی نوێی گرت، لەگەڵ ئەمانەشدا لە هەندێ شوێنی جیهاندا بەتایبەتی لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتدا، ژیانی ئاژەڵداری و ماڵات بەخێوکردن بە شێوەی کۆنی مایەوە، لەبەر ئەوە دەبینین ئەوانەی خەریکی ئەمەن، ژیانی کۆچەری و کۆچەرایەتی خۆیانیان واز لێنەهێنا، لەبەر ئەوە دەبینین لە زۆر شوێنی وڵاتەکەماندا لە عێراقدا بە گشتی و لە کوردستاندا بەتایبەتی، ئەو ژیانە، تا ئێستا باوە و هەیە، ئەویش بریتییە لەوەی، کە خێڵەکان بە یەکەوە لە شوێنێکی تایبەتیدا، کە نزیکی ئاو و لەوەڕگا هەڵدەدەن و لەژێر ڕەشماڵدا، کە

لەبەنی مـــوو دروســـتدەکرێت دەژین و ئـــاژەڵ و ماڵاتەکانیان لەو شـــوێنەدا بەخێو دەکـــەن و دەی لەوەڕێنن، ئەمەش بەپێی وەرزە، لە زســـتاندا دێنەوە بۆ پێدەشـــتەکان و لـــە هاویندا بـــەرەو ژوور دەبنەوە بۆ کوێســـتانەکان بـــە دوای لەوەڕدا.

ئەوەی شـــایانی باســـە کۆچی هۆزە کوردەکان چونکە لە ناوچەیەکی شـــاخاوی دان، کۆچـــی (ســـتونیە)ی یە لە خـــوارەوە بۆ ســـەرەوە، بەڵام کۆچی ئـــەو هۆزانەی لە دەشـــت و بیابانـــدا دەژین جوڵـــە و کۆچیـــان (بازنەییـــە)، واتای بۆ لـــەوەڕ بە دەوری خۆیاندایە دەســـوڕێنەوە، لەگەڵ ئەوەشـــدا کە ژیانی کۆچـــەری و هاتوچۆیان بێناخۆشـــی و بـــێ ئـــەرک و ماندوبـــوون نییە، بەڵام ئەگەر ســـاڵ خـــۆش بێت و بەهارەکـــەی تەڕ بێـــت و هاتیی بێت هەموو ناخۆشـــییەکیان لەبیـــر دەچێتەوە هۆزە کۆچـــەرەکان بە زۆری لەســـەر بەروبوومـــی ئـــاژەڵ و ماڵاتەکانیان دەژین.

ئەگەر چـــی هەندێکیان لە کاتی زســـتاندا، کـــە دێنەوە پێدەشـــتەکان لە ناو دێهاتـــدا بن یان هەر لەژێر ڕەشـــماڵدا کشـــتوکاڵێکی کەم دەکەن بـــەدەم کاروباری تریانـــەوە، ئەم هۆزانـــە ئاژەڵەکانیان بە زۆری مەڕ و بزنە و کەمێك ڕەشەوڵاخیشـــیان هەیە، مـــاڵ و کەلوپەلیان ســـوکە و بە وڵاخ و کـــەر دەیگوێزنەوە. بـــە دەم لەوەڕەوە لە ســـەرەتای بەهاردا بەرەو کوێســـتانانەکان بـــەرەو ژوور دەبنـــەوە و ئاژەڵەکانیان لـــەو کوێســـتانانە دەلەوەڕێنـــن و تێریـــان دەکەن و لـــە دەمە دەمی پایـــزدا بەرەو خوار، بـــەرەو گەرمیان دبنـــەوە بەو هەموو پیـــت و بەرەکەتەی کە لـــە ماڵاتەکانیان دەســـتیانکەوتووە، لە کـــەرەو ڕۆن و پەنیر و خوری و مـــوو، ئەگەرچی ژیانی کۆچەری و کۆچەرایەتی بەرەو کـــەم بووینەوەو زۆربەی هۆزەکانی نیشـــتەجێبوون یان خەریکە نیشـــتەجێ دەبن بەڵام هێشـــتا بەشـــێکی کەم ماون وەک هەنـــدێ تیرەی جاف.

شـــایانی باســـە لەم دواییەدا میری و کاربەدەســـتان خەریکی نیشتەجێکردنی ئـــەو هۆز و تیرانەن، کە هێشـــتا بەشـــێوەی کۆچـــەری ماونەتـــەوە، بەتایبەتی هۆزە عەرەبەکانـــی ناوچەی ناوەڕاســـت و ڕۆژئاوای وڵات، ئەویش بە دروســـتکردنی خانوو قوتابخانـــە و نەخۆشـــخانە و هەڵکەندنـــی بیری ئاو و ڕێکخســـتنی ڕێ و شـــوێنی کشتوکاڵ.

باری كۆمەڵایەتی ناو هۆزە كۆچەرەكان بەپێی باری ژیانیان لەسەر بنەڕەتی هۆزایەتییە، ئەویش ئەوەیە كە هەموو یەكێك بە هۆی هۆزەكەیەوە دەپارێزێت، بە واتا هەموویان یەكن بۆ پارێزگاری خۆیان و مەڕ و ماڵاتیان، جگە لەوەی، كە هەر هۆزە سەرۆكێكی هەیە كە ئەویش پشتاو پشت بۆی ماوەتەوە، جگە لەوەی، كە هەر ئازایی و زرنگی دەورێكی هەیە لە بۆ ئەو سەرۆكە و سەرۆكی هۆز دەسەڵاتێكی تەواوی هەیە لە بەڕێوەبردنی كاروباری هۆزەكەیدا لە هەموو ڕوویەكەوە، جگە لەوەی، كە ئەنجومەنێكی تایبەتی لە پیاو ماقوڵان و ڕیش چەرمووی هۆزەكە یارمەتی دەدا لە ئیش و كاری هۆزەكەدا، بەڕێ پیشاندان و پێشكەشكردنی ئامۆژگاری.

لێكدانەوەی وشەكان

وشە	واتاكەی
ئابوری	(اقتصادی)
ئاژەڵ و ماڵات	حەیواناتی مالی لەمەڕ و بزن و ڕەشە وڵاخ
ڕەشماڵ	ئەو خانووە سەفەرییەیە كە لە بەنی مو دروستدەكرێت كۆچەر تێیدا دەژیت وەك (چادر) و (خێمە)
نیشتەجێكردن	دامەزراندن و دانانی كۆچەریەكان لەناو دێهاتو ئاوایيدا

گفتوگۆ

١- هۆزی كۆچەر لە هاویندا لە كوێ هەڵدەدا؟

٢- كۆچەرەكان بە چی دەژین؟

٣- ئایا ڕاستە كە خەریكە ژیانی كۆچەرایەتی نەمینێت؟

٤- ناوی ئەو هۆزانە بلێ، كە تا ئێستا لە كوردستاندا خەریكی كۆچن؟

٥- وەسفی دیمەنی ڕەشماڵێكی ماڵە كوردێك بكە لە بەهاردا لە قەد شاخێكدا هەلێداوە؟

سەرچاوەکانی هەردوو بەشی ڕێزمان و ئەدەب

١- الاسطورة والتاريخ فى التراث الشرقى القديم.

٢- باغێ کوردا - دیوانی ئەحمەدێ نالبەند - کۆمکردن و تویژاندنا گە مائی.

٣- دیوانی پیرەمێرد - محمد رسول هاوار.

٤- دیوانی حاجی قادری کۆیی لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی سەردار حمید میران و کریم شارەزا.

٥- دیوانی گۆران - چاپی (١٩٨٠)- بەغدا.

٦- دیوانی دیلان - (١٩٦٩).

٧- دیلان شاعیرو ئازادیخواز - (١٩٨١) دڵشاد عەلی.

٨- دەستور زبان پێنج استاد - رشید یاسمی و هاوڕێکانی - بە فارسی.

٩- دستور زبان فارسی - دکتور نادر و زین پور.

١٠- ڕێزمانی کوردی - جێناو- د. ئاو ڕەحمانی حاجی مارف.

١١- ڕێزمانی کوردی - ئاوەلکردار - د. ئاو ڕەحمانی حاجی مارف.

١٢- ڕێزمانی کوردی- نوری علی امین.

١٣- ڕێزمانی کوردی- صادق بهاء الدین.

١٤- زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی - د. عزالدین مستەفا رسول و هاوڕێکانی.

١٥- کاروانی شیعری نوێی کوردی - (١٩٧٨) - کاکەی فەللاح.

١٦- مێژوی ئەدەبی کوردی (٢٠٠٢) د. مارف خەزنەدار، بەرگی یەکەم و دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.

١٧- مەمو زین لێکۆڵینەوەو هەڵسەنگاندنی علی فەتاح دزەیی.

١٨- مجلة ثقافة الهند - المجلد الخامس - سبتمبر(١٩٥٤ز) - العدد الثالث.

١٩- نوبهارا ئەحمەدێ خانی - تویژاندن حمدی عبدالمجيد السلفی - بەغدا.

٢٠- کتێبی مەســتورەی ئەدەڵان - ئامادەکردنی بوخاری وشــیار لــە بڵاوکراوەکانی ناوەنــدی مەم و زیــن - هەولێر.

٢١- دیوانی نالی - کۆکردنەوە و ئامادەکردنی حسێن بەفرین - (٢٠٢٠ز) سلێمانی.

ئاو لە زێڕ بە نرخترە.